

AZ
OLÁH NYELV ÉS NEMZET
MEGALAKULÁSA.

IRTA

DR. RÉTHY LÁSZLÓ,

SEGÉDŐR A M. N. MUZEUM RÉGISÉGESZTÁLYÁNÁL.

MÁSODIK KIADÁS.

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890.

TÖRTÉNETI- NÉP- ÉS FÖLDRAJZI KÖNYVTÁR

KIADJA

SZABÓ FERENCZ
N.-ELEMÉRI PLÉBÁNOS

XX. KÖTET

NAGY-BECSKEREKEN
PLEITZ FER. PÁL KÖNYVNYOMDÁJA
1890.

Az

OLÁH NYELV ÉS NEMZET
MEGALAKULÁSA.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Előszó	1
I. Fejezet. Az oláh vagy rumén nyelv ismertetése. A rumén nyelv három dialectusa: 1. a dunai, 2. a maczedoniai, 3. az istriai; közös fonetika, szerkezet és fogalomképzés. A rumén dialectusok azonos eredetűek. A rumén nyelvek szerkezetükkel a román nyelvcsaládon belül külön csoportot képeznek. A rumén nyelvek latin anyaga	7
II. Fejezet. Dáciai eredetű-e a rumén nyelv? A római hódítások áttekintése. A római birodalom népei. A latin nyelv szerepe. Az oláhság dáciai eredetének teoriája. Irodalmi latinság s a lingua rustica. A rumén nyelv nem lehet dáciai: a) Dácia gyarmatosai ázsiaiak. b) A rumén nyelvnek nincsenek dáciai tradíciói. c) A rumén nyelv csak Dácia megdőlése után a VI. században keletkezhetett	23
III. Fejezet. A rumén nyelv keletkezésének helye. Itáliai köznyelv az adriai tenger mellékén. Illyricum (Dalmátia, Liburnia). Olaszok és illyrek. Dalmaták = pásztorok. A rumén nyelv szerkezete albán (illyr) eredetű. Rumén és rumér nyelvek, Rumének és friauliak összefüggése	63
IV. Fejezet. A rumén nyelv keletkezésének kora. Kereszténység Dalmátiában. Az első szlávok a Balkánon. A római birodalom kétfelé oszlása. Latin és görög nyelv. Szlávok a byzanti császári trónon. A latin elem elzülése	95
V. Fejezet. Szlávok és rumének. A szlávok oláhoknak nevezik a ruméneket. Szláv és rumén pásztorok. Oláhosodó szlávok. Az oláh név pásztor jelentésű lesz. Szláv kereszténység. Rumének a szláv és görög egyházban; oláhok a bolgár történetben. Oláhok Szerbiában. Az oláh név a római katolikus szlávoknál s pápai bullákban görögöt jelent. Oláhok horvát-szlavon területen. Törökök és oláhok; a török az oláh név alatt keresztényt és rájá-t ért	111

VI. Fejezet. Oláhok vándorlása Erdély felé. Magyarok és szlávok. A magyar nyelv szláv kölcsönszavai. Erdély a XI—XII. században. Az első oláh nyomok a XIII. században. Oláhok egyházi viszonyai. A rumén mint a liturgia nyelve. Az első rumén könyv. Rumének és szerbek elválása a görög-keleti egyházban. Oláhok, magyarok és szászok	131
VII. Fejezet. A két oláh vajdaság alakulása. Szláv földnép a Kárpátok alatt. Bessenyők és jász-kúnok. Mohamedán jász-kúnok és magyarok. Rex Cumaniae. Mongol hadjárat. Jász-kúnok beköltözése Magyarországra. A Bazaráthok dynastiája mohamedán eredetű. Ungrovlachia alakulása. Egyházi és állami nyelve a bolgár. — Lithvánok és ruthének Moldvában. Orosz, délszláv, albán és rumén bojárok. Első rumén oklevél 1600 ból. A rumén név „jobbágy“ jelentéssel	161
VIII. Fejezet. Oláh emigráció. Oláh vándorlások Erdély felől Magyarországra. Erdély és Moldva felől lengyel, morva, orosz területekre	207
IX. Fejezet. Magyar hatások. Magyar nyelvi hatások a ruménben; észjárati sajátságok. Az oláh nemzeti színek és Románia czimere	219
X. Fejezet. Az oláh historia-írás és nyelvujítás. Az írók és a Bonfin-féle hagyomány. Az oláh őslakosság kérdése. Nyelvujítás. Politikai igények	231
XI. Fejezet. Az oláh nemzet képe. Nomád és városi élet Erdélyben. Romániai út. Bukaresti élet	253

ELŐSZÓ.

A Kárpátok vidékein, Erdélyben és Bukovinában, a magyar keleti határmegyékben, Romániában, s az orosz Bessarábiában egy érdekes népfaj él, melynek nyelvében első tekintetre fölismerjük, hogy a latin nyelvcsaládba tartozik. A nemzet, mely oláh, vlach, valachus név alatt jelenik meg a középkori feljegyzésekben, magát nemzeti néven rumën-nek (romanus) nevezi, a mi a nyelvtanúsága mellett kétségtelen bizonyítéka, hogy a faj történeteinek messze, a római korba kell érnie.¹⁾

A renaissance idején, midőn az európai műveltség a világi ismeretek felé fordúlt: Hunyady Mátyás budai udvarában élt Bonfinius volt az első, a ki Erdély rumën ajkú népének rómaiságát fölismerte, abban Trajánus dáciai kolónusainak maradványát látta.

A rumënség e században, mint nomád elem lakta hegyvidékeit s erdőségeit; a magyar és szász városi életen kívül s a földművelés gyakorlatától is távol: juh- és marhatenyésztésből élt.

Életviszonyain kívül vallásában is különbözött a három: magyar, székely és szász nemzettől; míg ezek a nyugati egyház kebelében éltek, addig az oláhság a bizanti (görög) egyházhoz tartozott.

A rumën nyelvet ekkor még nem irták (a legrégebb oláh nyelvemlékek csak a XVI. században tűnedeztek elő), mert az egyház, mely az oláhság szellemi életének

¹⁾ Magyarországon a rumën nép historiai neve az oláh volt (valachus, valachi). Mi e név mellett a nemzeti rumënt is fogjuk használni (ném. rumänisch, der Rumäne; francz. le roumain, les roumains, Roumanie) különösen ott, hol a nyelvről van szó = rumën nyelv, limba rumënskă. A rumën szavak leírásában általában Alexi György fonetikai helyesírását követjük, a ki ezt „Magyar elemek az oláh nyelvben“ című munkájában alkalmazta.

határa volt: a XVII. század végeig az ó-szláv vagy bolgár nyelvet használta.

A Kárpátokon túl ekkor az oláhok két vajdasága, a moldvai és havaselyi már megalakult, hol az egyház mint Erdélyben szintén ó-szláv liturgiával élt; ugyane nyelven vannak e korszak hivatalos és magán okiratai, évkönyvek s egyéb iratok is szerkesztve, úgy hogy a rumén nyelv használata, a vajdaságokban is csak a nép-élet alsóbb viszonyaira szorítkozott.

Ilyen képe volt annak a népfajnak, melyet Bonfinius Traján császár dáciai hódításával s Erdély római kori történeteivel kötött össze.

Bonfinius hagyománya íróról íróra szállt, s az ismeretek terjedésével európai keletet nyert, mielőtt ruménség maga csak gondolt volna is arra: minő vérből veszi eredetét, minő népekkel áll faji kapcsolatban, minő történetek állanak mögötte?

Midőn a XIX. század elején a rumén történetírás megszületik, s az európai tudományosság a rómaiság viszonyaival nagyobb készlettel foglalkozik: már régi nézetet talál, mely a kárpáti rumén elem s Traján császár hódításának összekötő fonalát kézbe adja.

E fonalon indul meg a rumén történetírás, melynek két első képviselője, vagy inkább megalapítója Major Péter és Sinkay György több lelkesedéssel mint tudomány-nyal bizonyítani igyekeznek a tételt, midőn összegyűjtik az adatokat, melyek szerintök az oláh nyelv, faj és intézmények dáciai rómaiságát bizonyítják. Az oláh történetírás azóta folyton a mesterek nyomán jár, de az elvet, hogy t. i. az erdélyi és a kárpátokontúli oláhság Traján legióinak maradványa, a nyugateurópai tudomány is elfogadta s azt nagy nevek: *Thierry*, *Gibbon*, *Ranke*, *Mommsen* is támogatják.¹⁾

Jó ideje, hogy e tanokkal szemben egy új fölfogás igyekszik érvényesülni, mely a ruménség kontinuitásának bizonyítékait hézagossáknak, az egész eredményt *elnagyolt-*

¹⁾ Thierry: A római birodalom képe 351. Mommsen: Die römischen Ackerbrüder (Grenzboten, 1870. II. 174). „Traján császár elutazása előtt, a táborban áldozatokat hoztak azon hadjárat szerencsés kimeneteléért, melynek következtében Erdély rómaivá lett, s a mai oláhok nemzetiségének alapja lőn megvetve“.

nak látja, s úgy vélekedik, hogy az oláhság s a dácziái rómaiság összefüggése egészben véve nem egyéb *látszathát*, mely a kérdés részleteinek *közelebbi vizsgálata* mellett menten szétfoszlik. Ez iskolának Sulzer, Kopitar, Miklosich, Goos, Roesler, Hunfalvy Pál és Tomaschek nevezetesebb képviselői, kik első sorban nyelvészeti tényekre támaszkodva, az oláhság eredetének bölcsőjéül a Balkán-félszigetet jelölik meg, honnan a középkor vége felé kerül a dunáninnen területekre, *számban is itt erősödve* meg, a mi területi viszonyokra vezethető.

A ruménség balkáni eredetének föltevésére az a körülmény vezetett, hogy Thunmann: „Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker“ (Leipzig, 1774) című könyvének nyomán ismertté lőn, hogy a dácziái területen lakó ruménekén kívül, ugyane nyelvet *Maczedoniában* (albán görög-bolgár területen) is beszélik, s már kezdetben feltűnt az a szoros egyezés, mely az északi és déli (dácziái és maczedoniai) rumén nyelvek közt fennforog.

A kelet-európai ethnografiai viszonyok tanulmányozása e tényhez később egy ujat is kapcsolt, azt ugyanis, hogy a ruménség egy harmadik ága *Istria* félszigeten is található, mely a XVI. században *Veglia* szigetére is kiterjedt.

A ruménség ez elszórtsága mellett, a nyelvnek közös balkáni traditói már *Kopitart* arra vezették, hogy az oláhság balkáni eredetének hipotézisét tudományos alapra fektesse; tanait *Roesler* Róbert, *Miklosich* és *Tomascheken* kívül különösen *Hunfalvy* Pál fejtette tovább, ki számos idevágó tanulmányával e kérdésnek aktuális jelentőséget adott.

A Kopitar óta fölhozott bizonyítékok bármily súlylyal támogassák is e balkáni elméletet, még sokat kell e téren tenni, hogy az a tudománynak s a közvéleménynek mintegy vérébe menjen át. Gröber Gusztávnak Strassburgban megjelenő „Grundriss der romanischen Philologie“ című nagy vállalata, mely a román nyelvészetnek új alakot ígér adni, sem tud még álláspontot foglalni a két elmélettel szemben; történetírók (Pič, Jung) idevágó szakmunkái meg épen azt a tájékozatlanságot jellemzik, mely még a kérdés eszközeivel való bánásban is nyilatkozik.

I. FEJEZET.

A RUMËN NYELV ISMERTETÉSE.

Ethnologiai kérdéseknél első s legfontosabb szerepe van a nyelvnek; ez mint a bizonyítékok közvetlen s a legmesszebb régiségbe nyúló forrása, egyszersmind a leghitelesebb s a legrészletesebb körülményekkel beszámoló tanú.

Midőn az oláh kérdés tárgyalásához fogunk, mindenekelőtt a rumën nyelvvel kell megismerkednünk, olyan álláspontokat nyerendők, melyek a problémát már a kiindulásnál kötik meg s a további kutatásnak szabnak irányt. A kutatás ilyen nyomokon vezetett menete, a mellett, hogy természetes egymásutánnak felel meg, a kérdés egységes felfogására s az általánosról, a részletek megértésére vezet.

A rumën nyelvet, mint fennebb említettük, három egymástól távol eső területen beszélik: I. Erdélyben, Bukovinában, Magyarországnak Erdély s az Al-Duna felé eső megyéiben, Romániában s az orosz Bessarábiában; 2. Albániában, Macedóniában és a Pindus környékén — szórványosan — bolgár-albán görög területen; 3. Istria néhány falujában Pola körül.

Ha e három terület rumën nyelvét egymással s a nyugati román nyelvekkel összehasonlítjuk, első tekintetre több olyan jellemző vonást ismerünk fel bennök, melyek hovatarozásuk, eredetük és fejlődésük kérdésében elsőrendű szerepet játszanak:

a) Ha a duna-kárpáti, macedóniai és istriai rumën nyelveket akár fonetikailag, akár szerkezeti, akár a nyelvanyag tekintetében összevetjük, fel fog tűnni az a *közvetlen rokonság*, mely az egymástól nagy távolságokban beszélt rumën nyelvágakat összeköti. Első tájékozódásra tisztában vagyunk arra nézve, hogy itt nem külön-külön nyelvekkel, csak *nyelvjárásokkal* van dolgunk; a három nyelvindividuum egymáshoz való viszonya nem több, mint a mennyit a *dialectus* fogalma kifejez, olyan viszony

tehát, mint pl. a toszkánai, nápolyi, lombardiai stb. dialectusoké egymás között az olasz nyelv keretein belül. A rumän nyelvjárások e szerint együtt képeznek egy *nyelvkört*, azokat mint ilyet, egybefoglalva kell vizsgálni;

b) a három rumän dialectus összefüggése mellett könnyen feltűnik továbbá, hogy azok, anyaguk és hangtani viszonyaikat illetőleg legközelebb állanak az *olasz* nyelvhez. Mint ilyeneket e szerint nem a *latin* közvetlenül, de a későbbi keletű *olasz nyelv közvetítésével* kell magyarázni; ¹⁾

c) az összehasonlításnál kiténik végre, hogy míg e nyelvjárások külső anyagukat illetőleg az olasz mellett állanak: *szerkezetök* nem analog fejlemény, sem az olasz sem a többi (spanyol, portugall, franczia, provençei, rhätorumonsch) rokon új-román nyelvekkel.

A rumän dialectusok külső és belső állapotára vonatkozólag a főbb ismertető jeleket alább állítom össze:

1. §.

A rumän dialectusok hangtani sajátosságai.

A rumän dialectusok közvetlen rokonságát s a nyugati román nyelvekkel szemben való különállását mindenekelőtt hangtani karakteristikonok bizonyítják. ²⁾

Egyik jellemző vonása a rumän dialektusoknak, hogy a latin-olasz „qu” helyett bizonyos esetben „p” hangot ejtenek: quatuor, quatro = patru; hasonló alakuláson mennek át a rokon c, qu (k, gv) torokhangok, ezek rumänben hol „p”, hol „b” hanggá változtak: lingua =

¹⁾ Olasz: dolce = rumän: dulče, dulce; fanciulla = fečörä, fecora; fanciullo = fečor, ficor; cinque = činč, cinc; vecchio = vekj; formosa = frumoašä; felice = feriče, ferice; vicino = večin, vicin; giuoco = žok; pace = pače; orecchia = urekje; margine = maržine; braccio = brac; faccia = facä stb.

²⁾ A rumän szavak leírásánál alkalmazott Alexi-féle írásmódunk:

	l' = ly	t' = ty
c = cz	ñ = ny	z = z
č = cs	s = sz	ž = zs
đ = gy	š = s	ë } torokhangok.
		ä }

limbă, nox, noctem = noapte, lac = lapte, directe = drept, lucta = luptă.

Egy másik hangsajátság, mely mindhárom dialectusban közös, hogy a latin-olasz „d“, i és e előtt „z“-vé lesz: decem, dieci = zeče, zace, zétzi; deus, dio = zău, Dominus deus = dumne-zău, dice = zěče, dies = zoauă, plur. zile, hodie = az, radius = rază, tardivus = târzău, vide = vez, sede = șez.

Ilyen közös tulajdon az „l“-nek megfelelő „r“: sal = sare, singulus, singulo = sêngur, felix, felice = ferice, padul = pădure, mola = moară, coelum, cielo = čer, tzer, qualis = kare, sol = soare, masculus = maskur, mel = mjere, miare, populus, popolo = popor, volo = vreu.

Egyéb hangtani sajátságok:

Latin-olasz „r“ ruménben = „b“: servus = šerb, vervex = berbeče, corvus = korb, cervus = čerb, cerb, fervens = ferbinte, ferveo = ferb, herb.

Latin e, i, o, u a ruménben kettős magánhangzová szélesedik s pedig az i, e = ea, ja, az o, u = oa-vá: virga = vjargă, videt = vjede, hospes = oaspe, mors, -te = moarte, ol. formosa = frumoasă, orba = oarbă, sol = soare, lucrum = (lukru) lukrjază.

A latin-olasz t a ruménben i előtt c-vé (tz) assimilálódik, ez történik a szóvégi t-vel is a főnevek többese s az igeragozásnál a második személy többbesének képzésénél: tenet = cêne, intelligo = încăleg, frater, -tres = frate, frac, pars, -tes = parte, păre, habetis = avec, videtis = vedec.

A latin „gn“, ruménben „mn“ vagy „n“: lignum = lemn, signum = sămn, igniarium = amnar, cognatus = kumnat, cognosco = kunosk.

A rumén dialectusok fonetikai rendszerében általános szerepet játszik végre két különös magánhangzó, melyek a nyugati román nyelvterületen ismeretlenek, vagy más-kép jelentkeznek. E sajátságos hangzókat, melyek a latin-olasz a, e, i, o, u-ból fejlettek, ě, ä jegyekkel fejezzük ki; kiejtésök az e, ő, ü közt mozgó határozatlan hangoknak felel meg: = rumén, limbă, kătră, sânt, kuvënt, ěntră, ěntrebare, ěmpărat.

Ezek a kiemelendő fonetikai jellemvonások, melyek

a rumén nyelv három dialectusának közös egyéni típust adnak.

A mi a három dialectus keretén belől felmerülő különbségeket illeti, csak másodrendű fontosságuk: localis jellemvonásuk, melyeket a *nyelv körén belül* működő tényezők magyaráznak.

Ilyen különbségek:

a) a dunai rumén „f”-nek megfelelő maczedoniai „h”:
fiu = hiu, fikat = hikat, ferb = herb, fire = hire;

b) a dunai v és b-vel szemben álló maczedoniai „ž”:
bine = žine, vicāl = žical; megjegyzendő azonban, hogy egy a maczedonia ž-nek megfelelő rokonhangot szórvánnyosan Erdélyben is hallunk, pl. vine = d'ine, vinerj = d'inerj, vinarz = d'inarz; a maczedoniai ž tehát egy erdélyi d' hanggal áll kapcsolatban;

c) a dunai rumén č-nek maczedoniai c (tz) kiejtése:
čer = cer, činč = cinc, večin = vicin; az istriai rumén e pontban megegyezik a makedoniaival: cer, cine stb.

d) A maczedoniai kj = p helyett: kjerdut = d. rum. perdut, kjept = pept, kjatra = piatră. E hangszínezettel ismét találkozunk a kárpáti nyelvterület egyes vidékein: a „kj” a Maros-Olt vidékein lakó oláhság nyelvében is „p”-be megy át;

e) az istriai „r” (rotacismus) a mi a dunai és maczedoniai „r”-nek felel meg: rumir = rumén, bire = bine, ur = un. Érdekes és fontos momentum, hogy e fonetikai sajáttság az erdélyi mőczok nyelvében is honos s Moldvában is felmerül;

f) végre a maczedoniai cl a dunai kj helyett: cliaje = kjeje (clavis) ocliu = okju (oculus). A maczedoniai az eredeti latin hangot tisztábban tartotta meg mint az istriai vagy a dunai rumén. Tudnunk kell azonban, hogy a XVII. századbeli nyelvemlékekben a „cl” hang a dunai ruménben is nyilatkozott még (urekle = urekje); a kj hangkopást ennél fogva csak a mai állapotra szorítkozó szójárási különbségnek tekinthetjük.

Ez a kevés az, a mit a rumén dialectusok fonetikai különbségeiről felhoznunk lehet s ez a kevés is a három dialectus körén belől annyiféleképen *keresztelkedik*, hogy az egyes dialectusok határát úgyszólván megvonni is alig lehet. A fonetikai különbségek érvénye, mint látjuk,

csak esetről esetre áll, úgy hogy végeredménykép a három dialectus szerves összefüggésére jutunk, a minek képe körülbelül ez lehet:

1. maczedoniai + dunai rumén;
2. maczedoniai + istro-rumén;
3. dunai rumén + maczedoniai;
4. dunai rumén + istro-rumén.

A három dialectus ilyenformán fonetikailag egymásba záródó köröket képez.

2. §.

A nyelv szerkezete.

A három rumén dialectus szerkezetének összehasonlítása ugyanarra az eredményre vezet, a mire a fonetikai jellemvonások segélyével jutunk. Szerkezeti eltérések, melyek a nyelvjárás (dialectus) határain túl érnének, egyikben sincsenek.

a) A rumén dialectusok közös tulajdona, hogy az articulussal másképp járnak el mint az olasz, spanyol stb.; ezek a szó elejére, a rumén nyelvjárások a szó végére függesztik azt; péld. himnemű szavaknál; d. rum. = omu-l, domnu-l, loku-l, lupu-l, kalu l. frate le; mac. rum. = om lu, domnu-l, lok-ul parinte-le stb.— nőnemű szavaknál: d. rum. mac. rum. = ap'a, mum'a, car'a.

A harmadik dialectus, az istriai, az articulus kiejtésében némi különbséget mutat, a mennyiben nála az -ul vég „l” hangja elkopott s domnul, pämëntul, duhul helyett domnu-t, pemintu t, duhu-t ejt. De a mint a fonetikai összehasonlításnál a rumén dialectusok áthidalódását láttuk, ez az articulus istriai formájára nézve is áll. Pičót figyelte meg először, ¹⁾ hogy e sajátság a magyar bánsági ruménségben is jelentkezik: domnul = domnu stb.

A hátulvetett articulus alkalmazása főnevek ragozásánál:

D. rum. ac. rum.

Egyes szám:	omu-l, om-lu	= az ember,
	a omu-lűj, a om lui	= az emberé,
	omu-luj, om-lui	= az embernek,
	omu-l, om lu	= az embert;

¹⁾ Documents pour servir à l'étude des dialects roumains; 19. l.

Többszám:	oameň-i, om-lji	= az emberek,
	a oameňi-lor	= az embereké,
	oameňi-lor	= az embereknek,
	oameň-i, om-lji	= az embereket.

b) Az articulussal való bánás a melléknévben is így érvényesül; — ha a melléknév főnév előtt áll, úgy egyesben ez kapja az articulust s a főnév változatlan; többesben pedig úgy a mellék- mint a főnév a hátulvetett articulussal egészül ki; utóbbi azonban nem ragoztatik:

Egyes szám:	Mare-le om	= a nagy ember,
	a mare-luj om	= a nagy emberé,
	mare-luj om	= a nagy embernek,
	pre mare-le om	= a nagy embert;
Többszám:	Marj oameň	= a nagy emberek,
	a mare-lor oameň	= a nagy embereké,
	mare-lor oameň	= a nagy embereknek,
	pre marj oameň	= a nagy embereket.

c) Közös törvény nyilatkozik a rumén nyelvjárásokban, a melléknév comparatiójánál. A rumén nyelvjárások nem ismerik a latin-olasz organicus formát (bonus, melior, optimus stb.), hanem minden melléknevet maj vagy ma (magis) és čel maj vagy ca ma (tza ma) segítő szóval fokoznak:

D. rum.	bun, maj bun, čel maj bun,
M. rum.	bun, ma bun, ca'ma bun,
Istr. rum.	bur, maj bur, tzel maj bur.

d) Közös rendszer nyilatkozik a számnevek képzésénél:

Latin-olasz.		Dunai-rum.	Maced. rum	Istro-rum.
1 uno	= uno	un	= un	= ur
2 duo	= duo	doj	= doi	= doi
3 tres	= tre	tri	= trei	= tréi
4 quatuor	= quattro	patru	= patru	= patru
5 cinque	= cinque	činc	= cinc	= tzintz
6 sex	= sei	šasä	= šase	= sase
7 septem	= sette	šapte	= šapte	= sapte
8 octo	= otto	opt	= opt	= ósën ¹⁾
9 novem	= nove	noauä	= nau	= dêvet)
10 decem	= dieci	zeče	= zace	= zétzi.

A sorszámok anyaga (1—10), tehát megfelel a latin-olasz stb. nyelvek anyagának, míg továbbképzésük mindhárom dialectusban eltér a latin s a nyugati román

¹⁾ Osën, ²⁾ dêvet szláv kölcsönszavak.

nyelvektől s pedig abban, hogy a ruménség a 11, 12, 13 = undecim, duodecim, tredecim stb. kifejezésére „*spră*“ (supra, sopra) szócskát alkalmaz, a mely eljárás nyugati román nyelvterületen ismeretlen:

D. rum.	M. rum.	Istr. rum.
11 un - <i>spră</i> - <i>zeče</i>	= un - <i>spre</i> - <i>záce</i>	= ur - 'pre - <i>zétzi</i>
12 <i>doj</i> „ „	= <i>doi</i> „ „	= <i>doi</i> „ „
13 <i>tri</i> „ „	= <i>trei</i> „ „	= <i>trei</i> „ „
14 <i>patru</i> „ „	= <i>patru</i> „ „	= <i>patru</i> „ „
15 <i>čič</i> „ „	= <i>cinc</i> „ „	= <i>tzintz</i> „ „
16 <i>šasă</i> „ „	= <i>šase</i> „ „	= <i>săse</i> „ „
17 <i>șapte</i> „ „	= <i>șapte</i> „ „	= <i>săpte</i> „ „
18 <i>opt</i> „ „	= <i>opt</i> „ „	= <i>ósên</i> „ „
19 <i>noauă</i> „ „	= <i>nau</i> „ „	= <i>dévet</i> „ „

e) A tizesek képzését a rumén nyelv minden ága ismét olyan szellemben eszközli, a minek analogiáját sem a latinban, sem az új-román nyelvekben nem találjuk:

- 10 *zeče* (vagy *mac. zace*, *istr. zétzi*),
- 20 *doauă-zăč*,
- 30 *tri-zăč*,
- 40 *patru-zăč*,
- 50 *čič'-zăč*,
- 60 *šase-zăč*,
- 70 *șapte-zăč*,
- 80 *op'-zăč*,
- 90 *noauă-zăč*.

f) A latin és olasztól eltérő, de a rumén nyelvjárásokban közös törvény érvényesül a sorszámok képzésében is. Minden román nyelv ismeri a primus, secundus, tertius alakot; olasz = primo, secundo, tertio stb. csak a ruménben hiányzik ez. A rumén az articulusnak saját-szerű alkalmazásával fejezi ki a sorszámot:

1-ső (himnemű)	al <i>ëntiel'a</i>	(nőnemű)	a <i>ëntēja</i> ,
2-dik „	al <i>doil'a</i>	„	a <i>doaua</i> ,
3 dik „	al <i>triel'a</i>	„	a <i>trija</i> ,
4-dik „	al <i>patrul'a</i>	„	a <i>patra</i> ,
5-dik „	al <i>čičel'a</i>	„	a <i>čičă</i> ,
6 dik „	al <i>šasăl'a</i>	„	a <i>šasa</i> ,
7-dik „	al <i>șaptel'a</i>	„	a <i>șapt'a</i> ,
8-dik „	al <i>optăl'a</i>	„	a <i>opta</i> ,
9-dik „	al <i>noauăl'a</i>	„	a <i>noaua</i> ,
10-dik „	al <i>zečel'a</i>	„	a <i>zeča</i> .

g) Hasonló közös törvény nyilatkozik a rumén névmások birtokviszonyainak kifejezésében. Itt a ruménség azt az elvet alkalmazza, melylyel a sorszámokat képezi:

Több. sz. Egyes sz. hímnemű: hímnemű: Több. sz. Több. sz. hímnemű: hímnemű: Több. sz. Több. sz. hímnemű: hímnemű:	enyém	=	{ d. rum.: al meu	mac. rum.: a'meu
	tied	=	" al teu	" a'teu
	miénk	=	" al nostru	" a'nostru
	tiétek	=	" al vostru	" a'vostru.
	enyém	=	d. rum.: a mja	mac. rum.: a mea
	tied	=	" a ta	" a ta
	miénk	=	" a noastră	" a nostra
	tiétek	=	" a voastră	" a voastră
	enyém	=	d. rum.: a mjei	mac. rum.: a mei
	tied	=	" a tei	" a tei
	miénk	=	" a' nostri	" a' nostri
	tiétek	=	" a' vostri	" a' vostri.
	enyém	=	d. rum.: ale mele	mac. rum.: a'mele
	tied	=	" ale tele	" a'tale
	miénk	=	" ale noastre	" a'nostre
	tiétek	=	" ale voastre	" a'voastre.

h) Typicus sajátága végre a rumén dialectusoknak, hogy nem ismerik az *infinitivus* zárt formáját (*-are, -ire* stb.) s hogy azt kifejezzék, körülíráshoz kell folyamodniok; ha a rumén azt akarja kifejezni: irni fogok, irnom kell, menni akarok, szabad megtennem, miután a *-re* infinitiv képzővel nem rendelkezik, ilyen módot alkalmaz; fogok hogy irok, kell hogy irjak, akarok hogy megyek, szabad hogy teszem. A másik jelenség, hogy a *futurumot* mindhárom nyelvjárás a „voj“ (volo) segédigével képezi:

Latin-olasz.		D. rum.
laudavero, loderò	=	voj läuda
laudeveris loderai	=	vej "
laudaverit loderà	=	va "
laudaverimus, loderemo	=	vom "
laudaveritis loderete	=	vec "
laudaverint loderanno	=	vor ¹⁾ "

3. §.

Fogalomalkotás.

A nyelvet alkotó tényezők között egyik sem oly mozgékony s a változásoknak kitett, mint a szóanyag. A fogalmak nevei localis s egyéb okoknál fogva gyakran

1) Bojadži macedo-rumén nyelvtanában hire, avere stb. infinitivusi alakot találunk, a mi nem egyéb, mint B. csinál-mánya, mert a macedoniai népnyelv ilyen alakot nem ismer.

megváltoznak jelentésökben; egy-egy ilyen szó jelentésváltozásából a nemzetek gondolkozását, a népek történeteire befolyt hatásokat ismerjük fel. Minél speciálisabban a jelentésváltozások, annál szűkebbkörű okokra vezethetők s a népek érintkezésének, együttes fejlődésének stb. annál jellemzőbb tanúságai.

A rumén dialectusokban egész sorát találjuk olyan szavaknak, melyek egymáshoz való közvetlen viszonyukra vetnek fényt, s illusztrálják, hogy a rumén nyelvjárások, bármily távol egymástól beszéljék is azokat ma, csak *egy helyen, egy időben s ugyanazon körülmények között* alakulhattak meg.

Erre nézve álljanak itt a latintól s a nyugati román nyelvektől eltérő, de a ruménség összes nyelvterületein egyező jelentésbeli sajátságok és szóképzések:

lat. vir (férfi)	=	rum. bărbat (férfi),
verbum (ige)	=	vorbă (szó), vorbesk (beszélek),
anima (lélek)	=	inimă, (irimă (szív),
conventus (gyülekezet)	=	kuvënt (szó, beszéd, kifejezés),
lucrum (nyereség)	=	lukru, (dolog, munka), lukrez (dol-
dolor (fájdalom)	=	dor (kivánság), [gozom],
sine (nélkül)	=	fără (nélkül: foras),
mundus (világ)	=	lume (világ),
gratias agere (köszönni)	=	mulcămesk (köszönök; a „mult“
pavimentum (alap)	=	pămënt (föld). [gyökből],

A rumén nyelvjárásoknak az eredeti latin jelentések megváltoztatásában s a fogalmaknak más szóval való kifejezésében nyilatkozó egyezését, természetesen csak közös okok hatása magyarázhatja.

A ruménség közös eredetére és alakulására vezetnek ilyen nyomokon kívül azok az idegen elemek, melyek a rumén nyelvbe külső érintkezés útján jutottak: mușat (szép), graj (szó, beszéd), grăjesk (szólok), stângă (bal), pucën, (kevés), mare (nagy), gură (száj), burete (gomba), fată, kopilă (leány), adun (gyűjtők), kaut, kaft (keresek), folosesk, felisesk (segítek), urmare (folytatás), bukurijă (öröm), a să bukura (örülni), aripă (szárny) stb. E szavak se nem latinok, se nem olaszok s megtaláljuk mindenfelé, hol a rumén nyelv él.

A fennebbiek értelmében nyilvánvaló, hogy a rumén nyelvjárások egy, közös okokra visszavezetendő fejlődés

árnyalatait képezik, csak egy helyen alakulhattak, csak *egy történelmi folyamatot* feltételezhetnek.

Ez a történelmi közösség az a *sarkpont, melyen az egész oláh kérdés megfordul.*

A rumén dialectusok összehasonlítása közben szemlélhetővé tettük, hogy míg a szóanyag latin és olasz eredetre vezethető: a *nyelv szerkezetében* (grammatikájában) más elvek érvényesülnek, mint a melyek a latin vagy annak leánynyelveit (újromán nyelvek) alkotják; láttuk ezt az *articulus* alkalmazásában, *fő- és melléknevek* ragozásában, *számnév és névmás* képzésben, az *igében*, tehát a nyelv *egész rendszerében*.

A szervezet különbsége arra a kérdésre vezet: hogyan, mily különös okok hozták létre a ruménség sajátos rendszerét? hogy értendő az, hogy a latin nyelvtörzsből két, szerkezetére nézve különböző nyelvkör alakuljon: 1. az olasz, spanyol, portugall, provencai, francia és rhäto-romonsch; 2. a dunai, maczedoniai s az istriai oláh nyelvjárások?

Mert valójában úgy van. Az olasz, spanyol stb. nyugati román nyelvek egymást magyarázzák, míg a rumén nyelv típusában külön individualitás rejlik, a mit sem a latin, sem a nyugati román nyelvek meg nem fejtenek.

Könyvünk e kérdésre is meg akarja adni a feleletet.

Mielőtt mind e kérdések tárgyalásához foglalnánk, bevezető ismertetésünket a rumén nyelvjárások anyagának részletesebb ismeretével kell kiegészítenünk.

A felhozott példákból láttuk már, hogy a rumén nyelv törzssanyaga az olaszszal rokon (latin eredetű) szavakból áll. Ha az anyagot közelebbről vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy az a ma beszélt rumén nyelvnek alig teszi ki *egy ötöd* részét, vagyis, hogy a rumén nyelvet *négy ötödrészben* nem román anyag alkotja. Az eredeti román s az idegen anyag arányának e különbsége a romanismuson belül egyedül áll.

A ruménség az összes új-román nyelvek közt legkevesebbet örökölt román forrásból s jóval mögötte áll a svájci rhäto-romonsch vagy az olasz friauli tájszólá-

sának is, melyek a latin nyelvterület legszélső határait képezik a Nyugaton.

A nélkül, hogy e helyen e jelenség értelmezését érinteni akarnók, csoportosan, a fogalmak rokonsága szerint állítjuk össze a rumén nyelv román anyagának egy részét, nem törekedve a teljességre, inkább a szavak *tartalmi színvonalának* mértékét véve irányadónak.

Természetes, hogy a rumén nyelv megítélésével a *népnyelvből*, illetőleg a *történeti* rumén nyelvek azon állapotából kell kiindulnunk, mely a *modern* irodalmi kort megelőzte.

A mai rumén népnyelv s a rumén irodalmi nyelv a XVIII. századig az oláhság nyelvi fejlődésének természetes állapotát tünteti fel, míg a XIX. század elején megindult új irodalom egész tömegeit vette fel olyan latin-olasz elemeknek, melyek a rumén nyelv anyagához *sohasem* tartoztak s azokat a rumén kiejtéshez idomítva, az *eredeti* román anyaggal vegyítette össze.

Az irodalmi rumén nyelv mesterséges latinizmusát, mint a nyelv belső életével organikus összefüggésben nem lévő anyagot mellőzve: az oláh nyelv történeti szókincsének legkritikaibb forrásából, Cihac „Dictionnaire d'etimologie daco rumain” című nagy művéből állítjuk össze az alábbi szócsoportokat:

Az ember és testi élete: Om (homo; uomo, omo) = ember; maskur (masculus) = him; kap (caput; capo) = fej; korp (corpus; corpo) = test; okju (oculus; occhio) = szem; limbă (lingua) = nyelv; gură (gula; gola) = száj; ureke (orecchia) = fül; barbă (barba) = szakáll; faciă (facies; faccia) = arc; frunte (frons; fronte) = homlok; brac (bracchium; braccio) = kar; mână (manus; mana) = kéz; ženunke (genuculum; genocchio) = térd; pičor (petiolus; pecciuolo) = láb; dinte (dens; dente) = fog; dezet (digitus) = ujj; ungijă (ungula; unghia) = köröm; inimă (anima) = szív; sənze (sanguis; sangue) = vér; pele (pellis; pelle) = bőr; vână (vena) = ér; sən (sinus) = kebel; plămene (plumen) = tüdő; măduă (medulla) = velő; karne (caro; carne) = hús; os (ossis; osso) = csont; viacă (vita) = élet; moarte (mors; morte) = halál; naščere (nasc-) = születés; sănătate (sanitas; sanitate) = egészség; somn (somnus) = álom; sudoare (sudor; sudore) = izzadság; lakrimă (lacrima) = könny; paș (passus; passo) = lépés; foame (famés; fame) = éhség; sete (sitis) = szomjúság.

(mulgeo) = fej; nask (nasco) = születik; perd (piero) = vesz; rog (rogo) = kér; asamën (assimilare) = hasonlít; uëid (occido) = öl; skimb (excambiare) = vált; šez (sedeo) = ül; štiu-(scio) = tud; tak (taceo) = hallgat; ujt (oblitare) = felejt; kumpär (comparare) = vesz, vásárol.

Melléknevek: nou (novus; nuovo) = új; vekj (vecchio) = régi; bätären (veteranus) = öreg; adevärat (verum; vero) = igaz; amar (amarus; amaro) = keserű; dulče (dulcis; dolce) = édes; kurat (curatus; curato) = tiszta; fărte (fortis; forte) = erős; frumos (frumosa) = szép; gros (grossus; grosso) = vastag; subcire (subtilis) = vékony; îngust (angustus) = szűk; lung (longus; longo) = hosszú; mik (mica) = kicsi; mjez (medius) = közép; mult (multus; molto) = sok; plin (plenus) = tele; reče (recens; recente) = friss; bun (bonus) = jó; rău (reus; rio) = rossz; skurt (curtus; corto) = rövid; tărzu (tardivus) = késő; tot (totus) = egész; trist (tristis) = szomorú; alb (albus; alba) = fehér; negru (niger; negro) = fekete; verde (viridis; verde) = zöld; galbän (gilvus) = sárga; kald (calidus; caldo) = meleg; frig (frigidus) = hideg; uskat (exsucare) = száraz.

Számnevek: unu, doj, tri, patru, cinci, šasä, šapte, opt, noauä, zece. (1–10.)

Névmások: ieu, tu, jel; noj, voj, jej (én, te, ő; mi, ti, ők); mije, cije, luj; noauä, voaä, lor (nekem, -ed, -i; -ünk, -tek, -ik); meu, tău, său; nostru, vostru, alor (enyim, tied, övé; miénk, tiétek, övék).

Segédszók: akum (most), aič (ecce hic) = itt; apoj (ad post; poi) = majd; kënd (quando) = mikor; kare (qualis; quale) = ki; kätträ-(contra) = felé; kët (quantus, quanto) = mennyi; čine (qui; ehi, sardin. dial. chini) = ki, kácsoda; fărä (foras, foris = extra) = nélkül; ën (in) = -ban, -ben; ënnainte (előtt); ënkä (anche) = is; ënträ (intra) = között; ënnüntru (inter; entre) = benne; žos (deorsum; giuso) = fennt, fel; lëngä (longum) = mellett; aproape (prope) = közel.

A rumën nyelvet vizsgálva, négy sarkalatos tétel birtokába jutottunk:

1. hogy a rumën nyelv három ága csak egy helyen keletkezett;
2. hogy a rumën nyelv az olaszszal magyarázandó;
3. hogy a rumën nyelv szerkezete nem felel meg a nyugati román nyelveknek;
4. hogy a rumën nyelv eredeti anyaga az összes román nyelvek közt a legszűkebb terjedelmű.

II. FEJEZET.

DÁCZIAI EREDETŰ-E A RUMËN NYELV?

Megismerkedve a rumën nyelvégekkel, azok közös fejlődésének szükségére jutottunk. Ez eredmény a problémának egységes jellemet ad, s a figyelmet egy központ felé irányozza, arra t. i. *hol kell a rumën nyelvek közös fejlődését s elágazások kiinduló helyét keresni?*

Az elmondottak e kérdésre nézve bizonyítékokat még nem tartalmaznak. Előző tájékozódásunk szerint a rumën nyelv épen úgy keletkezhetett Dáciaiban, mint a Balkánon; annyit azonban tudunk már, hogy bárhol keletkezett is, az elágazó hajtásokat közös gyökökre kell visszavezetnünk.

Tartsuk meg a historiai rendet s induljunk ki Bonfinius tudományából s lássuk a rumënség dáciai eredetének theoriáját.

Időszámításunk I-ső századában a Földközi-tengert környező összes területek Rómát ismerték uruknak. Britanniától a Duna hosszáig a Fekete-tengerig, az örmény felföldtől az Eufrát és Tigrisig, a Nilustól az Atlas hegyéig mindennek *római* volt a neve.

A rómaiság sok százados történetének, a birodalom szakadatlan növekedésében nyilatkozik legkiválóbb egyéni vonása. Első hódítmányai voltak az olasz szigetek: Sicília, Sardinia, Corsica, melyek 241—231. Kr. e. években hódítottak meg; aztán Hispánia lett római birtok (197. Kr. e.), majd Gallia Narbonnensisbe (120. Kr. e.), s belső Galliába hatolt a római (50. Kr. e.) s felvitte a birodalom határait Belgiumba s a Rajna vonalát biztosította magának, aztán Rhetia és Noricum (15. Kr. e.) hegyvidékei lettek rómaiak, végre Britannia hódított meg (43. Kr. u.)

Míg a légiók nyugat s északon bővítették a birodalom határait, a *hajóhad* Karthágóval mérkőzött meg. A hatalmas pún telep 146-ban Kr. e. adta meg magát a rómainak, ki most ~~Afrika~~ kulcsát szerezte meg, s a

Földközi tenger urává lett. Még a Karthágóval folytatott küzdelmek közben lép a római görög területre, s 167—59. (Kr. e.) évek között küzd az illyrek földjeiért. (Dalmátia, Liburnia), 146-ban pedig Makedoniát, Acháját fogja be a birodalom keretébe. Csakhamar behatol Kis-Ázsiába, Syriába, s gyorsan hódít össze minden területet Mesopotámiáig.

Görögország eleste után fokozatosan a Dunáig halad a római hódítás, nyomán a mősiei provinciák (29. Kr. e.), Pannónia (10. Kr. után) akulnak meg.

Róma területén sok nyelvet beszéltek s a társadalmi, műveltségi állapotok a legváltozatosabb képet mutatták.

Hispaniában az *iber* népeket, a mai quipuscoa-k vagy baskok őseit találta a római, kik ma a Pirénnékben alkotnak kis nyelvszigetet. Mögöttük a *kelta* vagy *gall* népek laktak, kik Észak-Spanyolországtól Frankhonon át Skócziáig s a Duna hosszában Lombardiába, fel a cseh hegységek s Thüringiáig, továbbá Pannonia felől le a Száváig, sőt azon túl a mai Szerbiába értek le. Ez időben a gall-kelta nyelvek voltak Európának legelterjedtebb nyelvágai. E nagy népcsaládnak ma már csak töredékei vannak meg: Bretagne, Irland, Walesben s a skót hegyek között.

Velenczétől az adriai tenger partjainak hosszában le Macedoniáig *illyr* népek éltek (venéták, istrok, dalmaták, antariótok, dessaretek, pirusták, epiróták) többnyire pásztorkodó, s a partokon kalózkodó népek. Egyenes utódjuk a mai albán nép.

Az illyrek mögött *thrák* népfajok éltek görög civilizáció hatáskörében, rokonaik a dákok Dunántúl laktak, s még tatóvírozták magukat. A görög civilizáció közéjük is eljutott. Erdélyben találjuk nagy számban az úgynevezett barbár pénzeket, melyek makedoniai Fülöp és Nagy Sándor tetradrachmái után vannak öntve. Gazdag aranyékszereik kihívják a figyelmet.

A Balkán-félsziget déli részein görög világ volt, ez kihatott Kis-Ázsiába a *frig-lid* népek közé. Ezekről délre a *sémíta* népek nagy családja lakott s leért az arab-félszigetre. A Földközi-tenger ázsiai partvidékein a *syriaiak*,

púnok műveltsége ismeretes; a púnok az első hajókozó népe Európának. Ők alapítják Karthágót Afrikában. Syriában Tadmor nagy karaván állomás, mely a Földközi-tenger kereskedelmét Indiával kötötte össze.

Aegyptomot, a piramisok országát *hamíták* lakták, a partokon pedig görög városok virágoztak. Innen a part-hosszán, a karthágói púnokon kívül, *numidák* és *mauretánok* (Marokko) laktak, kik a hamita népek közé tartoznak.

A II. század elején tehát a római birodalom határát északkeletfelé a Duna képezte. A Dunán túl a Tiszáig jazygok, a mai Erdélyben s Oláhország síkjain dákok, Moldvában s azontúl az orosz alföldön a germán bastarnok és sarmat törzsek tanyáztak, így a roxalánok, kik olyan lovas nép voltak, mint a mai déloroszországi kozákok.

A birodalom védelmét az Aldunán két légio tartotta kezében, mely a dunántúli barbarokkal szemben alig volt elégséges, hogy a határok nyugalmit biztosítsa. Alkalmas erősségek hiánya, s a Nero halála után kitört zavarok, melyek miatt a mösiai legiók kétszer is elvonultak Itáliába, alkalmat nyújtott a roxalánok, dákok, majd a jazygoknak, hogy átlépve a Dunán Moesiában pusztítsanak. Vespasianus császár látva a dunai vonalon növekvő veszedelmet, a Moesiában állomásozó két légiohoz, még kettőt rendelt Dalmátiából, melyek most a part mentén foglaltak állást.

Dáciában ekkor egy hadra termett kiváló férfiú, a Dekebalnak nevezett dák király uralkodott, ki nem kevesebbet tervezett mint azt, hogy birodalmának határait átvigye a Dunán, hogy Moesiát, Thrákiát kárpáti országával egyesítse. Haderejét római mintára szervezve a fajokon jazygekkel s parthusokkal is szövetkezett, kiknek támogatása mellett Moesiába tört. Oppius Sabinus, a tartomány helytartója fogadta el a támadást, mely a rómaiak hátrányára dőlt el; maga a vezér is a csatatéren maradt, s a római táborhelyek egész sora esett a dákok kezébe.

A rómaiak veresége ismétlődött, midőn Cornelius Fuscus a legiókat átvezetve a Dunán, a dákokat az oláh alföldön megátadta; mint Oppius Sabinus, ő is elesett

az ütközetben. Utóda Julianus Tapaenál nagyobb győzelmet vett ugyan a dákokon, ez azonban nem volt elég arra, hogy a birodalmi határok nyugalma helyreálljon. Mindinkább érezhető volt annak szüksége, hogy Dekebal uralma teljesen szétszórassék, s hogy Róma a dák területeket a birodalomba keblezze.

Midőn a császári trónt, az egész lényében katona Trajanus foglalta el, a viszonyok oda fejlődtek, hogy a támadás Róma részéről kikerülhetlen volt.

Trajanus a 101-ik év tavaszán kezdette meg hadi műveleteit. A Dunát Viminatium alatt átlépve, a dák főváros Sarmizegetusae ellen vezette hadait. Dekebal és Trajanus közt heves küzdelem feljlett ki, melyben a szerencse lépésről lépésre Trajanusnak kedvezett; a dák erődök egymásután estek el, a dák csapatok egymásután verettek szét, úgy hogy a dák királynak nem maradt egyéb hátra, mint a meghódolás, lemondás a független hatatalomról s Róma souverénitásának elismerése.

Dekebal színlag elfogadta a föltételeket s Sarmizegetusaeben római helyőrség helyezkedett el. Kitünt azonban nemsokára, hogy Dekebal meghódolásával a viszonyok nincsenek rendezve.

Tovább is fenntartotta összeköttetését barbar szövetségeseivel, s azon kötelezettségének sem felelt meg, hogy erődeit a rómaiak előtt megnyitja.

Traján császár nem tűrhetve Dekebal magatartását, újra haddal indult ellene, háromfelől támadva meg saját területein. A hadak egyik része a Dunán néhány év előbb épített hídon vonult át, s az Olt folyó mentén, a vörös-toronyi szoroson át sietett Sarmizegetusae ellen.

Dekebal látva, hogy bukásának órája ütött, önkezével vetett véget életének.

Dácia 107-ben római tartománnyá lett. A császár azzal kezdte meg intézkedéseit, hogy a dákok jó részét, melyekben a provinciára nézve veszedelmes, és a civilizációra képtelen elemeket látott, kiűzte a tartományból s csak azokat tűrte meg, kik mint letelepedett városi lakók, törekvéseinek útjában nem állottak.

Traján meghódítva a dák földet, a birodalom határait a Kárpátok hegylánczáig terjesztette ki, az orosz alföld felé pedig a Pruthtól a tengerig, majd a Pruth és a Dnjeszter között huzatott vallumokat.

A légiók az aldunai vonalról most már Erdély, s a mai Besarábiába húzódtak fel a határok védelmére.

A nemes érczek és sóban gazdag provinciában gyarmat gyarmat után alakult, többnyire régibb autochthon telepekre feküdve. De alakultak új coloniák is, bányásztelepek töretlen talajon, a provincia teljesen néptelen vidékein.

Coloniák Erdélyben: ¹⁾ Napoca (Kolozsvár), Potaissa (Thorda), Sarmizegetusa (Várhely), Apulum (Gyula-Fehérvár), Germizara (Algyógy), Alburnus Maior (Abrudbánya, Verespatak), Ampelum (Zalathna), Salinae, Brucla (Maros-Ujvár, Nagy-Enyed), Porolissum (Mojgrád), Largiana (Zutor), Rescolum (Sebes-Városalja), Optatiana (Magyar-Gorbó), Cedoniae (Nagy-Szeben).

A magyar alvidéken: Ad Mediam (Mehadia), Tzierna (Orsova), Berzovia. ²⁾

Ez a római birodalom fokozatos növekvésének és a

¹⁾ A colonia szót nem római államjogi, de ethnografiai értelemben használjuk (= telep); Erdély római helyei állásukat s hatáskörüket tekintve: vicus, pagus, municipium és colonia voltak, a minek részletezése nem tartozik ide. Coloniák csak Sarmizegetusa, Apulum, Napoca, Potaissa, Porolissum, Malva, Drobetae Tibiscum.

²⁾ A két utóbbi helynév nevezetes tájékozódást nyújt Dácia római kori ethnografiai viszonyaiban. Az írók az erdélyi régi lakosságot gétának vagy dáknak nevezik, a kik minden bizonynyal az iráni nyelvcsaládba tartoztak, tehát a persák, örményekkel, a Kaukázusban élő ironokkal (osset) a déloroszországi skythák egy részével voltak rokonok, s külön csoportot képeztek a balkáni illyrséggel szemben, mely a régi pelasg és itáliai őslakosság csoportjába tartozik. A dáciai két helynév: Tzierna, Berzovia biztos jele egy nagy ethnografiai változásnak; a szlávok e nyomok értelmében e korban már ellepték Erdély hegyvidékeit s az Aldunáig értek le. A két helynév kétségtelen szláv eredetű; feltehetjük, hogy a római colonisatio idejében az egész Dácia területén szláv rétegek hálózta be a régi dák földet, melynek eredeti iránsága valószínűleg már a római korban elfoszlott a szláv elemekben.

legkeletibb európai tartomány — Dácia — megalakulásának röviden egybefoglalt képe.

A római történetírás művelői nagy és kis nevek, ó és új iskolák általában a birodalom növekvésének s a latin nyelvnek s a római intézményeknek terjedésével magyarázzák a *latin fajnak kibővítését*, az új-latin v. *román nyelvek alakulását* s meggyökerezését a hódolt területeken.

Százsor és százsor leírt jelszó, mely Claudius császártól származik; hogy: „Non Romanum jure esse, qui sermonem etum nesciret;” — a latin hivatalos nyelvnek világszereplése, a „római” fogalom általános jogi és kulturális értelme, a mit Claudius császár szavai kifejeznek: a történetírók szemében azzal a processussal látszik azonosnak lenni, a mit a nyelvészek „romanismus” névvel neveznek.

Ilyen értelemben az ethnografiai rómaiság, a hódítások menete szerint, folyton és szakadatlan bővült tovább a barbar nyelvek assimilálása útján, melyek a latinság hatása alatt idomulva, újabb és újabb nyelv-árnyalakokká fejlődtek s az anyaország latinságával folytak össze.

E felfogás szerint a birodalom összes területei belezutottak a romanismus bűvkörébe; minden római terület alkalmas volt új-latin nyelvek megalakulására s tovább fejlődésére.

Az oláhság dácziai eredetének theoriája is e bázisra van fektetve.

A rómaiság a Kárpátok vidékével egészülve ki, Erdély területén is római élet fogamzott meg; a legiókban s a tartományi hivatalokban a latin nyelv lett általános, a jogi intézmények Dácia régi és új lakosságát fűzték össze egy egységbe; katonai és kereskedelmi utak nyíltak, a folyóvizek felhasználásával a közlekedés és üzleti forgalom széles területet nyert, só és aranybányák, aranymosók fogtak a természet kincseinek kiaknázásához, városok, fürdők épültek, amfiteatrumok mutatták látványosságaikat, latin iskolák nyíltak a városokban, Róma kultusai találtak új otthonokat, új hívőket.

Egyszóval, Dácia egész rendszerében, olyan római tartomány lett, a minő Rhetia, Achaja, Syria vagy bármely más tartomány.

A latin nyelv, mely Dácziaiban is főeszköze volt a

tartomány kormányzatának, a municipiumok és coloniák intézményeinek, a védelmi erő rendszerének: e felfogás szerint barbarok tömegeibe hatolva, behálózta a bennszülöttek nyelvterületeit s nivellálva a vegyes elemeket, egy provinciális latin nyelv alakult, megszíneződve úgy, a mint a közélet latin nyelve (*lingua rustica*) a bennszülött idiomákkal találkozott s összeszövődött.

Ez a provinciális új latinismus volna a *rumén* vagy *oláh nyelv*.

A romanismusnak eszerint Dáciában gyorsan kellett végbemennie! A dáciai tartomány nem volt hosszú életű. Alig hogy a Maros vidéke s a Szamosmente benépesült, s Róma műveltsége tűzhelyeket talált, rövid másfélszázados fejlődés után a tartomány életében válságos fordulat állt be.

A III. század végén ugyanis a *góthok* jelentkeznek Dácia mögött. A germánság ez ága a Balttenger felől indul meg s Lithvánián és Lengyelországon át leér a Krimig s körülfogja Dáciát. A góthok mögött a *hunnok* nyomulnak előre, üzve maguk előtt a germánt, melynek mielőbb be kell törnie Dáciába.

Az állapotok csakhamar tarthatatlanok; a beütések egymást érik, a legiók nem képesek az árnak ellene szegülni, mígnem Aurelianus császár látva a provincia bekövetkező sorsát, kivonja hadi és polgári elemét, kitelepíti Moesiába, mely azöntúl Dacia Aureliana nevet visel.

A góthok szétáradásával, Dácia elveszti ugyan politikai állását, de az ethnografiai állapot tovább fennáll gondolják és tanítják azok, kik az oláh nemzet keletkezését a római Dáciával kapcsolják össze. Szerintük a városok lakossága kivonul ugyan a Dunán-túli tartományokba, de a köznép, a *románisált ős lakosság*, mely helyhez volt kötve, öröklött telepein marad, s a barbár germánság elől *hegyekre s erdők mélyébe* menekül, s hozzáférhetlen rejtekeiben marhatartást üzve él tovább.

Góthok után hunnok, gepidák, avarok nyomulnak a Kárpátok vidékeire, újabb és újabb keletű barbársággal árasztva el a dáciai római tartományt; az elzárkózott rómaiság nem vesz részt többé a mozgalmakban; nem közlekedve, még kevésbbé vegyülve a hódító elemekkel, zárt társadalmat képez a hegyvidékeken, itt tartja össze-

jövelteit, üli meg ünnepeit, gazdaságának élve, melyet a népvándorlások zajában elrejt s megóv havasi falvai s legelőin.

Ez a magyarázata annak, hogy míg az Európán végig özönlött germánság az olasz, francia, spanyol nyelvekre hatásait nyomta le (germán kölcsönszók): addig a dáciai rumén nyelvben ilyenek ismeretlenek.

A germán-hunn korszakot új barbárság követte. A IX. század végén a *magyarok* jelennek meg, s a kárpáti országrészek urai lesznek. Leverve az itt-ott már előtűnedezett római őslakókat (Gelu, Glád), s kiirtva a ruménség régi jogi intézményeit, szolgaságra vetették a római műveltség hordozóit. De később a XIV. század végén Moldvában és Havaselvén nagyobb erővel jelentkeznek Dácia románizált népei, vajdaságokat alapítanak s a rumén fajnak politikai jelentőséget biztosítanak ismét a Trajanus meghódította földön.

Igy védi meg s tartja fenn a rumén elem nemzeti-ségét másfélezer év viszontagságai között.

A fennebiekben nagy vonásokkal vázoltuk a continuity elméletének egyik legújabb variációját — a Xenopolét, itt-ott a logikai rend s az összefüggés érdekében kiegészítve azt a nélkül, hogy azzal a dolog lényegén változtattunk volna.¹⁾

¹⁾ Xenopol ez elmélete egy régibb, a Thierrynél is található felfogást módosítja. A római birodalom képe 351: „... Aurelianus . . . nem remélvén, hogy megtarthassa a góthoktól kelet felől a svévektől nyugat felől szorongatott Dáciát, melyet csak nagy haderők ráfordításával lehetett volna megvédelmezni: elhátározta annak odahagyását. Így a birodalom határa, melyet Trajánus a Kárpátnál tűzött ki, a Dunához helyeztetett vissza. E nagy esemény, mely a dunántúli tartományt a barbárságnak engedte át, 275-ben történt. Azok a gyarmatosok, kik óhajtották, átszállítottak Moesia egyik részébe, melynek büszkeségből az odahagyott tartomány nevét adták. Sokan azonban, ragaszkodva a földhöz, melyen születtek, inkább akartak ott maradni és élni a barbarok közt; s ezeknek utódai a fajoknak annyi váltakozásai és annyi forrongásai után, mely ama területeken végbe ment, egész a mi napjainkig fönntartották nyelvöket, mely a latinból eredt, sőt fönntartották még a római nevet is“.

A ruménség continuitásának e felfogása, a találó magyarázat benyomását teszi az olvasóra.

A ruménségnek a góthok elől való elrejtőzése s a pásztori életviszonyok határai közt folyó zajtalan fejlődése stb. egészében véve a területi viszonyoknak s az oláhság egyéni típusának megfelelő magyarázat volna.

Erdély hegyvidékei, mint a hegyvidékek általában, alkalmasak arra, hogy egy-egy nemzettöredék a különböző népmozgalmak zajában egyéniségét meg tudja őrizni. Olyan mint egy bástyák alkotta vár, melyet az áradat körülfolyl, árkein át-átsap, de falain megtörnek hullámai, — elsiklanak, más irányt vesznek. Ilyen módon maradtak fenn a Kaukáz-hegység nemzetiségei: a cserkeszek, grúzok, abcházok, ironok; így ér le napjainkig a guipuscoák népe a Pirennékben, így Highlandban és Walesben a gélek egy-egy töredéke, mely manapság is küzd az angollal nemzetiségeért: — míg más fajokat s nemzeteket, melyek az özön útjába estek, elsodorták a népvándorlások. Így enyésztek el a déloroszországi skythák, így az északnémetországi, elbei szlávok a régi poroszok, s annyi más nép, melynek csak neve s hite maradt reánk.

E felfogás azonban csak a szemet elégíti ki, de minden ízében ellenkezik a történeti s nyelvészeti kritikával. ¹⁾

Gibbon, Thierry, Mommsen, úgy mint az oláh írók, két fontos momentumot hagynak számításán kívül:

1. Dáciában nem volt romanismus, mert colonusai nem beszélték az itáliai lingua rusticát, s ha beszélték azt, csak mint *tanult nyelvet* vitték Erdélybe.

2. Ha Dácia területén uj-román nyelv fogamzott volna meg, ennek a latinság III. századbéli alakjából kellett volna kiválnia.

A két fő ellenvetést külön-külön tárgyalom:

¹⁾ Már az a mesterkéeltség, a mivel Xenopol (Les Roumains au moyen age 167 -199) a makedoniai és erdélyi oláh nyelv viszonyából háramló consequentiák értékét leszállítani igyekszik, jelzi e felfogás kigondoltságát. Xenopol érezve a nyelvvallomások súlyát, a rumén dialectusokban külön-külön fejleményt akar láttatni.

I.

Az oláh nyelv nem keletkezhetett Dáciában azért, mert épen úgy, mint a nyugati román nyelvek (olasz, spanyol, francia stb.), nem az irodalmi latin nyelvből, de egy átmeneti alakból (köznyelvből) fejtett, mely itáliai, illetőleg román fajú népeket feltételez. Hogy egy nyelv a növéstre (belső fejlődésre) képes legyen, természetes feltétele, hogy egy népcomplexum egyéniségével, faji hovatarozásával függjön össze, más szóval, hogy élő nemzeti nyelv legyen, mely a fajjal születik, s a faj terjedésével bővíti határait.

Tanult nyelv, idegenek ajkán soha seni lesz nemzeti, mint a francia a Levantén, hol az olasz mellett kulturtényező; míg flammand falvak a belga nyelvterülettel olvadnak össze az élet nyelve által, mely az asszimiliáció segélyével hálóz be idegen elemeket.

A római birodalom területén is csak ott hajtott a *lingua rustica* új hajtásokat, hol *itáliai elemek*, vagy itáliai vérrel átjárt rómaiság telepedett meg, a *lingua rusticát* mint olyat beszélve, mely neki már *itáliai karaktert* adott.

Ott, hol a latin nyelv (akár az irodalmi, akár a népies) *tanult nyelv* volt, nem lehetett több a műveltség s a hivatalos közlekedés eszközénél. Mint ilyen csak lebegett a népek élete felett, de nemzetképző tényezővé nem vált. A római birodalom jó része, *csak annyiban* volt római, a mennyiben az állami intézmények keretében élt, a római civilizáció hatásait fogadta el, a nemzetközi forgalom főeszközének hódolt. A bennszülött népek nagy tömegei (mint a mai India hódolt népei az angollal szemben) nemzetiségi viszonyaikban sehol nem lettek megbolygatva, hol az itáliai népnyelv természetes asszimilációjának nem voltak kitéve.

Az itáliai népnyelv határa pedig aránylag csak szűkebb körre szorult.

S ez nem is lehetett máskép.

Róma hódításai olyan gyorsan növesztették az államot, hogy az olasz elem azzal lépést nem tartott, de nem is tarthatott. A kis félszigetet nem lakta annyi nép soha, hogy feleslegéből az egész világnak juttathatott volna. Az olasz földről kiindult colonisatio csak a *szom-*

szédos szigetek és continensekre szorítkozott, s épen csak az első hódítások idején (Hispánia, Gallia, Dalmátia); a későbbi hódításokkal, midőn az állam roppant nagyra növekedve, annyi idegen népelemmel gyarapodott: a gyarmatosítás természetsszerűleg meg is szűnt itáliai kiváltság lenni, sőt ellenkezőleg több s több csatornából indult az ki, a szerencsekeresők özönét bocsátva, új, gazdag tartományok felé.

Spanyolországba, melynek részei Baetica, Hispania Tarraconensis Kr. e. 197-ben lettek római tartományok, (mikor Itália még bőven rendelkezhetett belföldi elemekkel) a colonisatio rapid módon folyt. Gallia Narbonensis is, mely 120-ban Kr. e. lett római tartomány, sűrűn fogadta magába az Italia felől áradó gyarmatosokat. Így haladt a gyarmatosítás Aquitania, Gallia Lugdunensis tartományok s észak felé Helvétiaiba.

A *nyugaton* mindenütt itáliai elemek hálózta be a meghódolt földeket; colonia colonia után keletkezett, második Itáliát teremtve az ibérek, gallok földjén.

A latin elem térfoglalásával *nyugaton* a római faj ethnografiai területe kiszélesedett, az itáliai civilizáció új otthonokat talált.

Ismerjük Spanyolország nagy műveltségét: Cordova, Italica, Cadix iskoláit; Senecát, Lucanust, Martialist, Quintilianust.

Galliában is új latin kultúra növekedett. A druidák földjén nagy latin írók születtek: Junius Posthumius, Numerianus, a Mamertiusok, Sidonius Apollinaris.

A mily nagy mértékű volt az olasz colonisatio nyugaton, oly gyenge volt az északi határokon, a Duna vonalán, a Balkán félszigeten, az egész Keleten s Afrika partvidékein.

Az Adrián túl csak *Dalmátia* vékony vonalán telepedett le sűrűbb olasz elem, birtokába véve a legszebb partvonalat, mely szinte kínálkozik, hogy Itália népesítse be.

Pannoniáig alig ért el az olasz, ott az irodalmi latint, de nem a lingua rusticát beszélték. Aquincum, Bregetium, Sabaria, Carnuntum utczáin a hivatalos latin mellett kelta szó hangzott, csak itt-ott találkozott egy-egy maroknyi olasz elem (kereskedő, iparos); a hadsereg és a

flotta a világ sokféle népéből állt, melyet csak a latin „commando“ tartott össze.

Ha a római birodalom tovább fönnáll: a romanizmus kétségtelenül szélesebb határokat ért volna. Noricum felől felhuzódott volna Vindobonáig és Carnuntumig, Gallia felől a britanniai kelta-skót területekre: irtva mindenfelé a germán-kelta barbarok nyelveit, melyet az Itáliában fejtett, s a római élet összes erejével rendelkező, anyagában gazdag, s az assimilációra oly nagy mértékben képes lingua rusticának sehol sem tudtak volna ellenállani.

De bármily soká állt volna fenn a római birodalom, az itáliai nyelv soha sem töltötte volna be a határokat.

Mint a növényeknek elterjedési zónáik vannak, úgy a népeknek és nyelveknek is. A létezés miatti harc a leghatalmasabbnak is korlátokat emel.

Az itáliai faj kiterjedésének határa az a vonal, melyet Dyrrhachiumtól huzunk a Száva torkolatáig, ezenfelül pedig a Duna vonala Sisciától Aquincumig. Ezt a területet előbb utóbb meghódította volna a lingua rustica. Dél-Tirolban az olasz nyelv ma is terjed, német területeket romanizálva.

Dalmátián túl azonban, hol a *görögség* területei kezdődnek: az olasz életnek véghatára van. A római birodalom idején Dyrrhachiumtól délre és kelet felé már csak szórványosan találjuk az olaszt, még a *latin irodalmi nyelvnek* sincs itt általános kelete s culturszerepét a göröggel kell megosztania.

Itt, nemhogy a lingua rustica enyészttette volna az autochthonokat, ellenkezőleg a megtelepedett itáliaiak is görögök lettek (Achaja, Thrakia, Moesia).

Illyricumon (Dalmátián, Liburnián) kívül az egész Balkán városi élete görög volt; a thrákok, epiroták, moesiaiaiak görög műveltség körében éltek; ilyen görög világ volt *Kis Ázsiában, Syriában* s *Afrika* keleti partvidékein is. A görög elem s a görög cultura oly erős keleten, hogy Aegyptom hivatalos nyelve a császárok korában is mindvégig a görög maradt. Afrika sémi területein pedig a latin és görög mellett a *pún nyelv* volt a műveltség nyelve.

Róma keleti provinciái közt legkésőbbi alapítás

volt *Dácia*. A jazygeken túl, a görög élet rayonjába eső Moesia, Thrákia mögött alakult az új provincia, mely a Kárpátok helységeit, az Al-Duna völgyét foglalta el, s a Fekete-tengerig ért.

Itáliától messze s egy olyan században alakult az új tartomány, mikor a „római“ már rég nem volt nemzetiség, mikor a nápolyi, kölni és damascusi polgár egyenlő joggal mondta el magáról, hogy: „*romanus sum*“, mikor Itália már régen kimerült, semhogy új tartományokat népesíthessen, mikor a hadsereg, a hivatalok telisded teli voltak a provinciákon született emberekkel, maga a császár is hispániai, a ki idegen accent-al beszélt latinul; egyszóval, mikor az állam tetőpontját érte el annak az állapotnak, a mit *cosmopolita* jelzővel nevezhetünk meg.

Dáciát, bár hivatalos nyelve a latin volt, „rómaisága“ oly kevésbé volt képes romanizálni, mint Acháját vagy Aegyptomot; gyarmatosai sem itáliaiak, sem itálokkal keveredett nyugati elemek, hanem *ázsiai* eredetűek, a kik a latinsággal szemben ugyanazon állásban voltak, mint a középkori államok (angol, német, svéd, magyar, lengyel) művelt elemei, kik a civilizáció eszközével a latin nyelvvel élve, koruk olaszai, spanyoljai és francziáival népségi tekintetben semmi közösségben nem állottak.

Közel kell járnom az igazsághoz, ha azt állítom, hogy a latin világ fogalma a római császárság idején lényegében nem volt más, mint a középkor latinsága. Egyiknek egységét az „állam“, a másikat a „kereszténység“ képezte. Mint ilyenek a népek életének csak külső alakot adtak.

Ilyen latin világ volt Dáciában.

Írókból és epigrafiai emlékekből tudjuk, hogy Dácia lakossága a birodalom keleti feléből, különösen pedig Ázsiából sereglett össze, s ha itáliai eleme volt is (tisztviselők, iparosok, kereskedők), alig tett számot, a túlnyomó számú keleti városi lakosok között.

Eutropius írja (VIII. 3.), hogy: „*Traianus Dácia victa ex toto orbe romano infinitas eo copias hominum transtulerat ad agros et urbes colendas*“.

A mit Eutropius általánosságban beszél, azt a dáciai kőfeliratok részletezik, kiszínezik. A dáciai epigrafiai

emlékekből azt tanuljuk, hogy Dácia római colonusai leginkább *semita* népek voltak s pedig: syriaiak, palmyraiak, asianusok, commagéneiek, dolicheiek, — aztán a *frig* családból való mysiaiak, bythiniaiak, sőt kis-ázsiai *galaták* is (kik állítólag még a XIV. században is beszélték gall nyelvüket a kis-ázsiai Galatiában;) voltak azután nyugati kelták, görögök, afrikaiak s mint bányászok elgörögösödött pyrusták Dél-Dalmátiából.

Ez a soknyelvű nép pedig dák és szláv területen van elszórva. Legtöbbje a latin hivatalos nyelvet érti, otthonában pedig beszéli mindenki a maga szülőföldének nyelvét s szülőföldének cultusaiban él.

Mint Damascus, Aleppo, Palmyra, Pergamum utczáin: a dácziai városokban is különféle ázsiai idiómákat s az Ázsiában divatos görög nyelvet beszélték; a népek szokása s gondolkozásán ázsiai tradíciók nyilatkoztak, melyek sajátos színt adtak annak az általános rómaiságnak, a mit az állam ruházott polgáira.

E sajátos szellemi élet Dácia területén az ázsiai vallásokban nyilatkozik legszembeszökőbben, melyek központja a *parsi dualismus*: Ormuzd és Ariman cultusa s az ebből származott cultus árnyalatok voltak, melyek a rómaiság idején a földközi tengertől Indiáig a keleti árja-ság területét behálózták; e cultus mellett a sémi cultusok virágoztak Dáciában, fajilag kétfelé osztva a lakosságot, a szerint a mint az Ázsiából az északnyugati árja, vagy a délibb semita területekről huzódott az új provinciába.

Lássuk különben a dák provincia ethnografiai képét részletesen a *feliratos emlékek* világánál.

Maga a tartomány fővárosa *Ulpia Traiana Dacica Sarmizegetusae* vegyes népnymokat mutat. A lakosság törzsét alkalmasint *dákok* képezték, kik a hódoltság idején is beszélték régi nyelvüket. Ilyen dák lakosoknak kell tekintenünk a feliratos emlékeken megnevezett C. Bovipal Symphorus, Aelius Andena s másokat, kik latinosgörögös neveikben is emlékeztetnek barbar eredetükre. A Bovipal név dák eredetre utal s a Dekebal-lal hasonlítható. Hasonló végzetű nevek különben szarmát-jazyg-thrák területen gyakoriak; a *pal* vagy *bal* szó Müllenhof szerint az iráni nyelvekből magyarázható s „urat“ jelent.

Sarmizegetusae sűrű autochton elemére emlékeztet

a belföldi cultusok sokféle emléke is: I·O·M·TERRAE DACIÆ (C. J. L. 1351) DII·DEÆ DACIARVM (C. J. L. 1063.) GENIVS DACIARVM (C. J. L. 993) stb. Sajnos, hogy a neveken kívül egyéb tudomásunk nincsen az autochthon lakosok vallásos fogalmairól.

Dákokhoz görögök járultak Sarmizegetusaiban, a mit görög személynevek (Theophilus, Eücharistus, Afrodisia), görög feliratok s görög területen divott cultus-emlékekből tudunk. Egy kömlék (C. J. L. 1422) ΑÇΚΛΗΠΙΩ·ΚΑΙ ΤΥΓΓΕΛΑ·ΘΕΟΙÇ·ΦΙΛΑΝΘΡΩΠΟΙÇ feliratot visel, egy másik kömlék a görögök által Ανικητός (Invictus) név alatt tisztelt Mythrasnak van szentelve: SOLI INVICTO·MITRAE·ANICETO, mely alatt a görög Hermadius nevet olvassuk. Görög lakosokra emlékeztetnek Sarmizegetusae romjai közt talált mozaikképek feliratai mint: ΠΙΛΑΜΟΣ, ΑΧΙΛΛΕΥΣ, ΑΥΤΟΜΕΔΩΝ (Ackner 192), továbbá a *pergamumi* Aesculap és Higiea tiszteletére emelt szentély (C. J. L. 1417a).

Sarmizegetusae új colonusainak legnagyobb része azonban *iráni* és *syriai* eredetű volt, kiknek a Mythras-tisztelet s más ázsiai cultusok nagymértékű szerepe tulajdonítható.

Egy kömléken a Cautus Pates vagy Cautus Pater névvel (Mythras melléknevével) találkozunk,¹⁾ egy más kömléken a sarmizegetusaei Mythraeumból, a napisten ázsiai synonymáját találjuk a NABARZA nevet,²⁾ melyet gróf Kuun Géza a persa nabard = harc, nabarza = erős, vitéz szavakkal egyeztet.

A persa eredetű mithriatikus emlékekkel a sémi cultusok elterjedése versenyez a dák fővárosban. Egy Várhelyen (Gredistyén) talált kövön (dévai muzeum) DEO SOLI MALAGBEL istenség nevét olvassuk, egy másik kömlék (szintén a dévai muzeum birtokában) a syriai istenneveknek egész sorát tartalmazza: DIIS·PATRIIS·MALAGBEL·ET·BEBELLAHAMON·ET·BENEFAL·Es·MANAVAT.

¹⁾ Torma. Inschriften aus Dacia. Benndorf Mittheilungen. 1882. 41. sz.

²⁾ U. o. 42.

E feliratos emlék istennevei sémi eredetűek; ¹⁾ Malagbel = מלך בל (malag-bel) Bebellahamon (Bellahamon helyett hibásan) (Ba'al és Chammôn), = בל és חמון Benefal = fönicziai Penebal, פני בעל (Ba'al arcza), Manavat pedig a Manât (szerencse asszonya) plurális formája.

E köemlék szövegében, a syriai isteneknek áldozó P·ALL·THEIMES II vir nevéből is kiviláglik, minő elem lakja Sarmizegetusaet? Theimes latinosított alakú sémi személynév: תימא, mely ázsiai sémi feliratokon gyakori. ²⁾

Egy más, Sarmizegetusae romjai közt talált feliratos köemléken *Elius Theimes* és leánya *Boibol* neve fordul elő. ³⁾

A provincia székhelyétől északra jelentékeny colonia volt *Germizara* (Algyógy). Maga a név iráni eredetű, s gróf Kuun Géza szerint gyógyfürdőt jelent: germa-zera. Nem lehet megállapítani, vajjon Germizarát a római colonisatio már Dácziában találta-e, vagy ázsiai colonusok alapították? Első esetben becses adat a dák nyelv közelebbi meghatározásához, másik esetben újabb bizonyíték arra, hogy az ázsiai gyarmatosok Dácziában is éltek honi nyelveikkel. Germizara lakosai közt különben feliratos emlékek szerint is találunk ázsiaiakat *Galatiából*, kiknek itt egy úgynevezett collegiumuk (C. J. L. 860. COL. GALATARVM), iparos-szövetkezetük volt.

Germizara szomszédságában virágzott a gazdag *Apulum* (Gyulafehérvár). Apulum neve Apuliára emlékeztet, a mi azonban csak hivatalos elnevezés, a nélkül, hogy abban apuliai olaszok telepedését kellene látnunk. V. ö. az amerikai Egyesült-Államokban: New-York, New-Orleans stb.

Annyi bizonyos, hogy Apulum is olyan keleti színezetű mint a főváros vagy az elébb említett Germizara. Lakosai authochthonokon kívül *görögök, palmyraiak, syriaiak, paphlagoniaiak, Emesa városbeliek* (Syria); lakták aztán *kelták* s az *Alpesek* vidékéről való gyarmatosok is.

Authochthon lakosokra enged következtetni SVLA (Thrákiában Sola) istennév, mely, úgy látszik, a dák-

¹⁾ Torma. Benndorf. Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien, 1882. 109 – 110. Goldzieher értelmezésével.

²⁾ Journal asiatique. VIII. 5. 1. 146.

³⁾ Téglás és király közl. Erd. Muz. Egly. kiadv. 1889. 360.

thrák-skytha területen mindenütt ismeretes volt; Panti-kapaeumban Rhoemetalkes bosporusi király állított emléket hasonló nevű istenségnek: $\tau\eta\ \theta\epsilon\iota\omega\ \Sigma\omega\lambda$.

Az ázsiai eredetű colonusokat itt is cultus-emlékekben ismerjük fel. Egy felirat a palmyraiak napistenét — ירבעל = Jerúbál — nevezi meg latin szövegében: DEO · SOLI HIEROBOLO (C. J. L. 1108). Az Emesavárosbeliek cultusa pedig a „Puer Bonus Phosphorus“ a napisten kísérlője (a hajnalcsillag személyesítése), ki Aziznak is neveztetik — syr nyelven עזיז — hatalmas, erős — kilencz feliratos emléken fordul elő (C. J. L. 1130—1138).

Egy apulumi kőemléken a *Mevius Surus* nevet olvassuk.¹⁾

Paphlagoniaiakra két feliratos emlék utal, az Abonutichos városában tisztelt bálvány GLYCON tiszteletével (C. J. L. 1021—22.); egy felirat pedig ASIA tartománybeli görögsegről szól (C. J. L. 1222.).

Görögség nyomait látjuk aztán bilinguis (latin-görög) s tiszta görög paleographiai emlékeken. A bilinguis felirat (C. J. L. 107) a napistennek van szentelve, görög feliratú emléünk pedig — a mi érdekes s a görögség tulsúlyára mutat — latin nevű embertől származik: ΜΑΡ(ζος) ΜΕΜΜ(ιος) ΔΟΝΤΟΓ-tól (Ackner 407).

Ezekon kívül Anicetus, Dioscorus, Stefanus, Athénodorus, Apolodorus, Adrastilla, Theodotus görög személyneveket találjuk apulumi latin szövegű emlékeken.

Az egytomi Serapis nevét görögösen *Sarapis* alakban találták egy itteni feliratos emléken.²⁾

Keltákat két emléken ismerünk fel. Egyiken az Ibliomarus személynév olvasható (C. J. L. 1033); másik a BVSSVMARVS kelta istenség tiszteletéről szól (C. J. L. 1033).

Ilyen kelta vagy rhätiai eredetű colonisták Apulumban, kik a Cautis és a Suleviae (hegyi nemtők) emlékét hagyták (C. J. L. 994—1601) Erdélyben.

Apulum környékén, a mai Alvincz, Maros-Németi, Déva, Nagy-Enyed táján elszólvá, szintén a legtarkább ethnografiai nyomokat találjuk:

¹⁾ Téglás és király közl. Erd. Muz. Eogl. kiadv. 1889. 363.

²⁾ U. o. 362.

Alvinczen egy *ΑΤΡΗΛΙΟΥ ΓΤΕΦΑΝΟΥ* nevű görög Mythrasnak szentel emléktáblát (Efemeris 412), Maros-Némethi és Déva közt pedig a *I·O·M·HELIOPOLITANO* feliratokban (C. J. L. 1353—54) ismét *syriaiakkal* találkozunk, míg Nagy-Enyed és Gyulafehérvár között egy más sémita nép, a *dolicheiek* hagyták ránk cultusok emlékét: *I·O·M·DOLICHENO* (Efemeris 400). A *dolichei* Jupiter, nemzeti néven alkalmasint 𐤁𐤏 = Ba'al, a Mythra-cultus körébe tartozik, s emlékeken római hadi öltözetben futó bikán állva ábrázoltatik, egyik kezében a menydörgés, másikkban a villámlás jelképével.

Dolicheiek emlékét Maros-Portus község helyén is találták (Efemeris 401). A feliratban előjövő *SVRI* névben is az ázsiai eredetet ismerjük fel.

Apulumtól keletre a Küküllő mentén egy pagonyban *SARMANDVS* istenről emlékező feliratot találtak (C. J. L. 964), a miben alkalmasint a dák cultus egyik maradványát kell látnunk.

Apulumtól délre, *Cedonia* vidékén ismét a *dolichei* Jupiter tiszteletére bukkanunk: *I·O·M·D*. Ez érdekes népfaj, mint kereskedő és iparos elem kétségkívül nagy szerepet játszott a tartomány városaiban s *syriai* rokonaival honi nyelvén közlekedett.

Apulumon túl az érczhegységben *Ampelum*, *Salinae*, *Alburnus maior* (Cavietetum, Deusara, Immenosum maius, Cartum, Cernenum) bányavárosok voltak Dácia nevezetes cultur-telepei. Egy *tabula cerata* (C. J. L. III. Tab. *ceratae*) *Alburnus maior vicus Pirustarum*ról szól (illyr eredetű bányászok), egy más emlék pedig (C. J. L. 1323) *dalmatákat* nevez meg. Ez emlékezéseket a *Diocles*, *Verzonis* személynevek egészítik ki, melyek elseje az illyriai *Diocleara* emlékeztet, a másik több illyriai feliratos emléken fordul elő.

Az érczhegységben talált *tabula cerata*k a latin hivatalos nyelven vannak írva, egy azonban egészen görög nyelvű, a mi arra mutat, hogy a balkáni bányász lakosság a latin mellett érvényesíteni tudja a Keleten divó görög hivatalos nyelvet. Görögségre személynevekben is találunk itt, ilyenek *Aesclepius*, *Zmaragdus* stb.

Az illyr-görög bányavárosokat többféle ázsiai elem is lakta. Ott vannak a *dolichei* és *commagenei* sémiták (C.

J. L. 1300—1301.) Egyik feliratos emléken Aurelius Marinus, Addebar Semei, Oceanus Socratis, a dolichei és commagenei Jupiter papjainak vannak nevezve. Találkozunk itt egy más ázsiai fajjal is, a frig családba tartozó bythiniaiakkal (C. J. L. 1324), kik, ha görögön kívül honi idiómát is beszéltek, úgy az az irániságnak egyik ága volt.

Ennyi sokféle nép lakta Dácia szivét, a Maros mentén alakult coloniákon.

Igy volt ez északfelé is.

Potaissát (Thorda) ismét *görög, syriai, palmyrai* colonusok népesíték. A Zosimus, Zosimianus nevekben, az ISIS MURIONYMA cultusában (C. J. L. 882) görög élet nyilatkozik; emesabeli syriaiakra pedig sok feliratos emlék utal (C. J. L. 875. 1130—1138), melyeken a „bonus puer“ syr nemzeti neve AZIZ = עִיזִי többször van használva. Egy palmyraiaktól származó feliratban ¹⁾ ismét sémi személyneveket találunk, az egyik AEL·TIIADMES, melyben a már ismert תִּימָא változatát vélem rejleni; egy másik AEL·BOLHAS palmyrai feliraton בִּלְחָה alakban ismeretes. ²⁾

Potaissai feliratos emlékeken a barbar nevek mindenféle változatát találjuk: Aia Nandonis, Andrada Bituvantis, Bedarus, Brigena, Epicatius; utóbbi Epicadus névre emlékeztet, melyet naronai (Dalmátia) feliratokon többször olvasunk.

Ilyen vegyes, vagy még vegyesebb volt *Napoca* (Kolozsvár), Észak-Dácia fővárosának lakossága.

Találunk itt kisázsiai *galataiakat* Tavia városából (C. J. L. 860), *syriaiakat* (Aelius, Sirus, Aelia Sura); az ázsia-provincziabeli gyarmatosoknak pedig névsorát is ismerjük (C. J. L. 870), kiknek Napocában 235-ben „spirarchá“-juk alatt külön collegiumok volt. A NOMINA ASIATORVM feliratú tábla (Zoilianus scripsit) többek közt ilyen rómaiatlan neveket tüntet fel; Tattario, Dizo, Hyius, Zoilus, Zoilianus, Eptala, Suri, Tzinta, Tzinto, Greca, Ermes, Asclepiodate stb.

Két más köemlék (Efem. 373. C. J. L. 859) az

¹⁾ Torma. Rev. u. neue Inschriften. Wien, 1881. 4.

²⁾ Antiquités et inscriptions inédits de Palmyre. Revue Arch. Paris, 1886. jul. — aug. 26.

ismert *dolicheiek* s *Eriza cariai* városbeliekről — I·O·M·ERVSENO — adnak hírt Napocában.

Nugatra, Sebesváralja helyén épült *Resculum*, melynek polgári lakossága egy felirat szerint ¹⁾ az afrikai *afigenusok* voltak. Gyaníthatjuk különben, hogy a colonia törzsét illyr elemek alkották, a mennyiben a *Resculum* nevet illyr területről származtathatjuk. Diocleától északra Raska folyócska szakad az Ibarba, mely aztán a Moravával egyesül. Innen való a későbbi idők Rascia országneve is.

*Resculum*tól északra a mai *Besztercze* táján is vannak római nyomok, bár városok létezéséről nem tudunk. Elszórt emlékekben a sémieek legelterjedtebb felekezete, a *dolicheiek*, itt is jelentkeznek nemzeti istenük I·O·M·DOLCENO megnevezésével; ugyanazokat találjuk *Beszterczéről* délre *Rikalakán* is egy I·O·M·DVLCENO feliratot viselő emléken. ²⁾

A Kárpátok határhegysége felé mindig gyéresebb a település, de *Marosvásárhely* táján *Mikeháza* és *Deményháza* közt a hajózást bérlő collegium nyomát találjuk. Ez alkalmasint egész Dácia vizi utainak forgalmát tartotta kezében. ³⁾ E collegium is kis-ázsiai. *Cultusa*, az *Adrastea-tisztelet*, *Frigiára* és *Mysiára* utal (C. J. L. 944).

Az Al-Duna felé eső coloniák *Colonia Zernensium* vagy *Tsernensium* és *Berzovia*, mint mondók, szláv lakosoktól vették nevüket, kik az új viszonyok közt is megmaradtak régi telepeiken; a Jupiter Cernenus cultusa szláv élet zavartalan továbbvirágzásának tanujele.

Karánsebes táján ismét *dolichei* (Efem. 443) és palmyrai sémiták bukkannak elő. A palmyraiak nyoma itt egy kőfelirat, melynél érdekesebb még nem került napvilágra Dácia területén. Egy bilinguis felirat ez latin és palmyrai nyelven, római és sémita caracterekkel. Szembeszökkően jelzi e feliratos emlék, minő czivilizációban éltek a Kárpátok vidékein Ázsia kiszakadott népelemei; mennyi volt rajtuk az általános „római” s mennyiben

¹⁾ Torma. A limes dacicus felső része. Budapest, 1880. 46.

²⁾ Téglás Gábor által gyűjtött feliratos emlékek. Kézirat után.

³⁾ Goos. Die Inneverhältnisse des Trajanischen Daciens. Archiv d. V. für siebenb. Landesk. XII. 111.

maradtak meg ázsiaiaknak? A köfelirat, mely a temesvári muzeumban van, ez: ¹⁾

D M M
FL · GVRAS · IIDDEI ·
optIO · EX N PALMVR ·
viXIT · ANN · XXXII · MIL
anNXXI · AEL · HABIBIS
ponTIFETHB · M · P

גורא ירי הפטיין

Az emlék Flavius Gurasnak van ajánlva, örököse Aelius Habibis = הַבִּיבּוּ palmyraiak papja által. Az utolsó sor értelme: Gûrâ Jaddai fia, optio. Nevezetes, hogy az optio szó is palmyrai betűkkel van leírva.

Az Al-Duna táján, itt-ott találunk még római nyomokat, de az emlékeken sehol itáliainak hire sincs. Cserna mellett Slatinánál egy feliratban, az Ariorthus név (C. J. L. 1559) Kis-Ázsiára emlékeztet; *Cappadociának* volt egyik királya Ariosthus. Ugyane nevet találjuk másodsor Drobetae-ban Digna, Udarus, Ucadus, Baedari s az illyr Epicadus nevekkal.

A milyen kevert volt a városi, polgári elem, olyan volt a hadsereg is. A legiók és cohorsok Traján korában s az ő kora után a világ mindenféle népéből voltak összeállítva; a Dácia védelmére rendelt katonaság is a birodalom legkülönbözőbb részéből való volt, nemzetiiségre nézve: illyrek, görögök, pannonok, alpesiek, spanyolok és tribokok, batávok, brittek, gallok, frigek, palmyraiak, numidák, mórok, egyptomiak.

Ilyen színe volt Dácia rómaiságának.

Az itáliai kereskedőnek, ha Nápoly vagy Rómából Dáciába kellett utaznia, a tisztviselőnek, a kút állomásra rendelték Napoca vagy Sarmizegetusaeba: olyan kép tárult szemei elé, mint nyugat-európai utasnak ma, ha Keleten egy nagyobb városban tartózkodik. A ki járt Konstantinápolyban s megállt az aranyzarv hídján, mely Pérából Stambulba vezet át s elnézte azt a sokféle népet, mely azon keresztül hullámszik: törököket és arabokat, perzsákat és örményeket, hindukat és négereket, görö-

¹⁾ Torma. Arch. Epigr. Mittheilungen. Wien, 1882. 120—121.

göket, bolgárokat, spanyol zsidókat és frenkeket s hallotta a nyelvek és jargonok zagyvalékát, a mit az összetódult mindenféle nép beszélni kénytelen: az egy darab Dácziát látott.

Ilyen ethnografiai alapon új-román nyelv nem keletkezhetett Dácziában. Ha ott egyáltalán keletkezett volna új nyelv, az inkább *syriai* vagy *görög* jargon lehetett volna de *nem román*.¹⁾

Azt azonban, hogy Dácziában új nyelv, új nemzet alakult legyen, *végkép el kell ejtennünk*; az ethnológiában ez a kérdés számot nem tehet, már azért sem, mert Dácia római élete csakhamar megszakad, népei elszélednek a birodalom balkáni tartományaiban, vagy visszatérnek hazájukba Ázsiába.

Aurelianus korán túl Dácia összes rómaiságát elveszíti. Flavius Vopiskus, Sextus Rufus, Eutropius egyhangu tudósítása szerint Dácia összes rómaisága kivonult. Eutropius (IX. 15.): „*Provinciam Daciam — intermisit vastato omni Illyrico et Moesia desperans eam posse retineri, abduetosque Romanos ex urbibus et agris Daciae in media Moesia collocavit appellavitque eam Daciam, quae nunc duas Moesias dividit et est in dextra Danubio im mare fluenti, cum antea fuerit in laeva*“.

Aurelianus korával a dák provinczia másfél százados (107—260 Kr. u.) történetének teljesen vége szakad. A legutóbbi feliratok 257—260-ig érnek s még a római éremleletek sem terjednek Aurelianus korán túl.

Róma alkotásait elpusztítják a barbarok. Még a

¹⁾ A római történetírás nagymestere Mommsen, mint fennebb említők, egyike a római-oláh continuitás híveinek. Mommsen a jogtudós a római intézményekben látja a romanismust, azokból vezeti le az oláh nyelvet. Ezt egy analogiával fejezi ki (Römische Geschichte V. 490), midőn a makedóniai városokban virágzott zsidó közösségek görög nyelvűségéről szólva írja, hogy ott „a görög nyelv kelete nemcsak a közlekedés eredménye volt, hanem az állam által előírt kényszer. Ilyen kényszerszabályok nélkül, úgymond, a városi élet külső egyöntetűségét nem lehetett volna keresztülvinni... ilyen módon romanizálta Traján kisázsiai colonistákkal Dáciát.“ — Hogy Mommsen magyarázata mennyire ellenkezik a nyelvtudomány elvei s eredményeivel, alább egész teljességében fogjuk látni.

városok nevei is elenyésznek mind, nem lévén senki Dáciaiban, ki azok emlékét fönntartsa.¹⁾ A bányák magukra hagyattak, midőn a pyrusták elmenekültek, nem volt senki, a ki tovább vágja az aknát. Csak a mult században kerültek napfényre azok a tabula ceráták, melyeket dalmát és görög bányászok Alburnus maior helyén, bányász eszközeikkel együtt elrejtettek, azon reményben, hogy jobb időkből visszatérnek elhagyott telepeikre. De ilyen állapotok nem következtek be.

A latin írók, leletek s *összes tudásunk* szerint Dácia végkép megszűnt római lenni. Most ismét a Duna a birodalom határa; Viminatium (Kosztolác), Egeta (Palánka), Bononia (Viddin), Ratiaria (Arčar), Durostorum (Silistria) stb. lettek újból a légiók állomáshelyei, innen nézve farkasszemet az északi barbarokkal.

Ha mint az oláh *continuitás* hivei hiszik, Dácia románsága vagy romanizált őslakossága Aurelianus korát is túléli a Kárpátok között, csodálatos, hogy erről semmi tudomása sincs a szomszéd római (majd konstantinápolyi) császárságnak.

Dácia megdőlése óta XII—XIII. századig Kr. u. se Nyugat-Európa, se a keleti császárság, mit se tud dáciai rómaiságról, pedig a konstantinápolyi császárok folyton éber figyelemmel kísérik a dunántuli viszonyokat, sokszor beleavatkoznak az ott folyt mozgalmakba. A Duna vonalán századokig tartó surlódás folyik a császárság s az északi barbár népek között. Midőn Constantinus 358-ban Kr. u. az Olt vidékén lakó thaifolakkal és „szabad jazygekkal” megtámadja Erdélyt: ott Ammianus Marcellius (XVII. 13.) sarmatákról tud, kik az amicenses törzsekkel együtt élnek. Ugyane császár a régi Dáciában a karpokkal harczol s még a hunn korban is emlegeti Zozimus a karpodacus népet (IV. 34). A IX. században élt ravennai névtelen is tud Dáciáról, tudja, hogy azt Gepidiának is hívták s korábban ott hunnok és avarok laknak. A római korból ismeri Drubetist,

¹⁾ Római területen, a hol az ethnografiai *continuitás* meg nem szakadt, a régi városnevek máig fönmaradtak: Moguntianum (Mainz), Confluentes (Coblentz), Augustodunum (Autun), Lugdunum (Lyon), Jadera (Zara), Dioclea, Scodra (Skuttari), Siscia (Siszek), Ratiaria (Arčar) stb. stb.

Tibist, Tiviscumot, Berzoviát, de Dácziában maradt rómaiságról nincs tudomása. Még Constantinus Porphirogenitos (X. század) *se tud semmit a kárpáti rómaiságról*, pedig a dunántúli országok minden népét ismeri; ismeri a morvákat, bessenyőket, turkokat, (magyarokat), Oroszország népeit a Volgáig s az Uralig.

A római uralom megdőlése után, a föld népe — igen — továbbra is lakta területeit, hegyeket és *folyókamentét* vagyis *nyílt helyeket* is, megszokva az új viszonyokat, melyek új hódító népek uralmával jártak a római kultúra romjain s azt azon érdekes körülményben ismerjük fel, hogy míg a római városnevek teljesen kivesztek minden emlékezetből, addig a *folyónévek* továbbra is megmaradtak Dácziában. Még ma is Maros, Körös, Szamos, Temes, Cserna, Berzova, Olt és Ompolynak nevezik a római korban ismert folyókat, melyek közül a Cserna Berzovában már ismerjük a *szláv eredetet*. Már e két folyónév continuitása is arra mutat, hogy a dáciai földnép, mely Traján hódítása idején, már jelentkezik Erdély hegyei közt: folytonos beszállingózás útján már a rómaiság idején meghonosodott az Aldunáig s a Fekete-tengerig s a képzelt romanizmus által *nem is érintetve* (értve a városok kötelékein kívül élő néptömegeket) szláv alapszint adott Dáciának, melyen mint kisebb-nagyobb foltok voltak elszóródva az ázsiai és görög népelemek.

Később, mikor a városi elem kivonul Dáciából, *szlávok* azok, kik a góth, hunn, gepid stb. korszakot végig élők s római kori emlékezéseket őriznek meg. Így a Pruth vidékén, hol a trajáni vallumok húzódnak: a ruthén¹⁾ népregék emlékeznek Trajánra, mint mesés alakra. Traján emléke a szlávok migrációjával Bolgárországba is eljutott: egy a XII. századból származó szláv apokriph (Choždenie Bogorodici po mukam) elmondja, hogy a pogány szlávok *Troján*, Chrs, Veles és Perun-t istenekként imádták. Egy későbbi apokriph (a szent apostolok apokalypsise) is tud arról, hogy Perun, Chors, Dyj (*Zeus*) Troján szláv pogány-istenek voltak; a XVI. századi kézirat szerzője megjegyzi, hogy Troján: Róma egyik czárja volt,¹⁾

¹⁾ Const. Jos. Jireček. Geschichte der Bulgaren. Prag, 1876. 74—75.

Jireček említi, hogy bolgár népköltemények gyakran emlegetik „Cár Troján“-t, kinek mesés gazdagságát mythicus mezbe öltöztetik.

Ilyen emlékezéseken kívül, helynevek is jelzik, hogy a szláv népek emlékében mily mély nyomokat hagyott a trajanusi kor. A Balkán hegység egy ága Trojanska Planina, egy hegyi út Trojanskata p'teka ugyanott egy Troján nevű község és monostor; Tatar Pazardžik közelében a Topolnica folyón átvezető hidat Trojanov most (Traján hidja) néven ismerik a bolgárok, odább Trojánov grad (Traján vára) romjait mutogatják a bolgár parasztok, Kapudžik szoros bolgár neve is: Trojanova Vrata (Traján kapuja); Sofia mellett a régi római út neve: Gorni és Dolni Traján; a törökök is így nevezik: Traján yol = Traján útja.

II.

De vizsgáljuk a kérdést tovább.

Mommsen s vele a történetírók jó része dáciai romanizmust feltételez, e romanizmussal kapcsolva össze a dunáninneni oláhságot.

Ha Dácia románizált elemei Traján kora óta laknák a Kárpátok vidékeit, a rumén nyelvnek ezzel *mindegyesetre* be kellene számolnia.

Kísérlet okáért képzeljünk Erdély hegyvidékén egy meghuzódott népfajt, mely egy latin eredetű nyelvet beszél s nézzük, minő körülmények közé kerül az a góthok érkezéssel s a góthokat követő eseményekkel:

A góthok, elfoglalván Dáciát, hatalmukat a Dunáig terjesztették ki. Ez időtől fogva e vonal *szakadatlan* germán s más keletről tóduló néptörzs kezében marad, Dácia barbár hódítói előzőnlík s pusztítják az Al Duna vidékeit, elfoglalják Pannoniát s mindinkább kiszélesítik azt a határt, mely a *Dáciában rejtőző rómaiságot* (!) a nyugati világtól elválasztja.

Ilyen ethnografiai viszonyok között, midőn a dáciai rómaiság a Kárpátok felett uralkodó germánok befolyása elől magát teljesen el tudja zárni ¹⁾ s létezéséről a szomszéd Byzancznak sem ad hirt, mely pedig sokszor fel-

¹⁾ Ó-germán elemek hiánya az oláh nyelvben.

használhatta volna a maga czéljaira: — természetes, hogy a birodalom latin tartományainak népeivel sem állhat többé összeköttetésben. Magára hagyatva, rejtek-helyein önmagából kell tovább fejteni nyelvét, arra utalva egyedül, hogy a menekülése közben megmentett anyagot konzerválja, illetőleg azt a maga ösztöne szerint fejlessze. Ennek az volna consequentiája, hogy a dáciai római nyelvet olyan fejlődés korlátai között kellene találunk, melyek elzárkózásából és különállásából folynak.

A nyugati világtól elszakadt dáciai római (rumën) nyelvben mindenekelőtt olyan fejleményt kellene találunk, melyet a *latin nyelv II—III. századbéli alakjával lehetne összekapcsolni*. Az archaicus forma mellett meg kellene látnunk a rumën nyelvben azokat a népségi viszonyokat, melyek közt a dáciai latin nyelv megalakult; dák és ázsiai (iráni, sémi) szavakat kellene találunk benne, emlékeztetéseket a dáciai római életre, népmondák és mythologiai emlékeztetéseken egy-egy nyomát annak a világnézetnek és vallásos fogalomkörnek, melyben Dácia római colonusai éltek. Sarmizegetusaera, a hatalmas császárra, a Dekebal ellen vezetett hadjáratokra, azokra az állapotokra egyáltalán, melyek a Kárpátok magasain való elvonulás korát megelőzték: a traditiók egy-egy nyomát kellene találunk!

Az egész latin nyelvterületen *épen a rumën nyelvben* kellene ilyenformán az ős-római élet legtöbb hagyományát megtalálunk, mint olyan petrefactumokat, melyeket egy nagy catastrofa a Kárpátok közé zárt!

Keresve kereshetjük mindezeket; a rumën nyelv *mit se tud dáciai római életéről!*

A rumën nyelv fel sem ér a II—III. századokig.

Egész lénye más történetekről beszél.

A rumën nyelv csak olyan korban keletkezhetett, mikor Dácia már réges-régen nem volt a birodalom része. Keletkezésének idejét legfeljebb a VI—VII. századra tehetjük Kr. u.

A modern nyelvtudomány, melynek eszközével a népek régiségébe mélyebben belátunk ma, mint arra

historiai adatok s a feljegyzések legnagyobb bősége képesíthetnének, már régen összehordta azt az anyagot, melynek segítségével arra az eredményre jutunk, hogy a *rumén nyelv a Kr. utáni VI. századnál nem is lehet régibb!*¹⁾

A római császárság utolsó századaiban, abban a korban, mikor az irodalmi latin nyelv már holt nyelvvé vált s a *lingua rusticából* az olasz, spanyol, portugall és a galliai (francia) nyelvek már kiváltak, s mai alakjukat nyerték: *alakult délen a Balkán-félsziget Adria felé eső partvidékein* egy kezdetleges népnyelv — az oláh vagy rumén — mely mit se tudva a régi latinságról, az *olasz köznyelv hatása* alatt idomult s azzal a VIII. századig *folytonos* összeköttetésben állt.

Olyan tények ezek, melyek a kérdésnek *új háttérrel* adnak s új világításban tüntetik fel a ruménség kezdetének egész problémáját.

Lássuk tehát, mit tanít a nyelvészet, mely az *új román nyelvek alakulásával* foglalkozik s vessük össze az eredményeket a kérdésben forgó thésissel.

Az összehasonlító román nyelvtudomány, melyet Diez, Schuchard stb. művelnek, azt tanítja, hogy a II—III. században mikor Dácia még római tartomány volt, de még Dácia bukása után is egy-két századig, a latin nyelvterületen még nem ment végbe az a *processus*, mely az új-román nyelveket, az *olaszt, spanyolt* és *portugallt, a provençeit és francziát*, a svájci *rumonscht* s az *oláh vagy rumén nyelveket* létre hozta.

Az irodalmi latinság és a *lingua rustica* között a IV. század végén sem volt meg az a különbség, mely a

¹⁾ Tomaschek Vilmos (Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsberichte. Wien, 1881. 486.) volt az első, ki a kérdés művelőit e körülményre figyelmeztette: „Von einer Continuität der Wohnsitze der Walachen in dem Karpatengebiete seit der römischen Periode kann unseres Erachtens gar nicht die Rede sein . . . Die Sprache repräsentirt in dem weitaus überwiegenden romanischen Grundstock nicht den Zustand des sermo latinus der früheren Kaiserzeit, sondern eine viel spätere Entwicklungs-epoche, den Zustand des sermo rusticus von 400 bis 600 nach Christi.“

mai olasz vagy a latin leánynyelvek bármelyikét a latintól megkülönbözteti. A II—IV. századok *lingua rustica*ja a hanyagabb kiejtés, vulgaris szavak és kifejezésekben különbözött ugyan az irodalmi latintól, *formai* tekintetben azonban azzal szorosan összefüggött. A viszony olyan volt, mint akármely újabb irodalmi nyelv s a vele együtt élő és fejlődő népnyelv között van. Mint ilyen nyelvet beszélt a *lingua rusticát* az itáliai köznép s a provinciákon elszéledt latinság.

Ezt a nyelvet beszélték Dácia népei, ha ott a *lingua rusticát* egyáltalán beszélték.

Csak az V—VI. században jut a latin nyelv, illetőleg a *lingua rustica* oda, hogy belőle az új-latin, vagy új-román nyelvek ágazzanak ki.

Ekkor foszladozik a *lingua rustica*, grammatikai alkotása bomlásnak indul, új formák kerekednek felül, anyaga decompónálódik s hangviszonyai módosulnak: úgy hogy az V—VI. század *lingua rusticája* már többé nem latin nyelv, hanem egy *új szerkezet*, s a mai olasz s a többi új-román nyelvek *mind* ebből az új szerkezetből bontakoznak ki.

Ha az új-román nyelveket összevetjük — eltekintve egyelőre a ruméntól — egy más eredményre is jutunk, arra tudniillik, hogy midőn azok a *lingua rustica* V—VI. századbeli alakjából kiválnak: ugyanazon fejlődés irányában s törvényei szerint haladtak, hogy *szervezetük közös elvek szerint* idomúl.

Ez egyöntetű fejlődés *characteristicon*jait sorolom elő.¹⁾

E *characteristicon*okat három csoportba kell foglalni: 1. fonetikai (hangtan); 2. nyelvanyag; 3. nyelvformák (grammatikai alkotás).

A) Fonetikai jellemvonások:

A *lingua rusticának* új-román nyelvekké való szakadása közben magán- és mássalhangzói kopásnak indulnak, idomulnak és assimilálódnak.

A rövid *e* kiszélesedik; olaszban, spanyol-portugallban, provençeiben és francziában *ie-vé*, a churwelsch vagy rumonschban *ie-vé* vagy *ia-vá*.

¹⁾ V. ö. Diez. Grammatik der romanischen Sprachen. Bonn, 1871—1872. I—III.

Ol. *brieve*, *dieci*, *lieve* (*brevis*, *decem*, *levis*); sp. *bien*, *fiebre* (*bene*, *febris*); port. *hier*, *mieu* (*heri*, *meus*); fr. *bien*, *mieuse* (*bene*, *melius*); churw. *fier*, *tiara*, *viarm* (*ferrum*, *terra*, *vermis*).

A rövid *o* olaszban *uo*, spanyolban és portugallban *ue*, *uo*, francziában *eu*, *oeu*, *oe*, churwälschben *ie*-vé diftongizálódik:

Ol. *buono*, *duomo*, *fuoco* (*bonus*, *domus*, *focus*); sp. *bueno*, *fuego*, *pueblo* (*bonus*, *focus*, *populus*); fr. *oeil*, *neuf*, *coeur* (*oculus*, *nove*, *cor*); churw. *niev*, *pievel*, *iever* (*novus*, *populus*, *opera*).

Nevezetesebb mássalhangzó változások:

$d = z$.

Ol.: *orzo* (*hordeum*), *mezzo* (*medius*), *pranzo* (*prandium*), *velenczei dialectus*: *zago* (*diaconus*), *zorno* (*diurnum*); sp.: *mezana* (*mediana*), *orzuelo* (*hordeum*), *verguenza* (*verecundia*); prov. *azorar* (*adorare*), *auzir* (*audire*), *vezer* (*videre*).

$cl, gl, tl, = chi, gli, ll (j)$.

Ol.: *chiaro* (*clarus*), *orecchia* (*auricula*), *vecchio* (*vetulus*); sp.: *'llave* (*clavis*), *unlla* (*ungula*), *ojo* (*oculus*).

$x = s, h, (j)$.

Ol.: *esempio* (*exemplum*), *frassino* (*fraxinus*); sp.: *ejemplo* (*exemplum*), *dije* (*dixi*); fr. *aicella* (*axilla*), *bois* (*buxus*).

$f = h$,

Sp.: *hablar* (*fabulari*), *haz* (*facies*), *hierro* (*ferrum*) *hijo* (*filius*).

„*b*“ = *v* és *u* vagy feloszlik (abszorbeálódik).

Ol.: *cavallo* (*caballus*), *folia*, *faula* (*fabula*), *parola* (*parabola*); sp.: *neula* (*nebula*), *faular* (*fabulari*); port.: *cevo* (*cibus*), *haver* (*habere*); prov.: *laorar* (*laborare*), *traut* (*tributum*), *freul* (*flexibilis*), *beure* (*bibere*); fr.: *cheval* (*caballus*), *viorne* (*viburnum*), *forger*, *faurcar* (*fabricare*).

Az eredeti *v* szóközben gyakran elmosódik:

Ol.: *bue* (*bovem*), *citta* (*civitas*), *rio* (*rivus*); sp.: *estragar* (*extravagare*), *hoya* (*fovea*); fr.: *jeune* (*juvenis*), *peur* (*pavor*),

$v = b$.

Ol.: *berbice* (*vervex*), *corbo* (*corvus*), *serbare* (*servire*); sp.: *barrer* (*verrere*); port.: *bexiga* (*vesica*); prov.: *berbena* (*verbena*). *berbitze* (*vervex*); fr.: *Besançon* (*Vesontio*).

$l = r$.

Ol.: *rosignuolo* (*luscini*a), *dattero* (*dactylus*), *veruno* (*vel unus*); sp.: *caramillo* (*calamus*), *lirio* (*lilium*), *mespero* (*mespilus*); ó-fr.: *concire* (*concilium*); új-fr.: *chapitre* (*capitulum*), *apotre* (*apostol*), *épitr* (*epistola*).

j, d, dj, g = dzs, zs.

Ol.: giovane (juvenis), giudice (judex), giuoco (jocus), giorno (diurnum), argento (argentum); fr.: jour (diur-), jeune (juven-), genie (genius).

c, qu, (k) e, i, oe, előtt = z, s, tz c.

Ol.: croce (crucem), cento (centum), citta (civitas), cinque (quinque); prov.: crotz (crucem) detz (decem), votz (vocem), sp.: diez (decem), cruz (crucem); noz (nucem), paz (pacem); fr.: dix (decem), fois (vicem), voix (vocem).

t hangsulynélküli i, e előtt, tz, sz.

Oi.: grazia (gratia), nazione (natio), avarizia (avaritia), palazzo (palatia); fr.: grace (gratia), nation (natio).

Ezek a nevezetesebb hangtani sajátságok. Korukat is meg lehet határozni.

Igy a *v* nek *b*-vé idomulása a IV. században jelentkezik Itáliában, különösen nápolyi feliratokon: benditit, berna, berum bixit, jubenis, serbus, vibus, boces, atabisque; okmányokban pedig a VI–VII. században: Berona = Verona.

Kormeghatározó a *c*-nek az *e, i, oe* előtt *s, tz, č*-vé változása is. A *c* a VII. századig minden magánhangzó előtt *k*-nak ejtetett.¹⁾

a) a német Keller, Kerker, Kerbel, szókölcsonözésekben, melyek a VI. századnál nem lehetnek korábbiak, a latin *c* még *k*-nak felel meg; ezek szerint a VI. századig a cellarium kellariumnak, a carcer karkernek, a cerefolium kerefoliumnak hangzott;

b) Ravennai és egyéb okmányokban a VI–VII. században latin formulák görög betűkkel is iratnak s ekkor a *c, e, i* előtt *k*-val fejeztetik ki: *φειτ* = fecit, *δεκεμ* = decem, *πακειρικος* = pacificus, *νενδετριλαι* = vendetrice, *κρονκες* = crucis, *βικεδομερον* = vicedomium, *μβιτατε* = civitate;

c) latin papok Britanniában a VI. század végén az angol-szász *k* hangot mindig *c* vel irták: cêne (kühn), cild (Kind), cyning (König);

¹⁾ A szardíniai lagudoroi dialectusban máig így: chelu (coelum), chena (coena), chentu (centum), chera (cera), chevija (cervia), pischina (piscina).

d) A német betűk közt csak a VIII. században jelentkezik az *e* és *i* előtt álló *c*, (*z* = *tz*) hanggal = *cit* (*Zeit*).

Kormeghatározók továbbá a következő hangalakulások:

a *d* = *z*, mely olasz nyelvjárásokban az V., VI., VII. században tűnik fel (*Jadera* = *Diadora* = *Zara*);

a *j*-nek *ž*, *dž*-vé idomulása sem régibb a VII. századnál. Midőn a VI. század végén az angolszász betűket a latinnal cserélték fel a *j*-t az *e*, *i*, *oe* magánhangzók előtt is tiszta *j*-nek ejtették;

a *t* betűt *e*, *i* előtt a IV. század végeig *t*-nek, az V. század folyamán már *c*-nek ejtették: *etiam* = *eciam*. Ravennai góth oklevélben: *kautjōn* = *kautionem*. Ravennai latin-görög okmányokban a VI—VII. századból már: *δονατζίονεμ*, *δονατιονες*, *ακτίζιο* = *donationem*, *donationes*, *actio*.

A román nyelvterület fonetikai fejlődésére tehát megvannak a kormeghatározó dátumok. Schuchard ezt így fejezi ki:

„A VI—VII. században a római köznyelv érverése még jelentkezik. Az egész szervezetet bizonyos hangváltozások járják át. A *c*-nek *i* és *e* előtt való assimilációja bizonyosan csak ez időben megy végbe, a rövid *e* és *o* is ekkor alakul át diphthongussá. A *lingua rusticának* terminus ad quem-jét e szerint a 700-dik évvel határozzuk meg“. ¹⁾

B) Szóanyag.

Mint a fonetikában megvannak a közös fejlődés jelenségei, úgy megvannak azok a szóanyagban is. Az itt felmerülő characteristiconokat csoportosan mutatjuk be.

a) A latin nyelv anyagának egy része nem megy át az új-latin nyelvekbe. Ilyenek a világ, idő, műveltség, a természet fogalmainak sokféle megnevezései, test részei, melléknevek, igék, egyszóval a szóanyag minden köréből valók: péld. *orbis*, *sidus*; *ignis*; *aevum*, *hiems*, *hebdomas*; *lapis*, *aes*; *caupo*, *sutor*, *liber*, *vir*, *puer*, *puella*: *os oris*, *hepar*; *hircus*, *sus*, *mannus*, *hinnus*; *bellum*, *galea*, *ensis*, *castra*, *aedes*, *aula*, *janua*, *urbs*, *oppidum*; *res*, *spes*,

¹⁾ Schuchardt. *Vocalismus d. Vulgärlatein*. I. 101.

voluptas, metus, cupido, vis, robur, fas, nefas; aequus, celer, magnus, pulcher, senex, parvus; placare, cavere, docere, edere, loqui, ludere stb. stb.

b) Az az anyag pedig, mely a latinból az új-román nyelvekbe megy át, azok mindegyikében kopott alakban van meg; hogy csak egyes jelenségekre utaljunk: a latin *s* és *m* szóvégeket az új-román nyelvek elejtették. A latin tempus, dominus, fructus az új-román nyelvekben: tempo, tiempo, temp(s); domino, domno, don, dom, frutto, fruto, fructa, fruit, frudt; a latin septem, novem, aurum, plumbum = új-rom. sette, siete, set, sept; nove, nueve, neuf; auro (oro), aur, or; piombo, plomo, chumbo, plom, plomb stb.

c) Minden új-román nyelvben olyan szavak kerekedtek felül, melyeket a latin irodalmi nyelv használ ugyan, de az első császárok kora idiotismusoknak vagy vulgarismusoknak tekint.

Igy a *grossus* = ol. grosso, sp. grueso, fr. gros; *lacte* (lac helyett) = ol. latte, fr. lait; *mamma* (mater helyett) = ol. mame, sp. mama, fr. maman; *manducare* (edere) = ol. mangiare, prov. maijar, fr. manger; *masticare* = ol. masticare, sp. mastegar, fr. machêr; *orbis* (coecus) = ol. orbo, prov. ó-fr. orb; *petiolus* (lábacska) = ol. picciuolo, *striga* (éji madár, kísértet) = ol. strega, port. estria, ó-fr. estrie; *aeramen* (rész) = ol. rame, sp. arambre v. alambre. fr. airain stb.

d) Az új-román nyelvek mindegyikében egyes eredeti latin szavak új jelentést vesznek fel. Így a domus és aedes helyett a *casa* szó jő forgalomba = ol. sp. port. casa; a jus helyett a *directum* = ol. diritto, sp. derecho, fr. droit; az ignis helyett a *focus* = ol. fuoco, sp. fuego, port. fogo, prov. fuec. fr. feu; a fons helyett a fontana (aqua fontana) = ol. sp. port. prov. fontana, fr. fontaine; exercitus helyett a *hostis* = ol. oste, sp. hueste, prov. ost; a *torrare* megfordulni értelmet vesz fel = ol. tornare, sp. tornare, sp. prov. tornar, fr. tourner; a *ficatum* (a fűgével hizlalt állat mája) a hepar (máj) szót szorítja ki = ol. figato, sp. higado, prov. fetge, fr. foie.

e) Végre az új-román nyelvekben több latin synonyma homonym fogalmak helyébe lép. Így a *lapis* helyét a *petra* foglalja el = ol. pietra, sp. piedra, prov. petra,

fr. pierre; *equus* = *caballus*; ol. sp. caballo, port. cavallo, prov. caval, fr. cheval; *anguis* = *serpens*: ol. serpe, sp. sierpe, fr. serpent *gramen* = *herba*: ol. erba, sp. yerba, port. herva; *janua* = *porta*: ol. porta, sp. puerta, fr. porte; *tellus* = *terra*: ol. terra, sp. tierra, fr. terre; *mus* = *sorex*: ol. sorcio, sp. sorce, prov.: sorretz, fr.: souris; *urbs, oppidum* = *civitas*: ol.: cità, sp. ciudad, port. cidade, prov. ciutat, fr. cité.

Ilyen közös találkozás, hogy míg a himnemű *equus* az új-román nyelvekben hiányzik, a nőnemű *equa* mindenfelé megvan: ol. ebba, sp. yegua, port. equa, fr. aigue.

A szóanyagban mutatkozó egyöntetűségnek természetesen az az egyetlen oka, hogy az összes új latin nyelvek a *lingua rusticá*ból akkor váltak ki, mikor a szóanyag nevezett változásai már abban létrejöttek. Ennek pedig *korát is meg lehet határozni*.

Ilyenek többek közt a *casa* s a *vesper* szavak. A ház fogalmát a *classicus* latin és az első századok *lingua rusticá*ja a *domus* és *aedes* szavakkal fejezte ki. A *domus* szó azonban a *kereszténységgel* átment az Isten háza fogalmára, ezzel a lakház megnevezésére új szó jött fogalomba a *casa* (mezei lak).

Ol., sp., port., prov.: *casa*.

A *kereszténységgel* a *vesper* szó is elvesztette eredeti jelentését, a mennyiben az liturgicus jelentést vett fel, s helyébe az *este* fogalmára, a *serus* és *tardus* szók léptek; ol. sera, prov. ser., fr. soir; sp., port. tarde.

C) Alaktan.

Közös fejlődés eredménye végre a grammatikai alkotás a nyugati román nyelvek mindenkéiben:

1. Az új-román nyelvek fő- és mellékneveknél a harmadik (semleges) nemet elejtették.

2. A főnevet articulussal egészítik ki, a mi megváltoztatja a főnév ragozását.

3. Mellékneveknél a *comparatio ior, imus, issimus* formája elenyészik, helyette körülírt formák keletkeznek a *magis* és *plus* szókkal:

Spanyol, portugall: *mas dulce, mais doce*; olasz, provençei, francia: *più dolce, plus dous, plus doux*:

4. Lényeges különbségek keletkeztek az igében is. Egész formák kivesztek s alakultak újak, s ezeket minden új-román nyelvben fölleljük.

A mi az articulust illeti, alig lehet az V. századnál magasabb korba vinni fel. Az első irodalmi nyomok meg épen a VI. századból származnak.

Az igénél csak egyre leszünk itt tekintettel, a perfectum képzésére. Az új-román nyelvek a latin perfectumot elejtették s helyére egy új körülírt formát alkottak, mely a habeo segédige s a participium praeteritumból áll elő:

Olasz: ho, hai, ha avuto, abbiamo, avete, hanno, avuto; spanyol: he, has, ha habido, hemos, habeis, han, habido; portugall: hei, has, ha havido, havennos, haveis, hão, havido; provencei: ai, as, a agut (vagy avut) avem, avetz, au agut (avut); francia: ai, as, a eu, avons, avez, ont eu.

Látjuk tehát ezekből, hogy a nyugati román nyelvek egy *nyomon* haladnak; ennek az volt a föltétele, hogy nem külön-külön, de területi összefüggésben alakuljanak meg, csak ez magyarázhatja a fejlődés minden irányának azonosságát, melyet Sicziától Belgiumig s a helvétiai tavaktól Portugallia széleig megtalálunk.

Az olasz s a Svájcban beszélt rumonsch, a provencei és francia s a hispániai ágak közt *ma is megvan a területi összefüggés*, a közbeeső dialectusok pedig az egyes nyelveket hidalgják át, úgy hogy a nyugati román nyelvterület egy megszakítás nélküli lánczolatot képez.

S mit látunk a rumän nyelvénél?

A rumän nyelv, a helyett, hogy mint a Kárpátok közé menekült néptörzs nyelve, barbár népekkel körülözönlött rejtekeiben ősi fonetikáját s archaikus formáit megőrizte volna s fejlődésében olyan jelenségeket tudna felmutatni, melyek régiségét s különállását igazolnák: mindazon sajátosságokkal rendelkezik, melyeknek kora a IV—VIII. századba tartozik, vagyis *egy nyomon fejlődik a nyugati nyelvterülettel!*

A mi a fonetikai jelleget illeti, megfelel a nyugati román nyelveknek, első sorban pedig az *olasznak*.

A latin rövid *e* és *o* ott is kiszélesedik (*ja, oa*), a minek a kora a VI–VII. század:

mel = mjere, miare, equa = japä, medius = mjez, petra pjaaträ, hibernum = jarnä, septem = šapte, dolet = doare, homines = oameñ, mola = moarä, nocte = noapte, ora = äre.

A latin *d* ruménben is *z*-vé lesz (IV. század):

decem = zeče, deus = zäu, dice = zěče, aude = auz, hodie = az.

A latin *cl, gl* mint olaszban, ruménben is = *chi, ghi*:

clarus = kjar, clamo = kjamä, clavis = kjejä, auricula = urekje.

Latin *x* = rumén *s*:

fraxinus = frašin, textura = cäsäturä,

Latin *f*, mint spanyolban, ruménben is *h*:

foedus = d.-rum. häd, fanum = d.-rum. hän, ferrum = m.-rum. her, febris = m.-rum. hiavre, ficatum = m.-rum. hicatu, filius = m.-rum. hiliu, filia = m.-rum. hilia, ferveo = m.-rum. herbu.

b = v, u (vagy feloszlik):

habeo = am, hibernum = jarnä, sebum = säu, faber = faur, beu, bibere = bäuturä, caballus = kal.

Az eredeti *v* szóközben elmosódik:

clavis = d.-rum. kjejä, m.-rum. cliaie, rivus = räu, novem noauä, pavimentum = päment.

Latin *v, b*-vé válik:

veteran = bätrën, cervus = čerb, vervex = berbeče, servus = šerb.

l = r:

boletus = burete, dolere = dor, felix = feriče, mola = mârä, pilus = päř, sal = soare.

Latin *x, j, d, dj, g* a ruménben is = *dzs, zs* (VII. század):

jocus = žok, judex = žudeče, juvenis = žune, adjutare = ažuta, argentum = aržint, ardžin, angelus = ənzer, sanguis = sänže.

A latin *c, e* és *i* előtt ruménben is *c, č* (VII–VIII. század):

crux m.-rum. cruce, d.-rum. cruče; qui m.-rum. ce, d.-rum. če; coelum m.-rum. cer, d.-rum. čer; cervus m.-rum. cerb, d.-rum. čerb; quinque m.-rum. cinci, d.-rum. činči; vicinus m.-rum. vicin, d.-rum. večin.

A *t* hangsúly nélküli *e, i* előtt ruménben is *c*:

tiera, olv. cară = terra; tie, olv. cie = tibi; intieles, olv. enceles = intellectus.

A mit fenn a szóanyagról mondtunk, az a rumän dialectusokra nézve is áll:

a) a latinnak ugyanazon anyagát nélkülözi, a mit a többi román nyelvek;

b) a szóvégi kopottság rumänben is megvan: tämp, domn, frupt, şapte, nou. aur, plumb;

c) vulgarismusok: gros, lapte, mumă, mênka, amestek, orb mindenik dialectusban;

d) régi jelentések helyett új jelentések: kasă, sară, dirept, fok, fântână, oaste, torn-, fikat (hikat);

e) synonymák, homonym fogalmak helyén: pjatră, kal, şerpe, jarbă, poartă, cară, şăreče, četate.

A mi az oláh nyelvformákat illeti, — az, *a mi benne román(!)*, az olasz, spanyol, provençei stb. nyelveknek felel meg.

A főnevek semlegese a rumänben is hiányzik. A nominativus eredeti értéke a rumänben is elenyészett, az is articulussal pótolja az elkopott névszót, melyet azonban a nyugati nyelvektől eltérőleg a szó végére függeszt:

Sing. lu, le	Plur. i
a-luj	a-lor
luj	lor
lu, le	i

A melléknevek comparatiójánál ő is új módot követ s ebben a spanyol és portugall mellett áll:

Mac.-rum. dulce, ma dulce, ca ma dulce; d.-rum. dulče, maj dulče, ča maj dulče.

A habeo segédigével képzett rumän perfectum is megfelel a nyugati nyelvek követte eljárásnak: am, ai a *avut*, avem avec, au *avut*.

Az a feltevés tehát, hogy a rumän nyelv Dáciiában alakult vagy alakulhatott: *végkép elveszti érvényét*, ha a kérdésbe az új-román nyelvek alakulásának idejét s azt a szükségszerűséget vonjuk be, hogy a rumän nyelvnek a VIII. századig az olasz s a többi román nyelvekkel *közvetlen összefüggésben* kellett lennie, hogy több század *fokozatos és sokirányú* fejlődésében részesüljön.

Ennek helye pedig egyedül délen a Balkán félszigeten, az *Adria partjai körül* lehetett, hol a latin nyelvterület összefüggése a VII - VIII. századig megvolt, hol Nyugat s Kelet romanismusát közös vérkeringés járhatta át, ugyanazon fejlődés keretében tartva az Itália körül fogamzott nyelvindividuumokat, — végre, hol a rumén nyelvnek egyik ága — a dunainak mindenben megfelelő *maczedoniai tájszólás* különben is megvan, *kijelölve azt a helyet*, a hol a kutatónak a kérdés fonalát *fel kell vennie*.

Azt hiszem, világos képben mutattam ki azt, hogy az oláhság continuitása Erdélyben s a dunai tartományokban nem egyéb olyan előítéletnél, mely régiségénél s megszokottságánál fogva nagy elmékre is befolyást gyakorolhatott, kik a kérdés apró részleteivel nem számolhatva, annak a római történet széles keretében *megfelelő helyet* nem tudtak adni.

Az oláh kérdés régi stadiumában az út közepére hengerített kőhöz hasonlított, mely csak a járást akadályozza.

A tudomány kikerülte ez a követ s mellékösvényt vágva magának, haladt el az akadály mellett (Gibbon, Thierry, Mommsen).

Félre kell állítani az útból azt a követ.¹⁾

¹⁾ E fejezetemnek, az új-román nyelvnek alakulására vonatkozó részében, úgyszólván nyomról-nyomra Diez munkáját követtem. A fonetikai jellemzéseknél példáit is felhasználtam s adatait a kormeghatározásoknál csaknem szószerint reprodukáltam. Maga Diez, ki a kérdés magyarázatához a legjobb adatokat adja, a dolog velejébe nem hatolt, ő az oláh nyelvet, a Kárpátok vidékein, a római Dáciában alakult nyelvnek nézi s nem veszi észre az ellenmondásokat, melyek a nyelvfejlődés időhöz kötöttségében s a dunai és maczedoniai oláh nyelv egymáshoz való viszonyában nyilatkoznak.

III. FEJEZET.

A RUMËN NYELV KELETKEZÉSÉNEK HELYE.

Itáliai élet, mint mondók, keletfelé csak az Adriai tenger partjain fogamzott meg a római korban.

Dalmácia és Liburnia (Illyricum) Rómának légszebb tartományai voltak az Adrián túl. Igazi itáliai élet az, a mi itt folyt. Nem oly nagy szabású mint a nyugati, de mozgalmas olasz élet, itáliai eredetű lakossággal, latin köznyelvvvel, mely a *VIII. századig szakadatlan összefüggésben van a nyugati nyelvterülettel.*

A dalmát partvidékek már 146-ban Kr. e. Mummius consul idején jutottak római kézre. A római köztársaság, midőn a puni háboruk folyamán ura lett a Földközi-tengernek: Brundisiumot nagy forgalmú kikötővé alakította. Ekkor gondol a Balkán-félsziget partjaira, hol görög coloniák: Apollónia, Dyrrhachium képviselik a civilizációt, a partvidékek illyr kalózai pedig folytonos izgalomban tartják az Adriai-tenger mellékeit, könnyű gályáikon kalandozva be a vizeket.

Hosszú harczok előzték meg Róma uralmát Illyriában. Vérnyomok a partoktól fel a Száváig jelezték a római hatalom fegyvereinek útját. Appius Claudius a Rhodopéban esett el, C. Scribonius Curio a Dunáig hatolt előre, M. Lucullus a besseket verte le hegyeik közt.

Mint Amerika őserdeiben a későbbi európai, úgy vág útát a római is Illyria rengetegeiben, lépésről-lépésre küzdve a benszüllött barbarokkal, kik hegyeikről mint a sasok csapnak le az ellenre, mely a szűz talajra tette lábát: míg tömérdek vér árán megszerzi az alkalmas pontokat, a hol az itáliai élet tűzhelyeit rakhatja meg.

Százados küzdelem után hódol meg az illyr s Liburnia, Dalmácia partvidékein megfészkelik magukat az első itáliai koloniák. Sok idő eltelt, míg a colonisatio nagyobb mérveket öltött. Csak a *császárok korában* vett nagyobb lendületet, mikor aztán „Dalmácia frondosa“ (mert a római korban még erdős hegyek néztek a ten-

gerre): több s több itáliait látott partjain, városokat, utakat építve, hajókat ácsolva a kikötőkben, hegyi források vizet vezetve a városokba, az itáliai élet minden kényelmét honosítva meg.

Időszámításunk I-ső századában az istriai félszigettől, le a jóniai szigetekig minden alkalmas föld itáliai kézben volt; az egész vonalon gyarmatok virágoztak.

Hogy megértsük a római életet a dalmát partvidékeken, tegyünk egy utat az Adria keleti széléin, nézzük a mai Dalmácia képét, s lássuk ott a múlt emlékeit is.

A területek megjárása, melyeknek történetét akarjuk megismerni, megeleveníti a historiai emlékezéseket, minden kő valami újat beszél, a mit könyvekben nem találunk.

Triestből elindulva, az istriai félsziget nyugati szélén haladunk hajónkkal, hogy az első nagyobb állomást Piranót érjük. A szép Miramare a habokba bukik, a triesti kikötő árbocherdeje eltűnik a láthatárról, s a zöld partszegély mögött a Karst hegység sivár körvonalai jellemzik a tájképet. Pirano után Cittanuova, Parenzo, Rovigno nagyobb parti helyek, hol a hajók megállanak. Majd Pólát érjük a legérdekesebb pontok egyikét az Adriai-tenger partvidékein.

Pietas Julia (Pola) a római coloniák egyik legszebbike volt az adriai vonalon. Itáliai kereskedelem s az itáliai élet egész gazdagságával ruházta fel Pietas Juliát, melynek amphitheatruma, diadalkapúi s tömördek római-kori emléke ma is mozgalmas itáliai életről beszélnek.

Polából Cherzo, Lussin és Pago szigetek között vezet a tengeri út Zára felé. Zára, a régi Jadera nyitja meg azt a partvonalat, mely bennünket különösen érdekel. A szép kikötő, a római korban is nagy szerepet játszott, s az észak-dalmáciai olasz életnek nevezetesebb pontja volt. A római kor óta, mindig mozgalmas élet jellemzi Jaderát, mely ma a tartomány fővárosa.

A város falakkal van körülvéve, kapúi felett Szent Márk oroszlánjaival, a mi emlékeztet arra, hogy Zára Itáliának coloniája volt a középkorban is. A város olaszosan van építve; középkori domja, magas kőházai, az ertyős utcázak, szűk sikátorok sajátságos szint adnak az ócska városnak.

Érdekes képet nyújt itt a város főpiacza, a Piazza dell'Erbe, két-három emeletű szintelen régi házaival, melyek a tért szegélyezik, alúl kicsi boltfülkékkel, műhelyekkel, a tér széles kövezetén a vidéki vásáros néptarka csoportjaival, midőn festői öltözeteikben hullámnak a zöldséges kosarak, tyúkkasok, a felhalmozott élelmi szerek között, míg a háttérben fakó színű hatalmas római oszlop emelkedik, a régi Jadera nagyságának szomorú de büszke tanúja.

Az utczákon olasz nyelv hangzik — a velencei tájszólás — úton-útfelen itáliai élet nyomja mindenre a maga bélyegét. Mintha csak a túlparton járnánk, az anyaországban, olyan olasz itt minden. Valóban, Dalmáciának partszegélye s zöld szigetcsoportjai *geografailag* Itália kiegészítő részét képezik.

E vonalat a természet Itáliának szolgáltatja ki. A partvidékek Itália felől közelíthetők meg a legkönnyebben, onnan áradt ki ide a városi elem, a civilizáció, s Velence képes volt a magyar királyokkal versenyezni Dalmácia birtokáért. Mert míg a partvidékek öbleikkel, mintha sziveiket tárnák ki Itália előtt: addig a vékony partvonalat óriási járhatatlan hegytömegek, melyek Bosnyákország és Hercegovinán át fel a Dunáig érnek, s a Balkán hegylánczaival összekapcsolódnak: zárják el a continens felől való közlekedéstől. Az a helyzet, a mit Zaránál látunk, nőttön nő a dalmát partok hosszán Albániáig, Korfu szigetéig. Mindenütt azt az olasz világot látjuk, a mely oly *idegen* a dalmát belföld nép- és életviszonyai mellett. Mintha a partok vékony szalagja nem is tartoznék a félsziget nagy continenséhez.

Zarából Sebenicóba hajózunk, útkon velencei vitorlás halászbárkákkal találkozva, melyek megrakadva Cherzo szigete felől indulnak délfelé a dalmát városok piaczaira. A velencei halászoknak Cherzo szigete környékén s más dalmát partrészekén halászati joguk van, kiket a halászati évad idején seregesen látni dereglyéikkel.

Sebenico hegynek épült régi város, szűk utcákkal, régi egyházakkal, a tereken és utcákon olasz étellel. A vár bástyái alatt, honnan felséges kilátás nyílik az

Adriára : látjuk az első agávét, a dalmát-flóra egyik ékességét.

Sebenicoból Spalatróba vesszük útunkat, a hol huza-mosabban kell tartózkodnunk, hogy a régi Illyricum gyöngyét megismerjük. A mai Spalato, vagy Spalatrótól egy óra járásnyira a hegyek alján épült *Salonae*, a római kor legnevezetesebb helye Dalmáciában. Felkeressük a romokat, a nagy amphitheatrum, a színház, keresztény bazilika, baptisterium maradványait, tömérdek sarkofaggal, melyeknek felirataiból az itt keletkezett keresztény élet egész történetét össze lehet állítani.

Megragadó látvány, a szürke, élettelen hegyek alján elterülő romváros, melyet az eső által a hegyekről lehordott humus fedett be, s a romokon a sötét zöld olajfák hozzák gyümölcsüket, s az aloë tör ki a kövek közül.

Salonae városát avarok és szlávok dúlták fel; a lakosság a tenger felé menekült, hol Diocletianus nagy-szerű palotája falain épült fel a mai Spalatro városa. Keletkezésének körülményei, a mennyiben a menekülők a császári palotának minden részét felhasználták: számunkra a régi Róma egy egész darabját megőrizték. A tengerpartra a palota egész frontja néz, aljába épített alacsony egyemeletes házsorral, melyekben szatócsboltok, borbély műhelyek, matrózok és naplopók korcsmai sorakoznak; a magas római építmény classicus oszlopai és izei közt kis ablakok szerénykednek, tarka függönyeik mellől piros muskátli kandikál elő; felettük az omló párkányok réseiben hangos fecskecsaládok élnek világukat. A palota udvarán álló mauzoleum (Diocletianus nyughelye), ma katolikus egyház; bejáratánál egyiptomi sfinx szürkéllik, komolyan nézve le a lépcsőkre, melyek kétezer év történetét látták.

A campanile (harangtorony) felső erkélyéről lenézve, csodálatos látványt nyújt a város. Diocletian egész palotáját látjuk innen, óriás udvara magas falai s kapuzataival, Aesculap templomával, s az egész téren a később alakult várost, melynek sikátorai keresztül-kasúl járnak a római építmény belsejét, majd a portalék felhasználásával annak falain túlterjeszkedve, fantaszticus egységbe olvadnak össze.

Spalatróból Trau városát, a római Traguriumot keressük fel, mely végtelen szép, hegyek s szigetek által elzárt öböl csendes zugolyában, mint a vizi madár fészke a nádas mélyében épült, hova alig hallatszik el a világ zaja. Búbájos pontja Dalmáciának, a minőhöz hasonlót az egész partvonalon sehol sem találunk.

Spalatói tartózkodásunk után Raguzába visz a „Najád“ Lloyd-hajó. Itt már egészen tropicus égálj alatt vagyunk. Szép város, az egész part hosszán a legszebb, a legkiválóbb, Velenczére emlékeztető épületekkel, melyek a raguzai köztársaság egykori gazdagságát hirdetik. A kövezetre hófehér napsugár oly hóvel süt le, hogy vérünk szinte forr, s a levegő mégis oly édes, oly illatos, az ég oly kék, oly szelid, a növények: pálma, aloë, cziprus, olajfa, a vérvörös virágú oleanderek oly üdén, búján tenyésznek úton-útfelen.

A tengerpartra ülve: Lacroma szigete zöldel a csendes viziútrón, fölöttünk pálmafa terjeszti ki legyező alakú leveleit, mögöttünk a hófehér kövű városfalak, messze távolban vitorlás hajókat hord a szél, s egy gőzös hosszan elnyúló füstje látszik. Megértjük itt is, miért szerette a római Dalmáciát, miért folyt annyi vér a gyönyörű partok birtokáért?

A délutáni órákban csendesek, néptelenek a város utcái. Az úgynevezett doge-palota loggiája alatt lazaronik hevernek, a főtér közkútja előtt tarka ruhás lányok meritenek vizet, itt-ott egy-egy hercegovinai hajtja megterhelt öszvérét, monoton kiáltásokkal kínálva zöldségeit.

Raguzából Cattaróba utazunk, mely a vierwaldstädti tavakhoz hasonló bocchéban, hatalmas hegyek alján épült, melyek egy része már Montenegróhoz tartozik.

Innen Crnagora fővárosát Cettinjét keressük fel, mely mint egy sasfészek roppant hegyek vívhatlan bástyái közt épült, s Cattaro felől ötvennégy kilométernyi serpentin úton közelíthető meg.

Kora hajnalban indulunk el Cattaróból, hogy délre Cettinjét érjük. Nagyszerű tájképek tárulnak szemeink elé, a mint magasabbra s magasabbra emelkedve a százszor kanyaradó hegyi úton: Cattaró a mélységben

vész el, a hegyvidékek látképe megnagyobbodik, s a tenger végtelennek látszó síkja tűnik elő a bocchét bezáró hegytömegeken túl. Kicsi cserjések, tenyérnyi zöld legelők tarkítják a hegyhátaikat, sovány élelmet nyújtva annak az egy-egy maroknyi juhnyájnak, mely a hegyek meredékein tanyázik. Útunkban sertéshajcsárokkal találkozunk, kik hosszú fegyverrel vállukon, hajtják süldőiket Cattaro felé. Majd elzáródik előlünk a nyugati kilátás, egy kanyarulatnál lefelé vezet az út, melynek végén fogjuk érni, a hegység belsejében az ország fővárosát. Njeguš falún hajtunk keresztül, s a falú végén egy hán alatt friss hegyi forrásból itatjuk meg lovainkat. Hosszas bolyongás után, messze tűnik elő Cetinje városa apró házikóival, egy-két utcájával. Megérkezve a fejedelmi székhelyre, azt képzeljük: sok száz mértföldnyire jutottunk Európától.

Szerfelett érdekes tanulmányt nyújt az ethnologusnak Cetinje, Montenegró fő- és székvárosa. Maga a faj, mely népesíti, a szerb nyelvet beszéli, a typusa, külső megjelenése az albánfajú népekkel való vérkeresztelkedést árúlja el. Daliás alakok, érdekes nemzeti öltözeteikben, fegyverrel övükben lépdelenek a csendes utcákon, s a konak körül, hol a „legfüggetlenebb“ nemzet fejedelme Nikita lakik. A kis emeletes épület előtt, hosszú árboczon fehér lobogó leng, a kétfejű sassal, a régi szerb czárság tradíciójaként, melynek eszméje a török elől a megvívhatlan Montenegróban talált menedéket.

Látjuk a fejedelmet az egyház felé indulni kíséretével, hogy a pópák énekében („mnogaja ljeta“) népe hódolatát vegye. Más alkalommal egy százados tölgy alatt látjuk ülni, a mint a körülálló alattvalóknak törvényt mond, s igazat lát.

Ősz vitézek s daliás ifjú sasok állják körül, bátor tekintettel csüggve fejedelmük, igazi atyjok arczán, ki a montenegrói legédesebb javának, a nemzeti szabadságnak legfőbb őre. — A sokadalom után megnézzük a muzeumnak nevezett helyiséget, melynek fakó falain a töröktől elszedett hadi trofeumokon kívül hiába keresünk egyebet. De minek ide más; a crnagorc szívét csak a győzelmes harczok emléke lelkesíti.

Nézve, látva ezt a szép fajt, ezt az életet, lehetetlen,

hogy gondolataink a régmúlt idők eseményei közt ne kalandozzanak. Lehetetlen, hogy ne lássuk a római kor illyrjeit, kik egykor e hegyvidékeket lakták, lehetetlen, hogy a crnagorcok harcaiban a törökkel, ne lássuk a régi Illyricum hegyi népeinek véres csatáit a rómaival, mely a partok felől, patakok mentén, vad hegyi utak szakadékain rontott területeikre. Hisz a talaj természete mindenütt, örök időkig ugyanazt az életet hozza létre. Növény, állat, ember úgy alakul meg, a milyen a föld, mely szüli, növeszti.

Crnagorai tartózkodásunk után a skutarii tavon bárkán jutunk Albániába, melynek északi fővárosában Skutariban vagy Skodrában érjük a mohamedán világ legészlső határát. Itt már albán nyelvterületen vagyunk, hallva egy különös idiómát, mely a régi illyrnek egyenes utóda. Miriditákkal találkozunk itt, kik hegyeikről leereszkedve keresik fel a várost, melynek bazárján adják el terményeiket, juhaik gyapját, szárított kecskehúst, sajtkészítményeiket. Skutarin túl le Görögorszáig, a legnagyobb területet albán lakja, törzsszervezetben élve, melynek központját a prenk-ek képezik, olyan hatáskörrel, mit az ozmán hatalom nem képes szabályozni. Csak látszólagos hódoltság Albánia s marad örök időkig. A római is csak névleg birtokolta e hegyvidékeket, s inkább *a tengerpartra néző autochthonok* területein volt képes érvényesíteni hatalmát és befolyását. A prenkeket és törzseket, melyeket ma Albániában találunk, ismerték a római geográfusok is, s a mint Strabo a dalmát-liburniai viszonyokat leírja, lehetetlen, hogy leírásában a mai népnek kétezer év előtti mását ne lássuk.

A dalmáciai olasz colonisatió, mint mondók, a császárok korában öltött nagyobb mérveket, s az I—II. századokban már az egész vonalon gyarmatok virágoztak:

Tarsatica (Fiume mellett), Senia (Zengg), Jader (Zára), Blandona (Vrana), Scordona (Sebenicón túl) Ridentarum (u. o.), Tragurium (Trau), Salonae (Spalatro), Epetium (Strobrez), Deljminium (Trilj), Naronae (Metko-

vić), Epidaurum (Raguza-Vecchia), Risinium (Risano), Acruvium (Cattaro), Lissus (Lješ), Dyrrhachium (Durazzo) stb.

A szigetekén: (Issa, Solentia, Brattia, Pharia, Corcyra Nigra) is olyan olasz élet születik meg, mint a partokon.

Ugyanaz a kép, a mit a középkorban, Velence virágzása idején, s a mit ma is látunk Dalmáciában.

Ez a terület volt az egész Balkán félszigeten a leglatinosabb. Salonaeból és Naronából a hegyeken át két katonai és kereskedelmi út vezetett a Szávánál fekvő Sirmium és Servitium városokig, az útvonalon egy-egy kisebb római teleppel: Indenea, Castra, ad Matrices, Staneclummal, hol bizonyosan kisebb-nagyobb számmal olasz lakosság foglalt helyet. Ilyen elszórt pontok még Dioclea és Skodra Montenegró lábánál. Azon túl már mindinkább idegen terület. Már Thrákiáig s Macedoniáig nem ért el a római, ott a vidéki lakosság thrák-illyr nyelveket beszélt, a városokban pedig görög volt az élet, s görög műveltség hatott ki a barbarokra. A feliratos emlékek között itt kevés a latin, többnyire már görög nyelvűek; ilyenek a mértföld-mutatók is az utak szélein, sőt latin nevű polgároknak is görög emlékeket állítanak örököseik.

Thrákiában Eski Zagrától egy órajárásnyira Tekké ruméliai török falú alatt egy római sarkofag áll, melyet a törökök kúttá alakítottak. A görög feliratú sarkofagon Sabina és Aemilius latin nevek jelzik, hogy erre már nem volt kelete a latin nyelvnek: *Ἀμφότερων τούδε σῆμα, Σαβίνης Αἰμιλίου τε ἀνδρός κνδαλμοῦ καὶ πινυτῆς ἀλόχου.*¹⁾

Thessalonikában (Saloniki) a konak udvarán is sok görög feliratú köemléket látunk sorba rakva: Aelia Fausta, Aelios Nepos, Flavia római nevekkal.

A latin nyelv viszonya a göröggel szemben legjobban kitűnik, ha a latin feliratos emlékek elterjedését vesszük figyelembe.

Mig Achajából a Corpus Inscriptionum Latinarum 89 feliratos emléket ismer (ezek közt 23 bilinguis: latin-görög) Epirusból 10-et, Macedoniából 126-ot, Thrákiá-

¹⁾ Jireček. Monatsberichte der berl. Akad. 1882. 436.

ból 35-öt (többnyire bilinguisek), felső Mösiából 111-et, alsó Mösiából 159-et: addig Dalmáciában 1608 latin feliratos kő beszél Róma múltjáról. Magából Salonaéból 773, Naronából 126. Jaderából 67, a szigetekről 133, latin feliratos emléket gyűjtöttek össze.

A számok e nagy különbségéből kiolvashatjuk, mily élénk római élet folyt a partvidékeken, s a continens felé hogyan tér ki a római élet a görög elől, melylyel mérközni nem tud.

Csak a nyugati széleken, hol az élet annyira itáliai volt, hol a sűrű latin coloniákon a lingua rusticát beszéltek: kereshetjük a *romanizmus* nyomait is.

A balkáni *romanizmus* Illyricumban írta fel nevét, a hegységek belsejében, zúgó patakok s clisurákra néző sziklafalakra.

Igaz, hogy e szó: ROMANISMVS itt szabálytalan, úgyszólván barbaricus betűkkel van a kőbe vésve, de romanizmus az mégis, egyik fejezete a római birodalom idejéből származó nemzetalakulások történetének.

Az Ochrida, Prespa és Kastoria-tavak környékén Kruševo, Bitolia (Monastir) maczedoniai, Berat, Gjorčë albán városok körül, s a Pindus bükkösei alatt Janina és Trikala városok közti területen: elszórva kis falvak vannak, hol az úgynevezett czinczár vagy kutzo-vlach nyelvet beszélnek. Ez a czinczár, kutzo vlach vagy maczedo-rumén nyelv: élő tanuja az Illyricumban megfogamzott romanizmusnak.

A maczedoniai, a dunántúli s az istriai rumén dialectusok, mint már láttuk, úgy hangtani mint lexicalis, mint pedig *belső szerkezetök* tekintetében (mint a trifolium három levele) együtt képeznek egy egészet, s mint ilyenek eredetét is csak egy helyen kell keresnünk, mely nem lehet másutt mint Illyricumban. Itt képződött a római időkben, itt nyerte individualitását, innen ágazott szét későbbi események következtében, víve mindenüvé a közös eredet emlékeit.

A rumén nyelv, a Róma területén lefolyt népalakulások legérdekesebb emléke. A *maga nemében egyetlen*

a romanizmus körén belől. Egészen más természeti, mint az a romanizmus, melyet Nyugaton, Hispániában, Galliában, s az Alpesek között találunk; olyan alakulás, a minek a nyelvészet *igazi nevét* még nem adta meg.

A rumën nyelv elmondja eredete s történetének körülményeit, ha lelkébe hatolunk, s megértjük vallomásait.

Már a művem elején adott jellemzés mutatja, hogy a rumën nyelv, bár román anyagból áll, *szerkezetében* nagyon sok van, a mi elüt a nyugati román nyelvek szerkezetétől; e körülmény arra utal, hogy eredetének is más a természete.

A nyugati román nyelvek eredetét megneveztük a maguk nevéen. Azokat a római colonusok s a barbárok vérszerinti s szellemi egyesülése hozta létre a *kereszténység* terjedésével előállt nagyobb mérvű assimilatio útján, s mint ilyenek az Itáliában, a lingua rusticából formálódott ó-olasz nyelvnek elágazásai, melyek a tartományok ethnografiai különbségei szerint egyéni typust öltöttek. Így keletkezett az ünnepélyes spanyol, a könnyű, kecses, formákban és árnyalatokban gazdag francia nyelv stb. Mint ilyenek a latin nyelvcsaládban az olasz mellett egyenjogú állást foglalnak el; a latinnak úgynevezett *leány nyelvei*.

A rumën nyelv nem tartozik a fejlődés e körébe.

Dalmáciában római és autochthon közt vérkeveredés soha sem jött létre. A fajok — római és illyr — oly távol állottak egymástól társadalmi és műveltségi tekintetben, hogy vérkeveredésre nem is gondolhatunk.

Illyricum egyrésze: *Dalmácia* neve megmondja nekünk, micsoda népe volt? Dalmácia vagy Deljminium pásztorországot jelent az *illyrek maradvékainak, az albánoknak nyelvén*: deljme = juh, deljmuar = pásztor. Ilyen népek lakták akkor a Balkán-félsziget legnagyobb részét. A Balkán-félszigeten nem mint kerti növény, de mint vadvirág a hegyormokon fogamzott meg a romanizmus. Ez a vadvirág *csodálatos alkotásával* a rumën nyelv.

A római uralom kiterjedésével Illyricumban, a keze ügyébe eső autochthon népeket vasmarokkal fogta össze

a római. Törzsrendszerükben meghagyva a fajokat, azokat civitasok körül csoportosítá, melyek ismét conventusoknak voltak alárendelve; segélycsapatait is illyrekből toborzotta.

A szabályozott életviszonyok a különbséget római és illyr közt nem szüntették ugyan meg, de belevonták az illyrt is a római élet forgalmába.

Mint ma a dalmát szláv, a hercegovinai s a montenegrói hegyeiről leszállva a dalmát városokba (Spalatóba, Raguzába, Cattaróba) jár, lábas jószágát hajtva a vásárra, vagy kis hegyi lovakra kötözött tűzfát, nyers bőrt, gyapjút, tömlőkbe rakott juhzsirt, sajtot szállít a parti lakosoknak: olyan életet folytattak a meghódolt illyrek is Dalmácia és Liburniában.

Salonae, Naronae, Epidaurum parti városok s a bel-földön a folyók mellett elszórt ad Matrices, Staneculum, Dioclea piaczaik ilyen hegyi elemeket látott az illyricumbeli olasz városlakó.

Az élet, mely soknemű érintkezést hozott létre római és barbár közt, a barbarok beszélte nyelvekbe is belehímezte az új viszonyok emlékeit. Egy-egy fogalom neve szállingózott az illyr tájszólásokba, melyek vagy kiegészítették azok hiányos anyagát, vagy új neveket helyettesítették a régieket.

Az albán nyelv (škipetár olv. styip'tór), a mint azt ma ismerjük, elárulja, hogy a parti rómaiság felől az itáliai civilizáció egy-egy szellőfuvalma érte a hegyek magaslatait. Itáliai szavak vannak abban elszóródva, s pedig olyan szavak, melyek mindenesetre a római korból valók.

Ilyen itáliai szavak az albánban: êmbret (császár), prenk (fejedelem), f'kin (szomszéd), print (szülő), mik' (barát), anênik (ellenség), šentét (egészség), k'arku (kör), êrghënd (ezüst), fak'e (arcz), vêrê (tavasz), órê (óra), pák'e (béke), pórtê (kapu), šokêria (társaság), fêriuê (liszt), ármê (fegyver), e marte (szerda), e mêrkûrê (csütörtök) ¹⁾ stb. stb.

Az élet azonban csak szavakat juttatott az albán nyelvbe, az illyrnek maradt továbbra is. A hatás nem

¹⁾ Albán szavakban a k' betű: kj. ty, č-féle hangot ír le.

volt intensív, csak olyanféle mint az arabé volt a törökre, a normanné az angolra. Mintegy a felülete van arannyal porral behintve.

Az illyrségnek más rétegei, akár mert a focusokhoz közelebb laktak, akár mert érintkezéseik sűrűbbek voltak: több hatást fogadtak el. Át és átjárta nyelvüket a colonusok beszélt olasz nyelv, úgyyszólván egész anyagát *megbontva* annak.

Narona, Salonae, Dioclea, Staneclum vidékein a Dinárialpesek között éltek azok a törzsek, melyek a romanizmus bűvkörébe kerülve, annak hatásait nagyobb mértékben elfogadták.

Deljmuárok, *hegyi pásztornépek* voltak azok; ilyen pásztornépek a rumének ősei.

Ezek a pásztorelemek alkottak s fejlesztettek egy nyelvet hegyeik közt, mely fülünkben mint római nyelv cseng. De csak külsőleg római nyelv az; *belső szerkezete* teljesen elüt úgy a római irodalmi nyelvtől, mint a lingua rusticától, s az új-román nyelvektől általában. Másféle alakulás, mint a nyugati román nyelvek. Szervezetében ugyanaz a nyelv, melyet Illyricum barbár népei beszéltek.

Hogyan? kérdi olvasóm, hogy kell ezt érteni?

Lássuk a dolgot közelebbről, lássuk ez alakulás természetét. Egyszerű példával fogom ezt megértetni. Ha idegen nyelv hatáskörébe jutunk, tanulnunk kell azt, a nélkül, hogy egy nép kebelében élnénk: figyeljük meg minő úton-módon jutunk az idegen nyelv birtokába, minő akadályokkal küzdünk, minő stádiumokon lépünk át, hogy hatolunk a nyelv titkaiba, míg annak birtokába jutottunk? Ha e jelenségeket megfigyeltük, megértjük a fenn mondottakat is.

Ismétlem tehát, ha idegen nyelv hatáskörében élünk, eleinte egyes szavak szállingóznak tudásunkba, olyan szavak, melyek életviszonyainkkal legközelebbi összefüggésben vannak. Ezért a földműves, az iparos, a kereskedő más-más fogalmak kifejezéseit fogja elsajátítani, a mennyiben más-más anyagra szorul, hogy magát megértesse.

Ha egyes szavak emlékünkből maradnak, több s több járul azokhoz, úgy hogy fogalomkörünk nőttön nő, bővül. A szavakkal egyszersmind *formák* is férkőznek tu-

dásunkba, olyan formák, melyek közvetlenül a szavakkal együtt járnak. Laza összefüggés van még ekkor a szó s a nyelv szelleme közt. Ezt még nem értjük. Használunk már idegen anyagot, de mondatokba fűzve, a magunk nyelvének grammatikáját, syntaxisát vesszük abba bele. Jóformán még a *magunk nyelvét* beszéljük, melyet idegen anyagba burkolunk.

Csak lassan szivárog át tudásunkba az idegen *nyelv szelleme*, folytonosan viaskodva anyanyelvünk szabásával, törvényeivel, mely lépten-nyomon érvényesülni akar. Az idő hozza meg, hogy az idegen nyelv gényusa öntudatossá válik bennünk, hogy a magunk nyelvének befolyása gyöngül, végül elhallgat, elenyésszik.

De még ekkor is marad valami hátra: a *hangszínezet*, a kiejtés. Ez, bármennyire benne is élünk már a tanult nyelv szellemében, azt megszínezi, annak idegenszerű típust ad és pedig annyira, hogy legtöbbször megtudják mondani, minő nemzetiségű valaki, ki bizonyos tanult nyelvet beszél, még akkor is, ha jól beszélí azt.

Stadiumokat kell tehát megkülönböztetnünk, melyek e processus sorát jelzik, ezek: 1. a *szóanyag*; 2. a *nyelv gényusa*; 3. a *kiejtés*.

Legtöbb idegen úgy van a tanult nyelvvel, hogy e három stádium egyikét sem tudja megjárni. Beszéli az idegen nyelvet, de anyanyelve anyagával vegyíti azt, annak szabását alkalmazza rá, s a szavakat anyanyelve hangtörvényeihez hasonlítja.

Minél távolabb áll az anyanyelv és a tanult nyelv szabása, szelleme egymástól s minél nagyobb a különbség a népek műveltségében, annál nehezebb a különbségeket kiegyenlíteni, az anyanyelv érvényre jutásának mértéke is annál nagyobb.

Igy voltak a rumének ősei is. Olasz anyagot beszéltek, de a nyelv szellemébe nem hatoltak be, hanem a faji és műveltségi különbség korlátai között, abba az *illyr nyelv egész rendszerét* vitték bele.

Az *albán nyelv* adja kezünkbe a kulcsot; benne megtaláljuk a rumén nyelv belső képét.

A bevezetésben csoportokba foglalva közlöttem a rumën nyelv római anyagát. A felületes szemlélet is rögtön felismeri, hogy nem *latin* anyag az, hanem (a mit ismételtén felesleges bizonyítani) a V. század utáni idők *olasz* anyagának kölcsönzése, mely legközelebb áll a nápolyi s a szardíniai tájszólásokhoz.¹⁾

Olasz anyag; de itt-ott ezen keresztül átesillámlik még a régi illyr nyelv, melyen az új épült. Mert a rumën nyelvnek (a maczedoninak, az erdélyrészi s románaiinak, úgy az istriainak egyaránt) a román anyagba vegyülve, ilyen ősrégi szavai vannak:

Bukurie (öröm), mare (nagy), fatä, kopilä (leány), buzä (ajak), grumaz (torok), kodru (rengeteg erdő), bu-kate (gabona), frikä (félelem): tősgyökeres *albán* szavak, sőt az adjectivum képzése, péld. rumënește (rumënül) is albán képzés; ott skipetariște, klementiște.

Hogy a rumën nyelvet dalmát pásztorok kezdték beszélni, azt a rumën nyelv maga mondja el. Nézzük azt az anyagot közelebbről, a mit fentt (lásd: I. fejezet) csoportokban, értékük szerint összeállítottam. Azt látjuk ez anyagban, hogy a rumën nyelv itáliai anyaga oly csekély, szinte csak egy maroknyi, s olyan életviszonyoknak felel meg, melyben csak Illyricum rómaikori pásztor lakossága élhetett.

Az ipar, kereskedelem s városi életre vonatkozó fogalmakat csak annyiban ismeri, a mennyiben azokról mint hegyi nomád nép tudomást vehet. A bányaművelésre sem emlékezik, a mi Albániában a pirusta illyrek-nél ki volt fejlődve, a földművelést is csak annyiban ismeri, a mennyiben az a nomád élet szükségleteivel függ össze. De mint hegyi lakosnak a szőlőművelésről már van fogalma.²⁾

¹⁾ A nápolyi dialectusra emlékeztet a rumën nyelvnek kiváló előszeretete a „b” iránt „v” helyett, a mit Itáliában különösen nápolyi epigrafiái emlékeken találtak. A qu-nak megfelelő „p” pedig (a mi az őskori osk nyelvet is jellemzi: qui = pi, quod = pod, quattuor = petora, quinque = pomtis gör. πέντε, hircus = hirpus) a rumën nyelvet a sardíniai Lagudoro dialectussal hozza össze: quattuor = battor, aqua = abba, equa = ebba, quinque = quimbe, lingua = limba, sanguis = sámbene, rumënen: patru, apä, japä, limbä.

²⁾ Hogy a földműveléssel csak mint nomád nép jő érintke-

Az államról csak annyi képzelet van, a mennyit e szó „*emperatu*“ fejez ki, ismeri a bírót (*žudeče*), ismeri a törvényt (*leže*). Tudja mi a večin (*szomszéd*), inimik (*ellenség*), tudja mik a civitasok (az *autochthonok* civitasok köré voltak csoportosítva törzseik szerint), e szó rumén *četate*. Tudja mi a veteranus (*bátrán*), ő is élvezvén azokat a jogokat, melyeket a római veteránoknak biztosított.

De ilyen szavak mint: természet, állam, haza, nemzet, hivatal, vélemény, ok, szokás, nyilvánosság, alkalom, társadalom, hiányzanak a rumén nyelv román anyagából.

Annál jobban ismeri a *nomád életet*. Szinte látjuk, hogy bolyongott Dalmácia hegyei, szorosai közt, az erdőkön (*munte, klisurä, pädure*) hajtva nyáját, lovait, üszöit, sertéseit (*kal, berbeče, vakä, vitä, pork, oajä*) hú kutyája kíséretében (*këne*) patakok mentén s kutaknál (*rëu, fëntënë*) itatva kis gazdaságát.

Egész világnézete a hegyi életre vall. Kedves neki minden künn az erdőn, legelőn: az ég, az esti csillag, a mezők virágai, az erdő lombjai (*čer, stjauä, floare, frunzä*). Dalai ma is tele vannak az erdők dicséretével („*frunzä verde*“) s a *kodru-k* (rengetegek) poézisével.

Lakása a *katun* (canton) a hegyoldalakon, ide gyűjti nyáját, melynek húsból, tejéből él (*karne, lapte*), melynek gyapját (*lënë*) a vásáron adja el vagy cseréli be buza és árpaért (*gräu, orz*); s a malomban (*moare*) szerzi be lisztjét (*färinä*) s a parti halászoknál szárított halát (*pešte*).

Félelme a farkas (*lup*) s a forgószél (*furtunä*) = bóra, *scirocco*.

A maga körül látott világ az, a miről tud, a mi őt érdekli. S ez a világ ott van künn a hegyeken, erdőkön.

Ilyen eredetű a ruménség. Illyr mint az albánság, a különbség annyi köztük, hogy míg az albán csak

zésbe, azt a *säčera* (sarló), *gräu* (buza) *orz* (árpa) szók mutatják. Az *a gru* (szántóföld), *ara* (szántani), *arare* (szántás), oláh szavak mint alább látni fogjuk későbbi görög (*byzanczi*) eredetűek. A szőlőművelés nyomai ruménben: *vin* (szőlőhegy), *uä* (szőlőfürt).

egyes hatásokat fogadott el (szókölszönzések) a római colonistáktól: addig a „rumën“ névvel együtt, nyelvének csaknem *egész anyagát* olasz forrásból meríté. Tehát már benne van a romanizmus hálózataiban, a mi átalakítani készül nemzeti egyéniségét.

De hogy mégis egy testvér az albánnal, több figyelemreméltó jelenséggel illusztrálhatjuk.

Az illýrség: a rumënnek és albánok elei, mint vidéki lakosság, mely bizonyos autonómiát élvezett, mint mondók, civitasok körül élt (civitas = rum. *çetate*, alb. *k'utete*) a civitasok pedig *conventus*-oknak voltak alárendelve, minő Dalmáciában kettő volt: *Conventus Naronitanus* és *Conventus Salonitanus*. ¹⁾ Itt ültek össze a törvényszékek, itt intézték a római hivatalnokok az ügyes-bajosok dolgát.

A *conventus* szó is megvan a három rumën tájszólásban s az albánban, de mindenütt *átvitt* értelemben. Rumënben *kuvënt* szót, beszédet jelent (kuvintez, prekuvintez, *ënkuvintez* = beszélni, megbeszélni), albánban pedig *kuvënd* = beszéd, kifejezés, *kuventóir* = beszélni, kifejezni.

Közös észjárás eredménye ez! A *conventus*okban ugyanis a törvénykezés *szóbeli* volt; a rumën s az albán az intézményben nem annak lényegét, de a *functiót* s a *functió* módját látta, s. az eredeti fogalomnak a maga esze szerint való értelmet adott.

Több más szó is beszél nekünk illyr észjárásról. Ilyen a „*veteranus*“ szó is. Megvan ez úgy a rumën, mint az albánban. Egyikben (rum.) öreget jelent (bätren), a másikban (alb.): *vjetróir* = öregedni. Itt ismét azt látjuk, hogy a rumën s az albán a római intézményben csak az állapotot látta, melybe őt ez intézmény helyezte.

A mint az élet *külső megjelenésével* hat, olyan úton-módon alakúlnak a fogalmak a rumën nyelvben.

Egy-egy ilyen szó, mint a tükör veti vissza annak az életnek a képét, mely az őskor Illyricumában folyt.

A *barbatus* szót a rumën *vir* értelemben használja:

¹⁾ A *Conventus Naronitanus* Hercegovina, Montenegro s Észak-Albániára, a *Conv. Salonitanus* pedig a mai Dalmácia s nyugati Bosnyákországra terjedt ki.

bärbat (barba = szakáll), a *lucrumnak* (lukru), munka, dolog jelentést ad, a *fortuna* a tempestas fogalmát fejezi ki, a *vorbă* (verbum) nála szó (vorbesk = beszélek), a *clamo* (kiáltok) ott kjamă (hívni, nevezni valakit), *salutare* (säruta) alatt pedig csókolást ért.

E szavak mind arra mutatnak, a mire a conventus és veteran szavak, hogy t. i. a rumének ősei a latin szavakat a fogalmak *külső megjelenése* útján tanulják el. Valakinek a hívása (megnevezése) hangos beszéddel történik, az üdvözlés külső alakja pedig a csókolás volt a rómaiaknál.

A *bärbat* szó is ilyen külsőséggel függ össze; a mint Hunfalvy jegyzi meg, a fogalom akkor képződhetett a Balkánon, mikor a rómaiságnál a szakállosság volt divatban (IV—V. század utáni időkben.)

Ilyen külső okokra visszavezethető a *furtună* (lat. fortuna), mely szó ruménben a *szélvészt* fejezi ki. Az illyr-pásztor gondolatvilága magyarázza meg, hogy a bora, scirocco veszedelmét, melynek őt a természet hegyi lakóhelyein kiszolgáltatja: a fortunával fejezze ki, a mi nek elvont fogalmáig nem képes emelkedni.

Ilyen eredetű és jellemű a rumén *pământ* (föld) szó, mely a latin pavementum, s az olasz pavemento-val függ össze. Ahhoz, hogy a pavementum (padozat, valaminek az alja, alapja) a „föld” fogalmát fejezze ki, *hegyi lakók szemlélődése* szükséges, kik a földszint tanyáik magaslatából látják, s hegyeikhez viszonyítják.¹⁾

Nem csoda, ha ilyen faj, melynek egész lénye a hegyekhez van kötve az általános nemzeti név mellett (skipetár, albán, rumän) a síkokra került véreitől magát „hegylakó” névvel különbözteti meg, a mi nála nemzeti névvé válik. Így Skutari mellett Albániában egy törzs magát „maljšor”-nak nevezi, ilyen nemzeti név a ruméniségben a „muntyán”, a mire később visszatérünk. — De menjünk tovább fejtegetéseinkben.

Azt mondtuk fönnebb, hogy ha idegen nyelv szavait el is fogadtuk már, a szavakkal még nem beszéljük

¹⁾ Munkám bevezetésében „Fogalomalkotás” czim alatt hivatkoztam a három rumén tájszólás egyező szóképzéseire, melyekben a kuvënt, lukru, bärbat, bätren, vorbă, furtună, pământ, kjamă szónak ugyanazon értelme van.

az idegen nyelvet, ha alatta régi nyelvünk szerkezete lappang s érvényesül a nyelvanyaggal való bánás közben.

A rumën nyelv, anyagára (némi illyrismust leszámítva) láttuk román, de géniusza nem az.

Szerkezete az albán nyelvvel közös. Latin, *illetőleg olasz* csak ott, hol a forma a *szavakhoz van kötve* (igeragozás), s a hol az olasz nyelvhatás az illyr felé tudott kerekedni.

Igy a három rumën dialectusnak van *artikulusa* mint a nyugati román nyelveknek, de azok a szó elejére függesztik vagy helyezik azt, míg a rumën a szó végére. Így van ez az albánban is.

A rumën, a *melléknevek comparatiójánál* is másképp jár el, mint az olasz, s az albánnal jár egy nyomon. Ugyanezt találjuk a *számnevek* képzésénél, a rendszámoknál tizen felül, ugyanezt a sorsszámoknál (primus, secundus).

Igy vagyunk az *igével* is. A rumën nyelvnek nincs *infinitivusa*, mert az albánnak sincs, a *futurumot* is úgy képi mint az albán.

Egyszóval a mi a nyelv lelkét képezi, a belső szerkezet, idegen eredetű a rumën nyelvben.

Lássuk ezt részletesebben is, összevetve a rumën és albán nyelv rendszerét.

Az az olasz nyelv, melyet Dalmáciában az itáliai colonisták beszéltek (az V. században), megtoldotta az uomo-t, az aqua-t az ille, illa (le, la) articulussal: il uomo, la aqua. (Igy van ez a spanyol, portugall, provençei, franczia s a rumonsch nyelvekben is.)

A rumën így jár el articulussával: omu-l, prunku-l, (masc.) ap'a, mum'a (fem.).

Mig tehát az olasz s a többi testvérnnyelvekben a főnevek ragozásánál a szó elé tett articulus képezi az esetet, az oláh a romanizmus területén egyedül álló eljárást követ.

Az artikulusz az olasz és rumën névragozásban:

Olasz: Sing.	Il uomo	Plur.	i uomi
	del uomo		dei uomi
	al uomo		ai uomi
	il uomo		i uomi

Rumën: Sing.	Omu-l	Plur.	oameñ-i
	a omu luj		a oameñilor
	omu-luj		oameñi-lor
	pre omu-l		pre oameñ.

Tösgyökeres illyr nyelvszellem szól e formában. Az albán nyelv jár így el articulussával: babá = atya; babá-i = az atya, vëlá = testvér; vëlá-i = a testvér, ghrúa = asszony; ghrúa-ja = az asszony, jeni = nemzet; jeni-a = a nemzet.

Többesben: mîk-te = a barátok, ghrá-te = az asszonyok, úgy mint a rumënben: domni'i = az urak, fi'i = a fiúk.

A rumën tehát az articuluss *anyagát* is (lu, le) itáliai forrásból meríté, de alkalmazásánál már az illyr nyelvszellem érvényesül.¹⁾

A rumun számnevek: un, doj, tri, patru, činč, şapte, şasă, opt, noauă, zece. Ezek az olasz számnevekhez sorakoznak.

Az anyaggal való bánásnál már ismét idegen szellem érvényesül. Mig a latin a számneveket tizen túl így alkalmazza: undecim, duodecim, tridecim stb., az olasz: undieci, duodieci, tredieci, —a rumën sprä (supra) segítő szót alkalmaz:

Un-sprä-zece, doj-sprä-zece, trăi-sprä-zece, patru-sprä-zece s így tovább tizenkilenczig.

Azt az ösztönt, mely a sorszámokat (11—19) ilyenformán alkotja meg, az albán nyelvben találjuk meg. Az albán a „mbe“ vagy „m“ (utóbbi skutarii dial.) szócskát használja, a mi megfelel a rumën spre-nek.

Albán és rumën sorszámok 1—19-ig.

Albán: 1	një	Rumën: un
2	dhi	doj
3	tri	tri
4	kâtër	patru
5	pesë	činč
6	gjastë	şase
7	štátë	şapte
8	tëtë	opt

¹⁾ Megjegyzendő, hogy a rumën csak a hímnemű articulust vette az olasztól, nőnemű articulusa (-a) az albánnal közös.

Albán:	9 nëntê	Rum.:	noauă
	10 djête		zeče
	11 njê-mbe-djête		un-spră zeče
	12 dhî " "		doi " "
	13 trî " "		trei " "
	14 kâtêr-mbe-djête		patru-spre-zeče
	15 pesê " "		činč " "
	16 gjăste " "		șas' " "
	17 ștătê " "		șapte " "
	18 têtê " "		op' " "
	19 nëntê " "		noauă " " ¹⁾

Mint a sorszámoknál, úgy a rendszámoknál (lásd: I. fejezet 2. §.) is illyr szellem érvényesült a rumën nyelvben. Ennek előképét is albán területen találjuk meg. Skutari vidékén s a miriditák területén beszélt albán nyelv is ilyen módon (kettős artikulussal) képi a sorszámokat:

1-ső (masc.)	i pari (fem.)	e para
2-ik	i diiti	e diita
3-ik	i treti	e treta
4-ik	i ketterti	e ketterta
5-ik	i pësti	e pësta
6-ik	i giaști	e giašta
7-ik	i štati	e štata
8-ik	i teti	e teta
9-ik	i nnâni	e nnâna
10-ik	i eti	e eta.

Érdekes és jellemző, hogy a prima sorszám mint *képzés* rumën szóban is előfordúl. Ez a primăvară (tavasz) szó. (Orz de primăvară, grău de primăvară, tavaszi árpa, tavaszi buza; să desprimăvară: tavaszodik.) Ez is arra mutat, hogy a rumën már a *kész szavakat* kölcsönözte, a *képzés öntudata nélkül*, a mi más fejlődési körbe tartozik. Az albán is így készen vette át e szót prëndëverë alakban az olasz nyelvből, mely a latin ver helyett a primavera szót alkotta a IV—V. században.²⁾

Az articulussal való bánás a rumënben a névmások birtokviszonyának kifejezésénél is sajátosan nyilatkozik (lásd: I. fejezet 2. §.).

¹⁾ A makedoniai és istriai számneveket l. I. fej. 9. lap.

²⁾ Diez. Gram. d. Rom. Spr. I. 53.

Itt is az albánt követi, mint az alábbiakból látjuk:

alb. (sing. masc.)	i emi	(sing. fem.)	e emia
	i iiti		i otea
	i iini		e iona
	i ui		e uia
(plur. masc.)	t'miit	(plur. fem.)	t'miat
	t'uut		t'uat
	t'onat		t'onat
	t'uut		t'uat.

A rumën mellé knevek comparatiójánál már említők, hogy míg az olasz a piu (plus) szóval él, addig a rumën a maj (magis) szót alkalmazza, s e tekintetben a spanyol és portugallhoz hasonlít.

De ugyanez eljárást találjuk az albánban is. Közel eső tehát a feltevés, hogy itt e forma eredetét nem azon okra kell visszavezetnünk, mely a spanyol és portugallnál érvényesült, hanem illyricumbeli localis körülményre. De legyen így vagy úgy, a rumën az albánnal e pontban is megegyezik.

Az illyr geniuszt, a mit az articulushoz, a comparatióhoz, a számnevek és névmások alkalmazásánál látunk, megtaláljuk az *igében* is. A latin, olasz s a többi új román nyelvek az *infinitivust* az are, ere, ire képzővel formálják: laudare, legere, audire, tehát *szerves* infinitivussal rendelkeznek. A rumën nyelv, mely igeszavait is olasz forrásból merítette, az infinitivus képzését nem vette át, sőt infinitivusának grammatikai formája sincs. Hogy az infinitivust megközelítse, *körülráshoz* kell folyamodnia: hogy látok = látni; hogy megyek = menni (a ved'a, à merže).

E jellemző vonása a rumën nyelvnek ismét illyr nyelvszellemben találja magyarázatát, mely az infinitivus zárt formáját nem ismeri, s a fenn jelzett móddal él. Albánban: émê tê pîj = (adj hogy iszom) azaz: adj *inni*. (Jó magyarsággal: adj innom.)

Ilyen illyr eredetű a *futurum* képzése is a rumënben. Az albán „akarov” szóval alkotja meg a jövő időt, s ez az albánok útján az új görög nyelvbe is bejutot (*θαλασσα*). A rumën is a volo (voj = akarok) szót használja, hogy a jövő időt kifejezze.

Kopitar, Miklosich, Hunfalvy már sejtették a rumën

nyelv állását, de körülírni még nem tudták.¹⁾ Nem illyr nyelvhatással van itt dolgunk, mely a latinok (olaszok) nyelvére folyt be, s azt módosította volna, hanem külön fajjal, mely minden itáliai tradíció nélkül alkotja az új nyelvet, melybe nemzeti típusát, otthonának individualitását egész erővel viszi be.

Olyan romanizmus ez, mint a középkori (különösen az Anjoukori) magyarság latinsága, mely latinra fordított magyar nyelv volt, a mit Cicero nem értene meg. Nihil commune ad ipsum habuisset = semmi köze nem volt hozzá, írja a magyar íródeák a XIV—XV. században. Nec sub quovis quesito colore = semmi keresett szín alatt. Bos triherbis, quadriherbis: = harmad, negyedfü tinó. Quinto-decimo se debet jurare = tizenötöd magával kell esküdni. Így vitte bele az olasz anyagba a rumën is a maga gondolkodásának képeit.

Láttuk, hogy a rumën nyelv anyagán még illyr elemek csillannak át, láttuk aztán, hogy anyagának, melynek csaknem egészét itáliai forrásból merítette: keresztül kasúl illyr szellem ad életet: lássuk most a *hangtant*, azt a harmadik stádiumot, a miről fennebb szóltunk.

Mint más helyütt már felhoztam, a három rumën tájszólásnak közös hangtani sajátosságai vannak, melyek többnyire a nyugati román nyelvekben is jelentkeznek.

Van azonban egy olyan hangtani sajátossága, mely egyetlen a romanizmus területén. Az a tompa, határozatlan magánhangzó, mely a latin *a, e, i, o, u*-t pótolja és melyet mi *ê, â* jegyekkel írunk le.

Pld.: virtut(e)	=	vértute
excaldare	=	a să skâlda
farina	=	fârină
margarita	=	mărgărită
sanitat(e)	=	sănătate
tardus	=	târziu
imbracare	=	a să îmbrăca
imperator	=	împărat
romanus	=	rumën.

¹⁾ Kopitar: Albanische, walachische und bulgarische Sprache, Jahrbücher der Literatur. Wien, XLV. 1829. Kleinere Schriften.

A rumén nyelv e fonetikai sajátosságát is illyrismusból örökölte. Az albán nyelvek anyagán is keresztül huzódik az „*ë, ä*” hang úgy *eredeti* mint *kölcsönzött* szavakban.

Miklosich ennek törvényeit a következőkben állapította meg:

1. α)	az a mint kezdőhang	= ä:	augustus	= ängušte
β)	" " " belhang	= ä:	campana	= kämbonä
γ)	" " " hangsúlyozott szótag után	= a:	fortuna	= färtünä
2. α)	az e mint kezdőhang elesik	:	ecclesia	= 'kišä-a
β)	" " " belhang	= ë:	veritas	= vërtët
γ)	" " " hangsúlyozott szótag után	= ë:	camera	= kámre
3. α)	az i mint kezdőhang	= ë:	inter	= ëndär
β)	" " " belhang	= ë:	circare	= kërkuem
γ)	" " " hangsúlyozott szótag után	= ë:	femina	= femënä
4. α)	az u mint belhang	= ä:	luctari	= läftüem
5. α)	az o mint kezdőhang	= u:	orare	= urüem
β)	" " " belhang	= u vagy ä:	cognatus	= kunati.

Mint a magánhangzóknál, úgy a mássalhangzóknál is rokon törvények érvényesülnek az albán és rumén nyelvben.

Itáliai *lv* és *rv* = *lb* és *rb*:

Albán: *salvare* = šelbuem
servire = šerbuem
corvus = korbi.

Rumén: *vervex* = berbëçe
pulvis = pulbere
silvaticus = sãlbatek
servus = šerb.

Itáliai *d*, *z*-vé lesz albán és ruménben:

Albán: *gaudere* = gäzüem
radius = rãzé
spodium = špuzä

Rumén: *audio* = auz-
medius = mjez
deus = zäu
decem = zeče.

E hangtörvények itáliai eredetűek ugyan, s csak annyit magyaráznak, hogy az albán és rumén nyelvek a

Wien, 1857. Miklosich: *Vergleichende Wortbildungslehre der slav. Sprachen.* Wien, 1876. Hunfalvy: *A rumun nyelv s más e szakba vágó műveiben.*

római befolyás idején ugyanazon területen s ugyanazon hatások alatt fejlődtek.

A rumën nyelv, melynek bölcsojét a *dalmát és albán hegynyelveken* találjuk: már eredetileg tájszólásokra oszlott, mint maguk az illyr nyelvek, melyeket vidékek szerint dialectusokban beszélnek a mai albánok is.

A rumën nyelv tájszólásait fennebb már megneveztük. Egyik a makedoniai s az ehhez szorosabban csatlakozó dunántúli (iker dialectus). A másik az isztriai vagy rumër, mely a Balkán felől a török korban szakadt ki északra, hol szláv területen már enyészőfélben van.

E két nyelvágnak a makedoniai és dunainak egyfelől, az isztriainak vagy rumërnek másfelől, eltűnő csekélynek látszó, de a tudomány mérlegén olyan jelentőségű különbsége van, miből a rumën dialectusok geneológiáját állapíthatjuk meg.

Míg az első t. i. szavainak egész során *n* hangot használ, addig a másik ugyanott *r*-rel él. Péld.:

d. rum. m. rum.		isztr.
Rumën	=	rumër (román)
bun	=	bur (jó)
bine	=	bire (jól)
duminekā	=	dumireka (vasárnap)
un	=	ur (egy)
vin	=	vir (bor)
vine	=	vire (jön)
pënä	=	pire (ig)
fëntënä	=	fontara (kút)
galbën	=	gabir (sárga)
gainä	=	gaira (tyúk)
dinainte	=	dirente (előre)
dumiñacä	=	dimireatza (reggel)
čine, cine	=	tzire (ki, a ki)
albinä	=	albira (méh)
oameñi	=	omiri (az emberek)
inimä	=	irima (szív)
inel	=	arel (gyűrű).

E sajátsága a rumën és rumër dialectusoknak feltárja előttünk azt a viszonyt, mely az egyes *oláh és albán tájszólások* közt fennforog.

Az albán nyelvnek ugyanis két nagyobb tájszólása

van: a *gheg* és a *tosk*, vagy északi és déli albán, melyeket a Škumbi folyó választ el egymástól; a két dialectus főcharacteristikonja az, hogy az egyik (*gheg*) *n*-et, a másik (*tosk*) *r*-et használ úgy *eredeti* mint *kölcsönzött* szavakban:

G heg: Toskenia	=	Tosk: Toskeria	(Albánia egy vidéke)
toskeništ	=	toskerišt	(tosk nyelven)
emeni	=	emeri	(név)
anemik	=	armik	(ellenség)
'ndittune	=	'nditture	(világos)
mbretenia	=	mbreteria	(királyság)
šeintenia	=	šeinteria	(egészség)
vener	=	verer	(epe, méreg)
Mertin	=	Mertir	(Márton).

Íme tehát még azt is ki tudjuk mutatni, hogy rumënség a ghegek, a rumërség pedig a tosk-albánokkal összefüggésben volt illyr törzsek területein romanizálódott.

E hangtani jelenséghez különben még egy megjegyzést kell tennünk. Az az elv, mit az *n* és *r* hangok alkalmazásánál a ghegek és rumënek egyfelől, a toskok és rumërek másfelől követnek: nem huzódik következetesen végig a rumën nyelven. Mig az albánságot e hangsajátság két területre osztja, ez a rumënségnél csak nagyjából áll, mert az *n* helyett álló *r* itt-ott a rumën nyelvágba is belevegyül; így például Erdély hegyei közt az u. n. mőczok nyelvében a bine (jól) = bire, s Moldovában a pënä (-ig) = pire; a XVI. században Erdélyben írott voronetz-i kodex is sok példát nyújt az u. n. rotificatióra:

arinä	=	arirä
genune	=	gerure
manunt	=	marunt
pune	=	përä
čine	=	čire;

így továbbá a mac. rum. fenestra, dunai rumënben ferasträ, mig e szó virgo-virginem mindahárom rumën tájszólásban: vergurä, virguru, (ez ghegben virgene és toskban vergere).

Ez ingadozásban is ráismerünk a vándornépre, mely járva-elve tartja hullámozásban az alakuló nyelvet s hozza létre azt a folytonos kapcsolódást, mely a három dialectus eltérő sajátságait is áthidalja. Ilyen kapcsolódások egyik érdekes példája a venenum szó:

d. rum.	: venin
m. rum.	: verin
istr. és mócz:	verir

A ruménségnek genealogiai összefüggése az albánokkal, magyarázza meg, hogy a maczedo-rumének egy része nem nevezi magát ruménnek, de az albánok egy törzsének nemzeti nevét viseli az: *armén-t*, a mi nem más, mint az *arban* névnek változata. Ezen a törzs néven nevezik a görögök az egész albánságot: *αρβανιτης* vagy *αρδαβιτης*, a miből a török *arnaut* név származik.

Van még valami, a mi a ruménség dalmát eredetére vet világot s kiegészíti azt, mit arról elmondtunk. A friauli olasz tájszólás, melyet Velencze és Istria közti területen beszélnek, legszélső kiágazása az olasz nyelvnek, s ebben több olyan nyomot találunk, melyek azt bizonyítják, hogy a római korban Venetiától Istrián át, le Dalmáciába nyelvi összefüggés volt, melyet csak későbbi események szakgattak meg. Ez összefüggést a *friauli* és *rumén* nyelvek közt lévő, úgy hangtani mint lexicalis egyezések demonstrálják.

A rumén bátrén (öreg) friauli területen is megvan „vedran“ alakban, úgy e szavak: az = azze, tatä = tate, razä = razze.¹⁾ Majd hangtani kapcsolatokat találunk: a) kettős magánhangzók:

Rumén: jarbä	=	friauli: jarbe
carä (tiära)	=	tiara
pjele	=	piel
foaje	=	fuec
moarte	=	muarte
poartä	=	puarte

b) mint a ruménben, úgy lesz vocalis előtt a //ből *i* vagy *j* a friauliban s más észak-olasz dialectusban; pl. rum. mujere = friauli: muir (mulier).

c) a rumén *t*-nek ragozás közben való *c*-vé változása is megfelel a friauli hangtörvényeinek. Rum. mârtemore (morti) kumnat-kumnac (-ti) = friauli: muarte-mu-

¹⁾ Schuchardt: Der Vocalismus des Vulgärlateins. Leipzig 1868. II. 46.

arzi, talent-talenz, cugnat-cugnaz. Ide tartozik ez is: rum. leopard-leopardz, friauli: leopard-leopars. ¹⁾

Művem bevezetésében utaltam olyan hangtani különbségekre, melyek maczedoniai, dunai és istriai rumén nyelveket egyben-másban megkülönböztetik.

Ilyen hangtani különbségek:

a) hogy a maczedoniai a latin *c*/ hangot nem koptatja *kj*-vé mint a dunai rumén: mac. cliama, cliaie = d. rum. kjamä, kjejä;

b) hogy a latin *c*, mely a VI. századig *e*, *i*, *oe* előtt is *k*-nak ejtetett, maczedo- s isto-romunban *tz* nek, dunai rumunban *č* nek hangzik.

E különbségek a két dialectus régiségére vetnek világot, kitűnik ezekből, hogy a maczedoniai (és istriai) képviseli a hangváltozások régibb, a dunai pedig annak újabb stadiumát. ²⁾

Az elmondottak után nem szenved kétséget, hogy a rumén nyelv a rómaiság körén kívül eső alakulás s mint ilyen nem sorozható az új román nyelvek mellé.

Mi tehát a helyzete?

A rumén nyelv sajátosságos állása a többi új-román nyelvekkel szemben, nem egyetlen.

A mint kétezer év előtt az itáliai colonista a dalmát partokra szállt, hova anyaföldének civilisatióját vitte magával s a mint a római korban a bennszülött illýrség alkotott nyelvet, mely csak anyagában vált rómaivá, úgy történik ez ma is angol, portugall, francia coloniákon.

¹⁾ Schuchardt: Der Vocalismus des Vulgärlateins. Leipzig, 1868. II. 45.

²⁾ Az *e* és *i* előtt álló *c* ugyanis elébb *tz*-vé lett s később alakult *č*-vé. Diez. Rom. Gr. I. 251–252: Anfangs scheint dies *c* die Geltung eines scharfen *z* gehabt zu haben, wie noch in italienischen und portugiesischen Mundarten und im Südwalachischen. Im Italienischen und Nordwalachischen vergrößerte sich dieses *tz* in *č*. – Érdekes, hogy az albán nyelv az eredeti „*k*”-hangot kölcsönzött latin szavakban módosította ugyan, de characterét érezteti, a mit az írás is kifejez: (piscis = pišk, placere = pël'k'uem, princeps = prînk, circus = k'ark, circa = kjark, socius = šok'i, vicinus = fkiñ, civitas = k'utete), a miből kiviláglik, hogy az első római hatások idején a *c* még *k* volt; ilyen kiejtése volt a ruménben is, mely az olaszszággal való folytonos összefüggésben változtatta azt *tz* és *č*-vé.

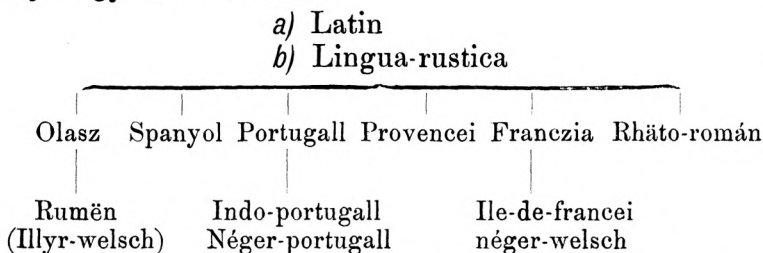
A portugalloknak az afrikai, guineai partokon és szigeteken számos kolóniájuk van: St.-Tomé, Ilhó do Principe, Annobueno, Capverdi szigetek, Hebridák, úgy Hátso-Indiában: Cochim, Ceylon, Makao. E kolóniákon ugyanazt a jelenséget látjuk, a mit Dalmáciában láttunk. A parti négerrek és malayok, kik a kikötőkben hajók ki- s berakodásánál vagy a portugall földbirtokosok ültetvényein dolgoznak, ép úgy mint a régi illyrek, nyelveket formálnak meg a mindennapi érintkezés folytán, mely csak külsőleg portugall, psychológiája a malay és négerrek beszélte nyelveké. E nyelveket néger-portugall, indo-portugall vagy Néger-Welsch néven ismerjük. Surinamban ilyenféle néger-angol nyelv is keletkezett, Ile de France vagy Mauritius szigetén pedig (Afrika) ilyen néger-francia jargont beszélnek a bennszülöttek. ¹⁾

E nyelveket idővel talán nagyobb területen fogják beszélni, sajátosságos szófűzés- és kiejtéssel. Itt ott már irodalmi nyelvvé is váltak. Így a surinami néger-angol, melyen a londoni bibliatársulat a szentírás egy részét ki is nyomatta. Vajjon e nyelvek a portugall, angol és francia dialectusok közé sorozhatók-e, vagy oda tartoznak a néger és malay nyelvekhez?

A rumän állása ugyanez.

Nevezük-e nyelvnek s pedig új-román (leány) nyelvnek? vagy jargonnak? kérdésünk szempontjából másodrendű jelentőségű. Tény az, hogy olyan természetű fejlődés, mint a néger-welschnek nevezett afrikai jargonok.

Magyarázatom értelmében az eddig divatozott le származtatás helyett a román nyelvcsaládnak genealogiai fáját így állítom össze:

¹⁾ Schuchardt: Kreolische Studien. Sitzungsberichte. Wien, 1882. Étude sur le patois créole mauricien par M. C. Baissac, de l'île Maurice. Nancy, 1880.

Ez az igazi s teljes képe a román nyelvcsaládnak. Igen, de ez csak *egyoldalú*, a román nyelvcsalád szempontjából való szemlélet eredménye.

Az a belső közösség, melyet az albán és rumën nyelvek egész rendszerében (a hangtanban, a grammatikai alkotásban, a fogalomképzésben, részben még a szóanyagban is) találunk: gondolkodóba ejt bennünket s azt a kérdést veti fel: vajjon az illyr (albán) nyelvcsalád *nem tarthat-e épügy számot* a rumën nyelvre, mint a latin (román) nyelvcsalád?

A rumën nyelv állása, valóban, egy a nyelvtudományban lappangó új eszmét vet felszínre. A mint a modern anthropologia *elkülönzött fajokat* nem ismer többé, hanem minden egyes nemzeti individualitásban új, esetleg több faj összefolyásából származott kombinációt lát, melyet, mint ilyet, csak a *kapcsolatok összege* szerint nevezhetünk meg: úgy a nyelveknek egyoldalú, merev osztályozása sem felel meg a nyelvtörténet egészének, a nyelv igazi állásának.

Mert mi teszi a nyelvet? Szavak e, vagy a belső lényeg, a szavakban rejlő erő a hang és fogalom s a nyelvszerkezet?

Ha az oláh nyelv anyagát tekintjük románának kell neveznünk, de a másik szempont értelmében, annak az illyrismus keretén belől is helyet kell jelölnünk. Az oláh nyelvet nem lehet az olaszszal, spanyollal stb. egy sorba helyezni, hanem külön fejlődésnek tekinteni, melynek törzse illyr (albán) s csak ágai s levelei románok. Csak e kép fejezheti ki teljesen az oláh nyelv állását, melyet nevezhetünk bárhogy is, de a latin leánynyelvének semmi esetre sem.

Az illyrismusnak a Balkánon más ilyen fejleménye is van.

Ez az új-bolgár nyelv, mely szókinsét tekintve, a szláv nyelvek közé tartozik, de grammatikai alkotása mint Kopitar konstataulta, szintén illyr talajon felett, azaz illyrből lett szlávvá.

Ilyen szempontból tekintve e nyelvindividuumokat, illyr nyelvköréről szólnunk is jogosult, a minek fomája ez:

Illyr (albán) nyelvtörzs.

Szlavizált illyr = bolgár.

Romanizált illyr = oláh.

IV. FEJEZET.

A RUMËN NYELV KELETKEZÉSÉNEK KORA.

Mikor fogamzott meg a romanizmus Illyricumban? mikor alakult a rumën nyelv? E kérdésre a „romanizmus kora“ nagyjában már megadta a feleletet; vissza kell arra mégis térnünk, hogy a részleteket annál nagyobb arányokban kiemelhessük.

A hozzáférhetlen hegyek, melyek a Balkán egyik ős népét az albánt máig megvédelmezték az enyészettől, olyan falakat képeztek a rómaisággal szemben, melyek századokon át ellenálltak a római befolyásnak.

A rumën nyelv viszonya a nyugati, illetőleg a legközvetlenebbül rokon olasz nyelvhez, már jelzi, hogy a rumën nyelv alakulása csak a császárság utolsó századaiba tehető. Az I–V. századokban a hegyeken elszórt illyr-lakosság, már némi részt vett ugyan a római élet forgalmában, nyelvébe sok római elemet vett fel (mint az albán), de a romanizmus még nem vert gyökeret. Az illyrség félvad állapotban, függetlenül barangolt a hegyeken nyájaival; az élet még nem csatolta erősebb kötelekkel a nyugati világhoz.

Az illyricumi romanizmus csak a VI–VII. században indulhatott meg, mikor t. i. az olasz nyelv teljesen megalakult, mikor már az articulust alkalmazta, a *j* és *g*-t már *dzs*-nek ejté, a *c* pedig *e* és *i* előtt már nem hangzott többé *k*-nak.

A rumën nyelv primitív alkotása egyfelől, s a romanizmus késő fonetikai és grammatikai elemei másfelől jelzik, hogy a romanizmus úgyszólván még csak kikezdte Illyricumot. Ez a késő kor, mikor a birodalom már romlófélben van, ereje a kimerültség szélén, bukása előestéjén.

Ez a késő kor, melyben az új vallás, a kereszténység hatol be a Balkán hegyei közé is: a rumën nyelv keletkezésének ideje.

A keresztény vallás hozta az illyrt közelebb a rómaihoz. A dalmát városokba járó illyrek Narona, Salonae egyházaiban ismerték meg az új hitet, mely kiemelte őket rabságukból. Missionáriusok pedig behatoltak a belső hegységeibe, hirdetve a testvériség vallását illyr és olasz nyelven.

A ledöntött tölgyekből keresztet ácsolt az illyr, köré gyűlve hallgatta a keresztény pap szent igéit. S felhangzott a zsoltár: O Zot perëndia ünë, sa i mërekulueshim ašt' ëmeni üt mbë g'dë dënë (Oh Istenünk urunk, mily csodálatos a te neved az egész földön!)

A testvériség vallása volt az, a mi a romanizmust életre keltette Illyricumban, mert a kereszténységgel társadalmi kapcsolatok keletkeztek olasz és illyr között, a romanizmust tehát, melynek első hatásait a *vásárok, a katonai élet s a conventusokkal* való érintkezésben kell keresnünk: megkötötte, szabályos mederbe terelte.

A rumén nyelv mondja el ezt. Mint fentebb említők, a rumén nyelv latin anyaga, hegyekhez kötött primitív életviszonyokat fest; mintha nem is tudna itáliai civilizációról, olyan kevés van benne, a mi a nyugatra emlékeztet.

De a kereszténység terminológiája a ruménben *latin* (olasz) *eredetű*. Ez az a focus, mely köré összes civilizációja helyezkedett el; ennek kellett lenni rómaisága tulajdonképi okának is.¹⁾

Míg a rumén, a római pogányvilágról semmit sem tud, addig a kereszténység fogalmait a latin anyaggal bőven ki tudja fejezni. Dumnezëu (uristen) = dominus deus; šerbez (ünnepelni), sərbătoare (ünnepe); kredincă (hit) = credentia, kred (krezuj, krezut, krede, = credo) spirit (lélek); păgën (pogány) = paganus; kreštin (keresztény) = christianus; kruče (kereszt) = crux; biserikă (templom) = basilika;²⁾ ënžer (angyal) = angelus; leže (törvény) = lex divina; botez, botezător (keresztel-) = baptizo; čina domnuluj (urvacsorája) = coena domini; preot (egyházi előljáró) = presbyter; florij (virágvasár-

¹⁾ V. ö. Tomaschek: Zur Kunde der Hämus-Halbinsel. Sitzungsberichte. Wien, 1881. 486–489.

²⁾ A basilika (mint egyház) fogalma nem itáliai, de byzanczi s a IV. századnál nem régiebb.

nap) = florealia, kununä (korona, koszorú), kununie (esküvő), blästămat (átkozott) = blestemator; mormënt (emlék) = monumentum.

A kereszténység fogalmait ilyen szavak egészítik ki: skrisăre (írás), invăcător (tanító), karte, hărtie (könyv, papír), skoală (iskola). A napok nevei is keresztény forrásból vannak merítve; săptămână (hét), duminică (vasárnap), luni (hétfő), marți (kedd), mercuri (szerda), joi (csütörtök), vineri (péntek), sâmbătă (szombat).¹⁾

A római hatás az albánoknál is a *kereszténységben* culminál. A kereszténység foglmai ott is latin-olasz eredetűek, s a többi kölcsön szó, mintha ezek köré csoportosúlna, mint járulék, a mit az élet a kereszténység kapcsán Albánia hegyvidékén elszórt.

Albán kölcsönszók a kereszténységre:

Szentség = șeintăria v. șeinteni'a; veritas = vîrtet; virtus = vîrtut; angelus = îngel; ecclesia = 'kîșe; miraculum = mrekule; crux = kruk; adoro = adărîem; peccatum = məkát; benedico = beküem; evangelium = unghil; spiritus = șpîrt; trinitas = êndrijtat; sancta trinitas = șent'ndrijtat; laudo = l'êvdüem; elemosyna = lêmôșenê; diabolus = djal; consilium = kêșil; salvo = șelbûem; spero = șperûem.

Kétségtelen, hogy a romanizmus ott indult meg nagyobb erővel, hol keresztény illyrek és olaszok egy egyházban éltek, melynek liturgiája latin, s a vallásnygyarázat olasz volt.

Ez a két tényező együtt működésre vonta bele az illyrség egy részét a romanizmusba. A rumén nyelven az is meglátszik; maga a szó és beszéd rumén neve a „vorbă“ és „vorbesk“ is azt mondja el, hogy a rumén nyelvet a keresztény egyházi élet hozta létre.

„In principio erat verbum, et verbum apud Deum erat, et Deus erat verbum!“ idézte a keresztény pap Szent János evangeliumából.

A ruménség, mint fennebb többször láttuk, a latin-olasz szavak belső értékét nem fogta fel, s a fogalmakat sokszor külső jelekhez kötötte.

Ez áll a verbum szóval is. Itáliában a verbum helyét,

¹⁾ Ide tartozik a sară (este) szó is. Lásd 55. l.

mert liturgiai fogalommá lett: az olaszok a parolával pótolták, így a francia is, a spanyol-portugall pedig a fabulával. A rumën éppen megfordítva, az egyház „verbum“-ját, vonta bele a közélet nyelvébe s megalkotta a „vorbesk“ fogalmat. A provençei, mely a rumënnel sok hasonlóságot mutat, ugyanígy jár el.

De legyen akárhogy, e fogalmak alakulása is jelzi, hogy a kereszténység és a romanizmus ikertestvérek Illyricumban.

A kereszténység azonban a dalmát partokon csak a IV. században tűnedezik fel. Innen vonúl fel a Šzáváig, s azontúl Pannoniába, hol a legrégibb római keresztény emlékek a IV—V. századokból valók.

Az a számos keresztény emlék, melyet Krisztus monogramja (X^{P} vagy $\text{X}^{\text{P}}_{\text{C}}$) szentel meg, melyek salonaei, traguriumi, tisciai egyházak s az egyház szolgáinak emléként hagyták ránk¹⁾ Mommsen szerint mind a 358—535. évekből valók.

Ez időben (IV. század) él és apostolkodik Niketas remesianai püspök (Niš) a bessek földjén, ki mint latin író is ismeretes. Ez időben hálózta be a latinizmus a kereszténység révén a Balkánt.

A rumën nyelv keletkezésének korát, e nyomokon kívül, egyebekkel is meghatározhatjuk.

Mint fentebb láttuk, abban az időben, mikor Traján császár Dáciát birodalmához csatolta, a mai Erdélyben már szláv népek nyomaira találunk. Ezek a Dunáig értek le akkor, a Černa vize mellett áldozva Perúnak (Jupiter Cernenus) s imádva szent fáikat, melyek tiszteletét északról hozták magukkal.

A III. század végén nagy népáradatok tódultak Dáciára, gót-gepida népek, a Duna vonaláig terjesztve ki uralmukat. A szlávok a germán korszakot is átérték Erdélyben (a mit a folyónevek continuitásából olvasunk

¹⁾ Corpus Inscriptionum Latinarum. 2654: „Ecclesia Salo-
nitana“. 2704: „Sancta Aeclesia“ (Tragurium, Trau.) 3996: „Fa-
mula XPI “ (Siscia) 2661: „Diac(onus) sce Ecclesiae“ (Salonae).
2674: + IHS . XPE . Rex Regum DNE (dominautium) sint oculi
tui aperti die a(c nocte super do) mum istam clementer. (Salo-
nae) stb.

ki), de a dunántúli népmozgalmak hullámai már a III.—IV. században egy-egy szláv törzset hajtanak át a Dunán. Nyomukban lassú, de folytonos migratio foly a balkáni tartományok (Moesia, Thracia, Macedonia, Illyria) felé s elszállingózik egészen Hellász szívéig.

A szlávok a Balkánon mindenfelé thrák-illyr köz-népet találnak s azokat assimilálva fogyasztják. A Moesiától Epirusig szétáradt szlávtság thrák-illyr rétegekkel vegyül, a mi egy új szláv nyelv alakulását (a bolgárt) hozza létre. Ez az új szláv nyelv *hátulvetett articulussal* rendelkezik, mint az albán és rumén, ugyanaz a határozatlan *ä = u* hangja van, mint azoknak, az infinitivust is úgy fejezi ki.

E nyelvnymok s a mai bolgár területen élő pijanci, šopi nemzetnevek (päonok, sapäek) hirdetik az itt lefolyt népalakulások viszontagságait.

A mai Szerbia és Horvátország területén is enyészett az illyr-thrák. A meropch nemzetrév Szerbiában „jobbág” értelművé lett s a Száva-Dráva közt lakó horvátok egy vidéken brajak-(brajaci)-féle horvátokat neveznek meg: ezek alkalmasint a régi breukok elszlávósodott utódai.¹⁾ A horvát-szerb nyelven is lerakodott egy-egy nyoma a keveredésnek: a futurumot illyresen képezik: „hoću da vidim” (akarok látni) = látni fogok.

A dunántúli események fokozzák a szlávok beáradását a balkáni tartományokba, úgy hogy lenn Görögországban is „Slavoxorionok” keletkeznek. Tömérdék szláv helynév szóródik szét Hellászbán: Σκλαβίτζα = Sklavitzsa, Καμενίτζα = Kamenitzsa, Μπούνκοβινα = Bukovina, Γκορίτζα = Goritzsa, Τίρροβα = Tirnova, Ορσόβα = Orsova, Χυρβατετζ = Chyrvatetz, Βαρβοϋτζενα = Varvutzena, Σερβίτζα = Servitzsa, Μακρινίτζα = Makrinitza.

Még a szent Helikon neve is Ζαγόρια = Zagoria lesz, máig így nevezi az új-görög; Marathon mezején is egy szláv nevű falu Βράνα (Vrana), a Termopylä mögötti hegyek közt pedig egy Βοδονίτζα = Vodonitzsa keletkezett. A szlávok Kréta szigetére is eljutottak; nyomaik a

¹⁾ Fligier: Mittheilungen der anthr. Gesellsch. in Wien. 1880. X. 203.

Τοπόλια = Topolia, Σκλαβοπούλα = Sklavopula és Σκλαβοδοχώρι = Sklabodochori helységnevek.

A szlávtság átjárva a görögség ethnikumát, teljesen átalakítja a hellén fajt, mely gyorsan veszítve egyéni vonásait, rohamosan süllyed a byzantinismusba.

A szlávok szereplése mindinkább kirívóbb lesz a IV—VI. századokban.

A Thrákiában állomásozó görög hadak vezérei 469-ben Onogost és Ostruj voltak. Az V. században Justinian vezérei szláv neveket viselnek: Dobrogost, Vsegrd, Svarun. A szláv elem a császári trónig jut fel. I. Justin (518—527) neje Ljubkini, szláv asszony volt. I. Justinian (527—565) anyja Viljenica, atyja Iztok. Justinian népies neve Οὐπραονδα (Upravda) = iustitia, ¹⁾

Ez a szlávtság, mely a III—V. századok folyamán nő meg a Balkánon: korán megismerkedett a dalmát partok olasz colonusaival s az alakuló rumén elemekkel. Mindannvit *vlach*-nak nevezte, a mi az ő nyelvén *latint*, *románt*, *olaszt* jelent. ²⁾

A szlávok, mint nomád, pásztorkodó népelem rumének vagy vlachok közelébe kerülnek. Életviszonyaik összetetalálkoztak erdőn, berken, a pásztortüzek körül. S a szláv, mely körülfolyna a ruménséget, belevegyül a nyelvamalgamába, s az édes hangú rumén nyelv, mely oly olvadékony, oly hűvös erejű, át és átfogja a szlávot, vonja, ragadja magával, míg aztán mint a lavina nőttön nő a rumén elem, a szlávok nagy tömegeit ragadva magával.

Nincs öntudata még ekkor a rumén nyelvnek. Még nem római, de nem is illyr már. Gyökerei illyr és román talajból szívják életnedveiket. Az illyr és római szellem küzd benne egymással, egyik az *otthon* ezernyi előnyével, másik a *hatalom* s a magasabb műveltség erejével.

Most a szlávtság közbejött, mintha megzavarná a

¹⁾ Drinov: Zaselienie balkanskago poluostra slavyanami. Moszkva, 1873. 49. stb. l.

²⁾ A *valch*, *wealh* szó germán eredetű s idegent jelent. Így nevezték a germánok a keltákat és gallokat (Welsch, Wales), később átment e nevezet a román fajokra. A *vlach* szót a szlávok a germánoktól vették át.

fejlődés megindult menetét. A két tényezőhöz egy harmadik járul: a *szlavizmus*.

A szláv nyelv, a szláv elemek nagyszámú beolvadásával az oláhságba, az öntudatlan rumén nyelvet hatásának egész özönével árasztja el s olyan fejlődés meggyéjére tereli, a mi tradícióinak fonalait meg-megszakgatja.

Szláv szavak egész tömege kezdi bővíteni a rumén nyelvet, kiegészítve mindazt a hiányt, a mit római forrásból még nem pótolhatott.

Külső anyagon kívül szláv észjárás és sok grammatikai elem is átszivárog abba, mely a mily kezdetleges alakulás, oly fogékony is minden hatás iránt, mely körülfolylja.

A rumén már megalakította ekkor számneveit, itáliai forrásból véve az 1—10 számok megnevezéseit, de azok elrendezését (1—19) mint láttuk, még illyresen eszközölte.

A szláv áram közbeözönlése oly laza állapotban találja a rumén nyelvet, hogy még itt is érvényesülhet. Olyan fejetlen szövevény még, hogy új motívumok fonódhatnak bele.

A 10-es számsorok (20, 30 stb.) minden román nyelvben syntheticus alakúak. Minden román nyelv ismeri a viginti, triginta, quadraginta stb. synthetikus alakokat. A rumén is oda fejlődhetett volna; a makedoniai ruménben 20-ra žinžiti synthetikus alakja van, a mi alkalmasint a vigintinek felel meg. De ez izolált eset. Az oláh így formálja a tizeseket:

- 10 zeče,
- 20 doauă-zăč,
- 30 tri-zăč,
- 40 patru zăč,
- 50 čin'-zăč,
- 60 šasă-zăč,
- 70 șapte-zăč,
- 80 op'-zăč,
- 90 noauă-zăč.

vagyis: két tiz, három tiz, négy tiz, öt tiz stb.

Ha a rumén illyr észjárással alkotja vala tizeseit, azok nem öltik ezt a formát.

Albán tizesek:

- 10 djëtë
- 20 një-zët = 1 × 20

30	tri-djetê
40	dhi-zêt = 2×20
50	pêsê-djétê
60	gjâste djétê
70	štâte-djétê
80	tétê-djétê
90	nêntê-djétê.

Az albán tehát részben 10-es, részben 20 as számrendszert követ. Ez nem felel meg a rumën formának.

A rumën tizes számsor alakításánál a szlávok közbejöttére ismerünk. A szláv nyelvekben alakúlnak ilyen módon a tizesek:

Ó-szláv:	10	desent'
	20	dva desenti
	30	triye desenti
	40	četyrije desenti
	50	pent' desenti
	60	šest' desenti
	70	sedm' desenti
	80	osm' desenti
	90	devent' desenti.

Megerősíti ezt az is, hogy a 100-nak rumën neve is (sutä) szláv eredetű = sto (ó-szláv suto = s'to). Ezerre ismét itáliai szava van: a *mijä*, mely a latin mille s az albán mije-vel azonos.¹⁾

Ilyen ingadozás jellemzi a rumënt, mikor a szlávok tódulnak át a Balkán-félszigetre.

Természetes, hogy a szláv nyelvhatások sokféleképpen érvényesülnek benne. Az *-ar*, *-nik*, *-av*, *-ka*, *-ec*, *-ica*, *-iste* ragok és képzők; az *'iz*, *ne*, *za* praefixumok is szláv eredetűek. A tagadás képzése a *ne*, *nu* praefixummal (kunoskut = ismeretes, nekunoskut = ismeretlen; trübä = kell, nutrübä = nem kell) s a *mä* rog, *mä däre*

¹⁾ Hogy a szláv nyelvek minő laza állapotban találják a rumën nyelvet, kiténik az istriai tájszólásból is, melynek a törzsszámok között a százon kívül (suta) még két szláv számneve van: nyolcz = ósên, kilencz = dévet; ennek képzései: 18 = ósên-'pre zétzi, 19 = dévet-'pre-zétzi, 80 = ósên-voto-zétzi, 90 = dévet-voto-zétzi (voto = olasz volta). Az ósên és dévet akár régi, akár újabb kölcsönzés az istro-rumënben, érdekesen jellemzi a rumën nyelv alakulásának természetét, mely úgyszólván, minden kaput kitar a szláv hatások előtt.

(kérek, könyörgöm, sajnálom)-féle formák is egyedül a szláv nyelvhatásból magyarázhatók ki:

Molim se	=	mă rog (kérek, könyörgöm),
moliš se	=	te rož,
moli se	=	să roagă,
molimo se	=	ne rugăm,
molite se	=	vă rugac,
mole se	=	să roagă.

Žalim se	=	mă doare (sajnálom nekem fáj),
žališ se	=	te doare,
žali se	=	ël doare,
žalimo se	=	ne doare
žalite se	=	vă doare,
žale se	=	ēj doare.

S a szóanyag! Ez egy egész özön.

Szegény, korlátolt népelem volt a rumén, melylyel szlávok vegyültek. Fogalomköre szűk, földhöz kötött. Pretin (barát), nărav (szokás), rod (nemzetség), jubesk = ljubim, szeretek, ēm trăbă = trebam, szükségem van valamire, ëntreb = kérdezek, traji = trăjesk, élek (leben és dauern) mind olyan szláv eredetű szavak, melyek egyszerű fogalmakat fejeznek ki, mégis behatottak a rumén nyelv anyagába.

Találunk továbbá észjárati találkozásokat a szláv és rumén nyelvek között: lumja = világ és lumină = világosság ez megfelel a szláv svet és svetlost-nak, az oláh tēnăr (ifju) = szláv mlád-nak (gvenge, ifju). Ide tartoznak az égtájak: răsărit = kelet, apus = nyugat, mjază-năpte = éjszak, mjazăzē = dél, melyek szláv képzésekkel magyarázhatók. Ide tartozik a mulcămesc = köszönni („mult” gyökből), a miben Miklosich a szláv „mnogaja ljeta” köszöntésformának utánzását ismerte fel.

A latin kereszténység s az olasz nyelv hatásai egyfelől, a szlávtság befolyása másfelől, eldöntik most azt a kérdést: *mikor alakult a rumén nyelv?*

Az adatok összefüggő tanúsága szerint a VI–VII. századoknál *nem előbb*. Csak ez időtájt alakult egy gyöngye hajtás, mely még bimbózik, de leveleket nem hajt.

Ha ideje lett volna rá, ha nagy, világtörténeti események nem tódulnak a régi Rómára, a rumén nyelv is növekedett volna tovább a romanizmus édes emlőjén.

A népvándorlások, melyek a III. században indulnak meg, feltartóztathatlanul haladtak előre.

A hunnok a góthokat, gepidákat verik ki a dunai tartományokból s a menekülő germán néparadatokat Nyugat-Európa felé veszik utjokat.

A Duna-Tisza táján Hunnia alakul, a germánok (góthok, frankok, longobardok, burgundok, vandalok) pedig Nyugaton alkotnak új birodalmakat s Spanyolországon át Afrikáig pusztítják mindazt, a mit római kéz alkotott; más águk az Északitenger felől Britanniába tör (angolszászok), kiűzve onnan is a római sasokat.

Nagyszerű színjáték játszódik le Európában, a minőhöz hasonlót a világ nem látott.

A birodalom nyugati fele, mely már 395-ben II. Theodosius halálával vált el a keletitől, a VIII. században megdől, a keleti góthoknak esvén martalékkul.

A keleti rész, hanyatló műveltséggel, erőtlenséggel maragra marad a barbár néptengerben, mely minden oldalról csapkodja partjait.

A keleti birodalomba is északi hordák törnek szakadatlan, pusztítva a császárság területeit.

Szláv és avar pusztítások a dalmát partvidékek képét is mindjobban megváltoztatják. A városok romba hullanak, *olasz elemei* a szigetekre s Itáliába menekülnek s a leégetett, lerombolt városok utcáin barbár hordák váltják fel egymást; a vízvezetékek, hadi és kereskedelmi utak begyepesednek, vad harcosok paripái isznak a Narenta szép vizéből.

Csakhamar egy időpont áll be a balkáni világ történetében, *midőn ott a latin (olasz) elem teljesen elzúllik*, mi a keleti császárság nyelvi viszonyait változtatja meg.

A keresztény egyház nyelve Dalmáciában és a balkáni nyugati tartományokban — hová az oláhság eredetét és kereszténységét helyezzük — kezdettől fogva latin volt (lásd 100. lapon a dalmáciai keresztény epigr. emlékeket) de a keleti püspökségek (görögök) is élnek a latin nyelvvel a VI. századig. A marcianopolisi püspökök pld. a chalcedoni (Kisázsia) zsinattal (451) és a

konstantinápolyi császárokkal latin nyelven közlekedtek. Az állam nyelve is a latin volt s a VI. századig a hadivezérlésben is a latin nyelvet alkalmazták.

Maurikios (582—602) Constantinos V. Copronimus (741—755) uralkodásának köze a nyelvi átalakulás kora.

Maurikios pénzei még latinok:

Av. DIV·MAURIC·TIB·PP·AVG·

Rev. VIRTVS·ROMANORVM·

már V. Constantinuséi bilinguisek:

Av. CONST·LEO·P·P·AVGTO vagy

Av. COH·STAHTI hES·LEON·ECOHY·BASILIS·

Rev. IHSYS·XRISTYS NICA·

Az egyházi életben is változás áll be. A görög keresztények a pápával (III. Gergely) viszályba keverednek, ki 731-ben anathémát mond az ikonoklastokra. Feleletül III. Leo császár 732-ben az illyricumi provinciát (Dalmácia, Macedonia, Epirus, Thessália, Achaja) tehát a thessalonikai metropoliát kiszakítja a római egyház kötelékéből s azt a konstantinápolyi patriarcha alá rendeli.

A görög elem gyorsan kezd felülkerekedni. Egy új elem az most, szlávokkal szaturálva, mely elbarbárosodva kezdi meg a görög történet új korszakát, a *byzanti* korszakot.

A VIII. század közepén a rómaiság (latinság) teljesen feloszlott a keleti birodalomban, csak a név maradt meg. A görög is „rhomaikos“ nevet használja aztán a maga megnevezésére; nyelvét *ἡ γλῶσσα ρωμαϊκα*-nak hívja; a császár: *Βασιλεὺς τῶν Ρωμαίων*. A hellén név elveszti varázsát, mert az a keresztény görög szemében a pogányság fogalmával függ össze.

A rumén nyelvet pedig, most már letörve fájáról, mint fejetlen gallyat hordja a szél a hegyeken. *A romanizmus rá nézve csak volt*. Mielőtt megalakulhatott volna, telisded teli illyrismusaival és szlavismusaival: a féluton megállt, jargon maradt.

A rumén nép beszélve egy primitív idiómát, a régi Róma örökségét, bolyongott a hegyeken, völgyeken, keresve a legelőt nyájainak.

Mint keresztény, nagy ünnepeken eljár a városokba, elvégzendő egyszerű fohászkodását. Az egyház, mely immár görög volt Byzantban, az ő nyelvére is lenyomódott, mely fogékony és szegény, mindenféle hatás elfér benne.

Ebben a görög világban rakódnak le azok a görög elemek a rumën nyelvbe, melyeket a mai *dunántuli és istriai rumën nyelvben* is megtalálunk. Drum (δρομος) = út; drak (δράκων) = sárkány, ördög; farmek (φαρμάκι) = babonaszer, varázsital; folosesk (ώφελος) = használok; horä (χορός) = táncz; temej (θεμέλιον) = alap; fanar (φαναρι) = lámpa; (ορφανός) = árva; lipsä (λείψις) = hiánv; afu (ἄλφειν) = talállok; endojalä (ἐνδύζειν) = kétség; käreimidä (κεραμίδα) = téglä; haräzesk (χαρίζομαι) = ajándékozni; jeftin (φθηνός) = olcsó; ikoanä (εικόνα) = kép; ikonostas (εικονοστάσιον) = képfal; daskäl (διδάσκαλος) = tanító; härtie (χαρτία) = papir, könyv; marture (μάρτυρας) = tanu: märeärüitä (μαργαρίτα) = gyöngy; zugraf (ζωγράφος) = szentkép festő; lavrä (λάβρα) = zárda; kälugär (καλός γέρος) = szép öreg, szerzetes.

A görögséggel való érintkezés idejéből származnak a rumën nyelvnek a földművelésre vonatkozó némely szavai, mint: agru és aratru = άγρος, αραιρόν.

De mint a föld népe, mindjobban ki volt téve a szláv népeknek, kikhez mindig több s több vérszerinti kötelék is fűzi a rumënt. Úgyszólván összefoly most már a két népelem, a rumënség javára, mely számban gyorsodik, nyelvét pedig a szláv elem fokozatos műveltségével, mi később szláv kereszténységet s szláv államalakulásokat hoz létre: a szlavizmus jobban és jobban átjárja. A rumën nyelv új fejlődés meggyéjére lép e viszonyokkal. Román forrásai teljesen kiapadva: *szláv civilizációra van utalva*, a minek végeredménye az, hogy a ma beszélt rumën köznyelv $\frac{1}{5}$ latinság mellett $\frac{3}{5}$ szláv anyagból áll.

Ez a rumën nyelv eredetének s első alakulásának története. Csodálatos kép! A historia meg nem írta: egyetlen forrásunk e történetek megértéséhez maga a nyelv; mert a nyelvek megőrzik a népek történeteit, mint a geológiai képletek az őssálatok lábnyomait s kiveszett növényfajok roncsait őrzik meg, miből messze

korszakok történeteit olvassa ki a tudomány. A rumén nyelv is elmondja azokat a törvényeket, melyek fölötté századok hosszú során végig vonultak.

A ruménség történeteiben egy ethnikai momentumra kell még egyszer visszatérnünk, hogy a kérdést tovább magyarázhassuk.

A balkáni topografia, így Dalmácia régi nevéből tudjuk, hogy a római colonusok a hódolt Illyricumban pásztornépeket találtak; a rumén nyelv keletkezésében is felismertük, hogy azt a hegyeken romanizáló marhatevényező őslakosok alkották.

A ruménség a mióta s a mint ma is ismerjük, par excellencze *pásztornép*. A maczedoniai rumént vagy czinczárt az albánok „čobán“-nak hívják, azokat a czinczárokat is, kik városokban laknak.¹⁾ A Pindus hegység s az Olymp táján élő ruménséget, főtipusok szerint a görögök is nomádoknak nevezik; ez az értelme a kutzo-vlach névnek, mely alatt a görögség a czinczárokat érti. Kutzo-vlach = köcű-vlach, vagyis vándorló oláh; köcű török szó, ebből a görög κοιτίζω; köcűrmek = vándorolni, költözködni.

Az oláhság nomádélete, megérteti most már azt, hogy a *rumén nyelvágak*: hogy kerültek Istriába, s a Kárpátok vidékeire?

A középkor századaiban, hegységről hegységre huzódva jutott a ruménség fel a Dunáig s azon át széledt el Erdély hegyei közt a havaselyi alföldön. Moldva területein. Innen rajokat bocsát Lengyelország felé, sőt a Kárpátok irányában eljut Slézia szomszédságáig Teschenig; más irányban csaknem a Krimig folyt szét a ruménség s a mi a nomád-élet nagy mértékét jellemzi, elnomádozált a Kaukázusig, hol ma a Feketetenger partján van egy rumén telep.

Ezt előre bocsátva, lássuk a ruménség további történeteit keletkezése helyén, a Balkán-félszigeten, hogy feladatunk második részéhez: *vándorlásainak leírásához* foghassunk.

¹⁾ Haan, Albanesische Studien: III. 136.

V. FEJEZET.

SZLÁVOK ÉS RUMËNEK A BALKÁNON.

A szlávok folytonos özönlése a Balkánra, sok gondot ad a byzanci császároknak. Župokban, bizonyos kezdetleges szervezet kötelékében éltek, s törzsek szerint csoportosulva keresztül kasúl járták a Balkánt mindenfelé megfészkelve magukat, s a hol erőre tettek szert, önálló gazdálkodást folytatva. Az első szlávokat csak *σλαβινο*knak nevezték, s a szerint a mint vidékek szerint el voltak szóródva; timočanoknak (Timok mellékiek) narentánoknak (Narenta mellett), zachlumiaknak (Raguza vidékén), travnikoknak (Trau környékén), dukljanoknak (Dioclea táján). Mindezek Dalmácia területén.

A szlávok nem államalkotó nép. Első államukat is idegen hatalom alkotja meg a Balkánon. A VII. században törtek elő a hunnok mögött a volgai bolgárok (mordvin čuvaš nép) s Asparuch vezérlete alatt Mösia és Thrákia egyrészét kiszakítják a byzanci állam testéből, s megalkotják *Bolgárországot*. A hódító elem nemsokára elenyészett a szlávságban, mely ez időtől bolgárnak nevezi magát, odább *Szerbia* bontakozott ki, s alakult meg állammá.

Bolgárország és Szerbia váltakozó szerencsével birtokolták a balkáni belföldeket a Fekete tengertől az ochridai tavakig, illetve a Dunától le a görög területekig, azokkal a földekkel, melyeken a *nomád ruménség* élt albánokkal és szlávokkal vegyest.

Megalakúlva a két állam, erőteljes szláv társadalom felett ki úgy Bolgárország, mint Szerbiában, hol később a kereszténység is meghonosodott. Bolgárországból indult az ki, a IX. században Cyrill és Method apostolok útján, kik a szent könyveket ó-szlávra fordították.

A IX—X. században a szláv kereszténység a bolgár és szerb országokat az albán hegyekig behálózta, s hatáskörébe vonta a ruménséget is, mely e területeket lakta.

Igy történik az, hogy a ruménség, mely eredetileg

a latin kereszténységből nő ki, majd a görög kereszténységgel jó érintkezésbe: a szláv kereszténység idején a *szláv egyház körében* él tovább; így lett a ruménség *egyházi nyelve az ó-szláv* s így került nyelvébe a szláv kereszténység terminológiája, mely annak latin és görög elemeit kiegészítette

Szláv papok tartják össze ez időtől fogva a ruménséget, kik szláv és albán népekkel vegyest, hallgatják az ó-szláv liturgiát a falvakban, városokban, s a hegyeken elszórt egyházakban.¹⁾

A rumén elem tulajdonképeni *művelődése csak most kezdődik*, szlávokkal való folytonos kapcsok által. Most növekszik nyelve, szláv cultur-elemekkel bővülve, melyek társadalom, állam, ipar, földmivelés, mesterségek, egy szóval a szláv civilizáció sokféle fogalmát viszik a rumén pásztor-nyelvbe.²⁾

¹⁾ A macedoniai ruménség, a görögséghez közelebb a görög egyházban maradt máig. Egyházi és műveltségi nyelvük az újjörög, nyelvükbe is több görögség került, mint a szláv országokban beszélt rumén nyelvbe. A makedo-rumének nyelvüket is görög betűkkel írják.

²⁾ **Kereszténység:** Vlädikä (püspök), popä (pap), mučënik (masc. vértanu); mučënicä (fem. u. a.), praznik (nagy ünnep), raj (éden), prečesta (Szűz Mária, boldogasszony), sfënt (szent), sfëntu duh (szent lélek), moašte (ereklye), gropnik (temető), krečun (karacsony), molitvä (imádság), tajnä (titok), blagoslovenie (áldás), vorkresenie (feltámadás), preobrazenie (Krisztus átváltozása), glas (szózat), glavä (fejezet), časlov (breviarium), bobotez (bogobotez = Krisztus megkeresztelése), prinos (áldozat), duhovnik (lelkész).

Állam, társadalmi élet: Preten (barát), porunkä (parancs), vrač (orvos), slugä (szolga), službä (szolgálat), rod (születés, nemzedék), nãrod (nemzet), rudenie (rokonság), tovãraš (társ), župën (ur), vodä (vajda), hospodar (fejedelem), kñaz (főnök, bíró), obšte (nyilvánosság), izpravnik (hivatalnok), nevastä (menyasszony), pravilä (törvény), sobor (gyűlés), oblaštie (tartomány), bogat (gazdag), bojnîk (harcos), zãlog (zálog), tãrg (vásár), vrazbä (ellenségeskedés), aobitok (birtok), opis (írat), buki (betű, írás), bukvar (könyv), zãd (fal), zãdesk (építeni), zãditor (építő), zlätar (aranyműves), zlätãrie (aranyművesség).

Szellemi műveltség; elvont fogalmak: Norok (szerencse), glumä (tréfa), griže (figyelem), graj (szó), grãžä (télelem), pričinä (ok), predmet (tárgy), klipitã (pillanat), običaj (divat, szokás), cînste (tisztület), bogat (gazdag), bogäcie (gazdag-

A szlávokkal együtt élő ruménség, mint már fentebb láttuk, korán assimilálni kezdte a szláv köznépet, mely a hol azokkal találkozik, anyanyelvét a ruménnel cseréli fel; ez assimiláció következtében a *vlach* név, mely a szlávoknál rómaid, *ruměnt* jelentett, lassanként elvesztette eredeti jelentését a szláv országokban, hol ruměnt, hol pedig a hozzájuk életmódban hasonló szláv *pásztor népeket* is kezdett jelenteni, annnyival is inkább, mert a szláv pásztor népek rumunizálódása (oláhosodása) úgyszólván generációról generációra növesztette a ruměn elemet, a minek következtében köztük a különbség érzete is folyton enyészett.

Ez a szerves összefüggés szláv és ruměn közt magyarázza meg, hogy a *vlach* név *pásztor* jelentése, mindinkább terjed a Balkánon s a byzanti krónikákban már ingadozó jelentése van. Mikor a byzanci írók Aetolia és Thesszáliában, Nagy- és Kis-Oláhországról (*ἡ μεγάλη* és *ἡ μικρά Βλαχία*) írnak, hol a makedo-ruménség ma is compactabb tömegekben él, kétségtelen, hogy ott *vlach* alatt ruměnt kell értenünk.

De a szláv országok *vlachjaiban* már a görögök sem láttak nemzetet, hanem ez országok nomád lakosságát, hegyi pásztor népeket.

Lássuk ezt közelebbről.

Bolgárország, mely Mösia, Thrákia és Makedonia területein állammá alakult, a VIII. és IX. században kereszténynyé is lett: Byzancz-czal szemben folytonos ellenségeskedésben állt. Nagy fejedelme Simon, czári czímet is viselt, s nagy tekintélynek örvendett Konstantinápolyban is. Ez a bolgár állam a XI—XII. századok folyamán újra Byzancz hatalma alá kerül. A byzanci császárok rendelkeznek itt a szláv egyházzal is, s az ochri-

ság), čas (óra), vreme (idő), dažďa (adás, ár), slobod (szabad), slobozenie (szabadság), trābuincā (szükség), trudā (fáradtság), pomanā (emlékezet), pagubā (kár), poftā (kívánság), povod (alkalom), vjak (örök), ěn veĉ (örökké), vladnik (hatalmas), vrednik (tekintélyes, méltó), destul (elég), gata (kész), veselie (öröm), obraz (arc), dragā (kedves), sdravěn (erőtéljes), sělā, sěluitor (erő, erős), tělk (magyarázat), dela (tény, cselekvés), odihnā, hodinā (pihenés), vidmā, videnie (látomány, álmkép), deosābesk (megkülönböztetni).

dai érsekség alá rendelik az összes bolgár egyházakat, s az *oláhságot*, mely Bolgária területeit népesíti. Ilyen összefüggésben a byzancziak minél többet foglalkoznak Bolgáriával s oláhságával.

Anna Comnena (1087—1148) krónikájában találjuk meg először körülírva az oláhság fogalmát. Szerinte nem más az oláhság, mint nomád életet élő nép, melyet a köznyelv nevez vlachnak... *καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον ἔχοντο Βλαχὺς τοῦτος ἢ κοινῇ καλεῖν οἷδε διαλεκτός.*

A bolgár hódoltság idején történik, hogy II. Izsák byzanczi császár, III. Béla magyar király leányát Margitot vevén nőül: a menyegző költségeit kivetett adó alakjában akarta behajtani. Az adószedők mint éhes varjak járták be Bolgárországot is, melynek népe a byzanczi gazdálkodással úgyszólván torkig volt. Az elégedetlenség nőttön nőtt, míg végre nagy lázadásban tört ki.

A byzanczi krónikák szerint¹⁾ a *vlachok* kelnek fel a hegyek közt, s vívják ki az ország függetlenségét, Péter és Asên testvérek vezérlete alatt. A mit a krónikás ír, kiérezzük belőle azt, a mi a Balkánon századokon keresztül folyik, hogy t. i. a hegyek, menedék helyei s várai az elégtelenségnek, innen rontanak a hatalomra. A török korszak „*hajduk*“-jainak, a czrnagorai hegyi harczosoknak csatái, meg annyi más forradalom száz analogiát nyújt: mit értsünk e lázadásban az oláhság alatt.

A hegyeken élő fegyveres pásztorok, menekülők, bujdosók sokasága az, mely a rengetegben fegyverkezik, guerilla csatákat folytat a hatalommal, mely az országúton, városokon uralkodik, innen intézi hadi operációt.

Asên és Péter népe is mindenféle hegyi lakos volt, maguk pedig születésükre nézve bolgár dynastiából valók, kik bujdosva tűnnek fel a felkelők élén. A pápa ezt írja róluk a magyar királyhoz intézett levelében 1204-ben:

„*Praevalentibus Grecis Bulgari perdiderunt regiam dignitatem, quinimo compulsi sunt gravi sub iugo Constantinopolitano servire, donec novissime duo fratres Petrus videlicet et Johannitus, de priorum regum prosapia descendentes, terram patrum suorum non tam occupare, quam recuperare coeperunt.*“

¹⁾ Nikeforos Choniates, de rebus gestis imp. Constantinopolitarum (1118—1203).

A szabadságharcz győzedelmével az Uj-Bolgárország alakult meg Trnovo székhelylyel s legfényesebb II. Johannes Asên (1218—1224) alatt lön.

Valóságos szláv állam volt ez a Bulgária most is. A csár magát „V Christa Boga blagovjernyj car i samod'ržec vsem Bl'garom i Gr'kom“ nevezte. Egyéb megtisztelő czimei: blagočestivij, blagorodnij, christoljubivij, prekrasnij, a byzanczi udvar styljében. A czárnő: blagočestiva carica (c=cz); az elsőszülött: porfyrorodnij.

Udvarában bojárok veszik körül; trónja stol és prestol, a bibor köntös: bagrenica.

Az állami egyház: Sventa i božestv'na cr'kov cartsva bl'garskago; az országgűlés: s'bor; a kerületek: oblast-ok; az adók: desent'k (tized), a hidvám: mostnina stb.

A hogy a ruménséget ismerjük, tudjuk, hogy az, az állam ügyeiben nem tett számot; — a köznép appendixe volt.

Az oláh név a szerb törvénybe is pásztor, nomád, jobbágy értelemben jutott be.

Stjepan Dečanski szerb királynak (1321—1331) évek között irott chrisovulja¹⁾ bőven foglalkozik a szerbiai nemzetgazdasági viszonyokkal. Itt látjuk, hogy az oláh szembe van állítva a *szabad emberrel* (srbin) vagy *földművelővel* s a király a szabad ember és oláh közt való házasságot is szabályozza: „hogy szerb ne házasodjék oláhok közül; ha pedig házasodik: meropch vagyis jobbágygyá legyen; a papfiak közül, az a ki írást tanul, atyja mellett maradjon, a ki pedig nem tanul írást, jobbágygyá legyen...“

Nem nemzetiségi különbség, de nemzetgazdasági fel fogás nyilatkozik e rendeletekből, melyek a földművesiséget akarták Szerbiában előmozdítani. A szerb még ma is inkább marhatartó, mint a bolgár.²⁾

A chrisovul minden sorából kiérzik ezt. Ló-, juh-, sertéspásztorok a szerbiai oláhok, olyan társadalmi elem,

¹⁾ Dečanske chrisovulje. Glasnik XII. Belgrad, 1880.

²⁾ Bradaška. Die Slaven in der Türkei. Geogr. Mittheilungen. 1869. 442. „Es bebaut wie ehemals auch noch heut zu Tage der fleissige Bulgare das Land, während sich der Serbe mehr der Viehzucht zuwendet.“

mint a meropch, de életmódja a hegyvidékekhez van kötve.

„A tudoričevaci és gojlovaci oláhok írja a chrisovul — legeltették a *kanczákat*, a ratiševaciak és svetokračanok, pogorúšanok és sušičanok *juhokat* legeltessenek, a vardiščanok pedig *szarvasmarhákat*; azok az oláhok, kik kanczákat legeltetnek, ne vegyenek azokból maguknak részt, hanem tartsák ki magukat havi fizetésükből s azok kik juhokat legeltetnek, minden Szent György napon 100 juh után egyet vegyenek maguknak báránynyal.“

A rendelet e szavai tájékoztatnak már bennünket az oláh országlakosok viszonyaira nézve. Más oklevelek meg éppen körül is írják azt, mit értünk oláhság alatt Szerbiában. Ilyen II. Uroš István szerb király adománylevele a chilanderi kolostornak 1293—1302 évekről:

... S ismét látta királyságom, hogy a szentegyház esztendőnként mindegy 12 csikót ad *pásztoroknak* (пастыромъ) fizetés fejében, ennél fogva *vlachokat* (влахе) rendltem oda s más vlachokat választottam az egyházi vlachok közül, hogy legeltessék az egyház lovait (kobilá) s hogy ne vegyenek az egyháztól fizetés fejében semmit, sőt ha valamit elvesztenének, fizessenek ők az egyháznak egy ló fejében 30 perpert s egy kancza fejében 20 perpert. Azért ezeket királyságom felmentette minden robot alul, úgy hogy semmiféle adózással se legyenek terhelve, sem buzában, sem borban, sem kíséretbeni szolgálat, sem ló vagy ebek őrzése által, sem a szent hegyre semmi küldetésre ne legyenek kötelezve, kivéve, hogy a szent egyház lovait legeltessék... és só adassék nekik... a remetelakban tartózkodó kalugereknek pedig ne legyen gondjuk a pásztorok élelmezéséről, sem ruházatáról, s ne lássák ők el a pásztort élelemmel, hanem az egyház. S Goračevben találta királyságom három emberemet: Györgyöt, Radoslavot és Prodant s oda adtam ezeket a remetelakhoz méhtenyésztőkül, hogy a Megváltó tiszteletére legyen meg a szükséges gyertya és felszabadítottam azokat minden királyi és egyházi robot alul, szintúgy *mint a fenn oláhoknak irt pásztorokat* (како и влахе выше писанныхъ пастыръ.) S bántalmak és igazságtalanságok ellen védelmezze és őrizze őket az egyház urasága (tekintélye).¹⁾

¹⁾ Magyar történeti emlékek X. 180.

Ha a chrisovulban százsámra megnevezett oláhok neveit olvassuk, látni fogjuk, hogy ezek csak részben voltak *rumének*, legtöbbjük *rácz* nevű, de vannak ott *bolgárok*, *horvátok* is oláh számba véve.¹⁾

Ebből több tényt olvasunk ki világosan. Először a mit fennebb mondtunk, hogy a szerbiai oláhság eredetére nézve mindenféle balkáni hegyi gyülevész nép volt, másodsor épen a szláv személynevek bőségéből olvassuk ki azt: mily nagy mértékű volt a Balkánon a *szlávok rumunizálódása*. A szláv nevű oláhok ugyanis minden bizonynyal gyorsan vegyültek össze a ruméniséggel, azok nyelvét fogadták el, s keverték abba a magukét. Innen a rumén nyelvnek az a hasonlíthatlan bősége idegen kölcsönzött anyagban, a mi csak úgy magyarázható, hogy a rumunismus mint a vízbe dobott kő, mindig nagyobb s nagyobb köröket irt le szláv területeken, hol egész vidékek lakosságának régi nyelve vezet el a rumunismusban s e processussal fogékonytá tette azt, a szláv szavak és kifejezéseknek a *végletekig* való kölcsönzésére.

A szlávok tömeges rumunizálódása magyarázza meg azt is, miért érvényesülhet századról századra a szláv egyházi nyelv s a szláv papok hatósága a *ruménségen belül*, a nélkül, hogy az egyházban, a rumén liturgiának ekkor csak szükségét is érezné valaki.

A dečanski-féle chrisovulban az oláhok mellett, egy más népelemről is van említés, melyet *brodlik*-nak neveznek. Ezek halász-, révész-féle nép voltak (brod=rév) nemzetiségre nézve szerbek és rumének vegyest.²⁾

A szerb királyi chrisovul az oláh és brodlik nomád népeken kívül, földhöz kötött, falukban lakó országlakók viszonyait is rendezi. Ezek tehát már nem oláhok a törvény értelmében, de srbin-ek, földművelők s *íme* ezek

¹⁾ Rumén nevű oláhok: Bun, Šerban, Bukur, Buczkat, Ruscor, Barb, Barbat, Dusul, Radul; szerb nevű oláhok: Bogoslav, Ljuboslav, Radoslav, Dragoš, Milos, Pribislav, Dabižev, Njegoslav, Miroslav, Zorislav, Novak, Branko, Mirkov, Smoljan, Pribil, Dobromir, Svetoslav, Jaroslav, Bjeloslav, Strjezimir; bolgár, horvát nevű oláhok: Dragoslav Bugarin. Šišman, Hrvatin.

²⁾ Rumén nevű brodlikok: Barb, Radoslav Vlach(!); szerb nevű brodlikok: Radoslav, Prodan, Milota, Dragoš, Branko, Miloš, Bogoslav, Ukopan, Dragin, Prodan.

közt is találunk *rumën* neveket,¹⁾ a mi világosan illusztrálja, hogy a törvény előtt az oláh s a földműves állapot nem volt nemzetiségi.

Az oláh név fogalma, a mint azt a törvény értelmezte: megvan a délszláv népek költészetében is. Azok a szerb balladák, melyek a guzlicza hangjai mellett hőseiket éneklik, *vlach* név alatt mindig *pásztorokat* értenek s *vlachinják* s *vlachinjiczáknak* nevezik a pásztornőket.

Sok ilyen balladát hozhatnék fel például, de csak egyet említek itt: *Kobilics Milos*, a szerb népköltészet egyik legkedveltebb alakjának születését tárgyazó balladát, melyben az van mondva, hogy Lázár király leányai, jegyeseikről Brankovics Vuk és Kobilics Milošról beszélnek, összehasonlítva azok rangját, származását. Brankovics Vuk — ugymond az egyik leány — szép fejedelmi várban született, míg Kobilics Milošnak *pásztorleány* (*vlachinjica*) volt az anyja, ki Milošt, lovakat legeltetve szülte meg, s egy ló alá rejtve nevelte fel; ezért nevezik Milošt Kobilicsnak: (*kobila* = kancza).

. . . . „Istina je, sestrice, što govoriš svekoliko,
Da je Vuka rodila l'jepa od grada vladika,
A mojega vjerenika jedna mlada vlachinjica
Vlachinjica rodila, pod kobilom odbranila,
A za to se on zove Milošu Kobiloviću.“²⁾

Ez a „*vlach*“ név jelentése a görög egyházhoz tartozó délszláv tartományokban. A dalmaták, horvátok és szlavenok az időben, mikor a bolgárok és szerbek a byzanczi egyházba tértek (IX. század) a frank korban, már a római katolikus egyház hívei voltak. Mint ilyeneket találják a magyarok a honfoglaláskor.

Középkorban a politikai hovatartozás s a *vallás* tette a nemzetiséget; nyelvkérdést s erre alapított nemzetiségi kérdést nem ismertek. A horvátot a szerbtől vallása kü-

¹⁾ Rumën nevű földművesek: Bun, Kopil, Vlach (!) Bukur, Dragul, Radulin, Dragulin; szerb nevűek: Bratovlav, Miroslav, Bogdan, Tvrdoje, Mildrag, Dobrčin stb.; bolgár, albán, tatár nevűek: Kalogjurgj, Kurikukja (albán: kukj = vörös v. ö. Kesul-kukj), Kalojan, Ivan Tatarin.

²⁾ Miklosich: Beiträge zur Kenntniss der slavischen Volkspoesie, Denkschriften d. kais. Akad. d. Wissensch. Wien, 1870. XIX. 71.

lönböztette meg, egyik a görög, mások a latin egyházhoz tartozván s ez a különbség érzetét szülte meg, a mi a két testvér nemzet közt *maig* tart, jóllehet nyelveik közt nincs annyi különbség, mint két német tájszólás között.

A katolikus szlávok koruk felfogásából kifolyólag, minden schizmatikusban (szerb, bolgár, görög, rumén) ugyanazt az elemet látták, s mindannyira ruházták a *vlach* nevet.

Hogy történt ez?

Mint láttuk, a Balkánra vándorló szlávok *vlachnak* nevezték a rómaiakat, latinokat, s így a ruméneket is. De mikor Byzancz görög állammá lesz, tovább fönntartja a „római“ nevet, e név összeesik a *görög*, legközelebb pedig a *görög vallás* fogalmával.

Katolikus délszlávoknál ilyen úton a „római“ szláv synonymája a „vlach“ átmegy a „rhomaikos“ (görög) fogalmára.

A *vlach* név, a milyen messze tudunk menni, a dalmát-horvát szlávoknál mindig schizmatikust, görög-nemegyesültet jelentett. Oláh egyháznak nevezték a görög egyházat, oláh papnak a görög pópákat; a horvát köznép ma is így használja e szót. Zágrábban egy utcza is van: *vlaška ulica* = oláh, vagyis görög felekezetbeli ráczok utcája.

Ez elnevezés átment a dalmát partvidéki olaszok nyelvébe s a középkori *latin egvházi nyelvszokás* is magáévá tette azt, e szó alatt mindig schizmatikusokat értvén.

E névnek első ilyen értelemben való alkalmazását *latin szövegben* a római pápának Kaloján bolgár csárhoz (1202—1204) intézett leveleiben találjuk, midőn őt a római egyháznak akarván megnyerni, vele levelezést folytatott. E levelekben a bolgár czár „Imperator *Bulgarorum et Vlachorum*“ czimmal van megszólítva. E czimet Jireček a bolgár történetek írója is félreérti, azt hívén, hogy az imperator *vlachorum* cím, a bolgáriai *ruménségre* vonatkozik;¹⁾ rumén tudósok pedig e címre támaszkodva a régi Bolgárországot *bolgár-rumén szövetséges államnak* szeretik nézni.

¹⁾ Geschichte des Bulgaren 382.

Pedig a pápa a „valachus“ megnevezés alatt a czári czimben, a *görögök* által lakott tartományokat érti, melyek Bolgárországhoz tartoztak. Hogy ez így van, azt a bolgár czárok szláv nyelven fogalmazott czíme világosan magyarázza, mely mindig így hangzik: „Car vsem Bl'garom i Gr'kom“, (minden bolgárok és görögök czárja) a mi a katolikus felfogás *Imperator Bulgarorum et Vlachorum*-jának teljesen megfelel.¹⁾

A latin *vlach* név tehát egyenértékű a *görög*-gel, a mit jól meg kell figyelniünk, hogy fejtegetésünk fonalát kezünkben tarthassuk.

A XIV. század elején gyorsan terjed a vésztojsló hir Európában, hogy egy ázsiai faj, a mohamedán törökség a Bosporus partját érte s Konstantinápolyt veszélyezteti. A régi Byzancz, erejében megvénhedve, jóformán tehetetlenül nézi közelgő bukását.

Az események gyorsan fejlődnek. A török betör Európába, tüzzel-vassal pusztítja a Balkán országait. Elsőpri a szláv országokat is: Bulgáriát, Szerbiát, Bosnyákországot s fel a Száváig török lakosság honosodik meg, a szlávok egy részét a mohamedanismusba vonva be (így Bosnyákországban) s megalkotva mindenütt a kiváltságos osztályt, mi az *Izlam* fogalmához van kötve.

A török hatalom görög és szláv népekre találva a Balkánon, mindannyit mint *görög keresztényt* találta s *rumi, urumenli* (Rumelia) névvel különböztette meg a maga népétől.

Bosnyákországban, hol *szláv nevű* mohamedán nemesség fejlődött ki: a mohamedán elem vallásánál fogva magát olyan töröknek tekinti és tekinteti, mint a konstantinápolyi és anatóliai törökség, így a *bosnyák* nemzeti név mellett, az általános *turk* van használatban a boszniai mohamedánok között. De Bosnyákország lakosságainak nagyobb része megmaradt a *görög egyházban*. Így a *turk-bosnyák* elem, a vallás különbségnél fogva magát mindig megkülönbözteti a keresztény bosnyáktól, s azt *vallása szerint* olyan rumi és urumenlinek nézi, mint a stambuli

¹⁾ IX. Gergelypápa (1237) levelében: Dilecto filio viro Assano, domino Blachorum et Bulgarorum salutem. (Theiner. Monum. I. 155.)

török a déli tartományok görögjeit, s szláv nyelven a *rumi* szinonymájával azt *vlach*-nak (oláhnak) nevezi.

A szerajevoi mohamedánok. a Mehemed Kapetanovicsok, Hadzsi Markovicsok, Ibrahim Sokolovicsok, Omar Stankovicsok *oláh* név alatt ma is keresztény bosnyák testvéreiket értik, a kik viszont őket turkoknak nevezik, ha nem nemzeti, de valláskülönbségről van szó. „Nismo ni mi vlasi, i mi smo Turci kao on“ — olvasom egy bosnyák könyvben.¹⁾

A délszláv nyelvszokás mindenfelé tudja e név jelentését: közéletben, népköltészetben, írók műveiben szerte használják.

Vuk Stefanović Karadžić 1804-ben kiadott népdal-gyűjteményben egy mohamedán-bosnyák vitézi éneket közöl,²⁾ mely Konstantinápoly elestéről s a rigómezei ütközetről emlékezik, hol a törökök két „*oláh* *czárt*“ ölték meg, a *görögöt* Konstantinápolyban (Czarigrád) és a *szerbet* a Rigómezőn (Kosovopolje):

„Ime ötszáz év telt el azóta,
Hogy a szerbek czárságának vége,
Hogy az ország minékünk meghódolt,
Hogy két oláh császárt öltünk mi meg,
Konstantint Czarigrád városában,
Lázárt pedig a Kosovopoljén.“

Ez idézet után álljon itt még egy másik, mely érdekesen illusztrálja, hogy a mohamedán-szláv szemében, minő fogalmak kapcsolódnak az oláh nevezethez?

Petar Petrović Njeguš crnagorai vladika (püspök) „*Lažni car Stjepan Mali*“ című történeti drámájában³⁾ két török kádit beszéltet, kik az Izlam nagy alakjait dicsőítik. Az egyik Omár hadvezérről szólva, dicséri azt, hogy az *oláhok* (keresztények) alexandriai könyvtárát felgyújtotta: „*kad zapali vlašku dangubicu*“.⁴⁾

¹⁾ „Mi sem vagyunk oláhok (keresztények) mi is törökök (mohamedánok) vagyunk mint ő.“ Pogled u Bosnu ili kratak put u onu krajinu, učinjen 1839—40, po Jednom Domorodcu. Zágráb. 1842.

²⁾ Barthol. Kopitar's Kleinere Schriften. I. Wien, 1857. 341.

³⁾ Narodna biblioteka. Pančova, Jovanović. 5. füzet 47—48. l.

⁴⁾ Dangubica = idővesztő. Az író a török észjárásnak akart kifejezést adni, midőn az „idővesztő“ t a „keresztény könyvtár“ fogalmára viszi át.

S az író tovább megy. Megszólaltatja a másik kádit, a ki a nagy Szulejmanról s a *mohácsi csatáról* emlékezik s ezt mondja:

„Oh Kanuni! najviše sultane!
 Divno li te bješe pogledati,
 Kad se turki madžarskom šetaše,
 Kad otkide lavu mačju glavu,
 I uvrsta v l a c h e pod Moháčem!“

Azaz:

„Törvényhozó! legmagasabb szultán!
 Bámulatot keltő látvány volt az:
 Hogy küzdött a török a magyarral,
 Hogy vágta le az oroszlán macska fejét,
 Hogy tiporta le az oláht Mohácsnál!“

A mohamedán észjárás az oláh fogalmát itt, már a *magyarra*, mint *keresztényre* is kiterjeszti, a mi előtte e szerint annyit jelent, mint: *gyaur, hitetlen*.

A török elől a XVII. századig Magyarországba, a horvát-szlavon dalmát tartományokba, Istriába, Krajnába sok balkáni menekülő vette útját.

Istriában az *albánokat* s a *ruméreket*, mint efféle menekülő néptöredékeket ismerjük. Utóbbiakat *čičeknek* (*ciccio, ciribiri*) nevezik ott szlávok.¹⁾ Ezek azok a rumének, kiknek nyelve tosk-albán rokonságot mutat. Családnévben is van erre emlék: Toško = tosk. Az istriai albánok 1657-ben telepedtek le, s azóta teljesen elszlávosodtak.

A rumérek Balkán felől való kiszakadásukat sok forrás bizonyítja. Egyik²⁾ azt mondja: „... die Tschizen aus Krabatten (Török-Horvátország) von den Türkhen lauffen, aber sobald frid mit den Türkhen wird, lauffen sie wider anheimbs.“

Balkáni eredetükre vallanak neveik is; žejanei rumër

¹⁾ Rumér falvak Istriában: Grediše, Lettaj, Susnevisa, Villanova, Berdo, Grobniko (mind Pola körül).

²⁾ Beschreibung der Gschlos Marenfels sambt allen güldt und herlichait 2. Juni 1523. Laibachi tart. levéltár. Vicedom. Acták. L. M. 3 (Biedermann).

családnevek: Bogutič, Doričić, Marmalić, 24 családnak a neve Stambulić és Turković.¹⁾

Más menekülők *uskok* (menekülő) *oláh* vagy *maurovlach* (morlák) nevek alatt voltak ismereteseek.

Ilyenféle vándor és menekülő hegyi lakosok a „morlákok” s az „epicuráli” vagy pakurárok²⁾ Dalmáciában Ragusa, Spalato városok körül. A hegyvidékekről való leszállingózásukat a XV. századra teszik, még ma is pásztorkodó elemek, a görög felekezethez tartoznak. Eredetileg rumén és szláv vegyes nyelvű nép voltak s részben Bosnyákországból menekültek nyájaikkal a tengerpartok felé. Morlák dalok gyakran emlegetik Bosnyákországot és Szerajevót:

„O Serajevo što si mi neveselo!
Je li mi te je kuga pomorila,
Ali mi te je Turčin porobio?”³⁾

A török területről menekülő keresztény „uskokok” nevezetes szerepet játszottak a horvát-szlavon területen; itt a Dráva-Száva közt, Pozsegamegye egy része a XVII. században Kraljeva-Velika főhellyel Kis-Oláhországnak — parva Vlachia, die Kleine Walachei nevet is viselt. Lakói majd a „Ritus Illyrica” (görög nem egyesült), majd „natio valachorum”-hoz tartozóknak irattak számos oklevélben.

I. Leopold rendelete (1659—92. cz.) az ó-széki birtokon tartózkodó⁴⁾ oláhok megzabolázásáról intézkedvén „felekezetnek” nézi az oláhokat, így a zágrábi püspökség okleveleiben a vlach szó pravoslavni értelemben használtatik.

Petretić zágrábi püspök a XVII. század végén meg is írta a nevezett oláhság történetét (Historia de Valachorum in Confiniis Regni Slavoniae degentium Episcopatus origine, progressu et effectibus), melyben meg is nevezi

¹⁾ Miklosich: Die Slavischen Elemente im Rumunischen. Denkschriften stb. XII. 57.

²⁾ Annales Ragusini Anonymi item Nicolai de Ragnina. Kiadja Speratus Nodilo. Zágráb 1883 152. l. „De Epicurari (Picurari) di Chelmo di Murlachia, venuti con gran moltitudine de gente et de bestiame“.

³⁾ Oh Serajevo, mért vagy oly szomorú! a pestis pusztított-e el, vagy a török rabolt-e ki? Kopitar Kleinere Schriften 132 l.

oláhjainkat: „*Valachi sive Rasciani* vel ut verius dicam Serviani, nam ex Regno Serviae prodierunt.¹⁾“

Vinković zágrábi püspök pedig ezt írja róluk 1640-ben; „*Gens autem ipsa Valachica sive Raschia cum nullas disciplinas nullas artes, nullas scholas, nullos Doctores aut instructores habeat, in sylvis perpetuo extirpandis, et pecoribus alendis sit occupata, militiae magis sylvestri quam campestri addicta; adhuc superstitionibus sortilegiis et maleficiis sit dedita, unde magis barbara et aggreitis quam culta et civilis in dies cadit.*“

A horvát-szlavon királyságon át Krajnába is elszállingóztak ilyenféle oláhok, s az ott, Sichelburg (Žumberk) környékén letelepedettekről közli egy krajnai szlovén nyelven írott közlemény:

„Az 1533. és 1550. években sok oláh vagyis szerb család (mnoge vlaške ali serbske rodovine) menekült a török elől osztrák területre, melyeket I. Ferdinánd azon föltétel alatt volt hajlandó letelepíteni, ha férfiai készek a török ellen hadba menni.

Igy történt e menekülőkkel, kik uskokoknak is nevezettek, hogy számukra Sichelburg és környéke jelöltetett ki letelepedési helyül.“²⁾

Ez az úgynevezett uskok vagy oláh (szerb, rumén) fegyelmetlen nomád-elem a Dráván át a magyar megyékbe is átjött. Zala megyében, a zalaegerszegi járásban van egy „Oláh“ nevű falú.³⁾ Elbolyongtak ilyen oláhféle népek a Duna-Tisza közére is. 1593-ban Kőrös városa panaszkodik (adatom a kamarai levéltárból), hogy a török beutéseken kívül, szolga és *pásztoroláhok*, más néven „martalóczok“ rabolnak és fosztogatnak. (Pest-Pilis és Solt-Kis Kun megyében lakó 688 rumén e korból való-e?)

Szerbia, Bosznia, Török-Horvátország menekülő hegyi lakosainak rendetlen átcsapásai mellett, a szerbség rendszeres áttelepülését kell most látnunk. Szerbia eleste után

1) Arkiv za povjestnicu jugoslavensku. Zágráb, 1868. IX. 320.

2) Arkiv za povjestnicu jugoslavinsku. Zágráb, 1859. V. 221.

3) Ez időből valók a Száva-Dráva vidékein elszórt kis rumén telepek: Kőrös megyében 196, Belovár m. 194, Pozsega 33, Verőcze 235, Szerém 232, Magyarország dunántúli megyékben: Baranyamegyében 496, Somogyban 301, Tolnában 115, Vasban 73, Zalában 170 rumén lakos. (1830-ki népszáml.)

a földművelő iparúzó, kereskedő, városi és egyházi elemei — a nem többé *oláh*, de földhöz kötött lakosok, *szerb és rác*z névvel telepednek át Magyarországra. Sok ilyen települést ismerünk, mely a rigómezei (Kosovopolje) 1389. évi vesztett ütközet óta folyt. Az elsőt Csepel szigetén találjuk, a hol Rác-Kevi alakul, innen Tekelyre, Szent-Mártonba s Budára szállingóztak át a szerbek.

Egy második települést Brankovics György eszközöl. A despota Salankement, Kölpényt, Becsét, Világosvárat, Tokajt, Munkácsot, Tályát, Regéczet (várat) kapja, aztán Szatmár, Debreczen, Varsány községeket.

Harmadik település Albert korára esik 1439 ben. Boros Jenőn gyülemlik össze rác lakosság.

Később Kinizsi Pál 50,000 családot telepit le Szerémbe és a bánsági megyékbe. Majd Maximin szerb püspök 1509-ben és Jurisich Miklós 1538-ban hoz szerb népet magyar földre.

Végre egy nyolczadik nagy település I. Leopold alatt megy végbe, most már *világi és egyházi jogokkal*. Černović Arzen patriarcha 40,000 szerb családdal keresve új hazát Magyarországon, királyi szabadalmakat szerez, (Požega, Szerém, Bács, Boros-Jenő, Komárom, Szent-Endre, Buda).¹⁾

Ekkor alakul meg a *szerb metropolia* Karlovicz székhellyel.

Mikor a szerbség Magyarországra telepedik, Buda még egy maroknyi város. Itt a Tabán volt a szerbek városrésze. Tanácsuk: „Budimski srpski tanáč“ intézte a szerb község ügyeit.

A budai szerbeknek a XVII. századból származó számos oklevelét gyűjtötte össze a belgrádi akadémia, melyek a Glasnik 1873—75. évi köteteiben megjelentek. Érdekes kép tárul elénk ez okmányok lapozgatása közben; látjuk ez okmányokból, hogy a srpski tanács hatósága alatt szerbekben kívül bolgárok, oláhok, albánok²⁾

¹⁾ E bevándorlással albánok is meghonosodnak Szerémbe. Ma Karlócza táján két faluban beszélik a „klementi“ albán nyelvet.

²⁾ Egy 1725 iki okmány két moskopolisi eredeti albán kereskedő, egy másik Stamo és Michail albán (arnautin) lakosok ügyé-

és katolikus délszlávok is éltek (šokácok). Mennyiféle *nép* megfér a *nemzet* fogalmában.

A budai albánok elenyésztek, a szerbek is fogynak Budán, de a szerb egyház még áll a Duna-parton s a katolikus *sokác* ott se tartja magát egynek a *ráczo*val. Oláhnak nevezi azt, vlaška crkvának a szerb egyházat, vlaški pop nak a szerb papot. Minden budapesti szerb tudja, hogy felekezetét illeti e név.

Az elmondottakban azt hiszem világossá tettem azt: hogy az „oláh“ névben olyan nemzetenévvel van dolgunk, mely korok és helyek szerint az események és népmozgalmak hullámzásaiban a legváltozatosabb jelentést öltötte, s e jelentésváltozások okait, minden egyes esetben sikerült meghatároznom. Az *oláh* névben tehát csak *rumëneket* látni, egyenlő a balkáni történetek nemértésével, illetőleg azok összezavarásával.

A név történetének áttekintéséül, annak jelentésváltozásait összegezve sorolom elő:

1. Oláh névvel a Balkán félszigetre vándorló szlávok, a római lakosokat (olaszokat) s a romanizált illyreket (*rumëneket*) nevezték.

2. Szlávok és *rumënek* összevegyülésével az oláh név a „pásztorélet“ fogalmára megy át, melynek typicus képviselői a Balkán romanizált illyrjei.

Vlach alatt pásztorokat (nomádokat) értenek a középkori szerb okmányok is; ugyanez értelemben használják többször e nevet a byzanci krónikák.

3. A katolikus délszlávok a „római“ szláv nevét a „vlachot“ átvizik a görögség (*rhomaikos*) s a schismaticus egyház megnevezésére. Így jut a pápai bullák latin nyelvébe is görög értelemben.

4. A török, *rum* és *urumenli* alatt byzanciakat érte, a szláv-nyelvű (bosnyák) törökök ugyanazokat *vlach*-nak nevezték s a szót átvitték az *általános kereszténység* megnevezésére.

ben hozott végzet tartalmazza 1732-ből, felsorolva kilencz beidézett arnauta tanu neveit.

A szónak lényeges fogalmi változásait e négy pontban foglaljuk össze, mint olyan eredményt, melynek segítségével az oláh névhez kötött eseményekben eligazodhatunk.¹⁾

¹⁾ Hogy a nemzetnevek, a faj, nyelv, vallás és műveltség, jogi állapotok, geográfiai viszonyok, államiság stb. mint nemzetképző tényezők sokféle csoportosulása szerint tartalmukban minő változásoknak vannak kitéve: mutatja a rûmi (római, byzancezi) név is, melyet az arab köznyelv a kelet-római birodalom öröksére, az ottomán császárságra vitt át.

VI. FEJEZET.

OLÁHOK VÁNDORLÁSA ERDÉLY FELÉ.

(OLÁHOK, MAGYAROK ÉS SZÁSZOK.)

Az előzményekből már kétségtelen olvasóm előtt, hogy a rumën nép csak a Balkán félsziget felől vándorolhatott észak felé mai lakóhelyeire. A török kornak Szlavóniába, Dalmáciába, Krajnába s Magyarország dunántúli megyéibe szakadt vlachjaiban, rumënjeiben s istriai rumënségében már látta e történetek folyamatát s az oláhságról már olyan képet nyert, melyből annak a Keleti-Kárpátok vidékein való elszéledését nagyobb vonásokban maga elé tudja rajzolni.

Ez, az előbbi fejezetben leírt vándorlásokat jóval, *több századdal* megelőzte!

Ha Kelet-Európa, illetőleg a Balkán s a dunai országok térképére nézünk, természetesnek fogjuk találni, hogy a Balkán hegyvidékein nomadizáló oláhságnak, mely a hegyi legelőket keresve, vidékről vidékre húzódik, s úgyszólván naponta változtatja tanyáját: előbb-utóbb a Kárpátok vidékeit kell érnie, melyeknek legelőikben gazdag területei a legnagyobb mértékben alkalmasak arra, hogy pásztornépeket fogadjanak be.

A népek vándorlásaiban következetesség van. A honkeresés s a megállapodás a népek egész lényéből folyik s kedvező viszonyok közt kivándorló és menekülő népek régi hazájuk természetének megfelelő új hazát fognak keresni.

Csak ilyen területeken fejtheti ki az érkező nép egyéniségét, s szerezheti meg azokat az eszközöket, melyek faja fönntartását és növesztését biztosítják.

A rumën elem fönntmaradásának föltétele volt, hogy a Dunát átlépje s Erdély hegyvidékeit lépje el. Valóban, míg a rumën elem a Balkánon a görögségben napról napra fogy, Dunán-túl milliókra menő nemzetté lett, a

mit annak az első csobánnak köszönhet, ki a Duna túlpártján teheneit legeltetve a Kárpátok *varázsfüvét* fedezte föl.

Hogy az oláhság megjelenését a Kárpátok vidékein ecsetelhessek, visszapillantást kell vetnünk a Dunán túli területekre, az egykori Dáciaira és Góthiára, népvándorlásokra, melyek az oláhság történeteit ott megelőzték.

Láttuk a Dáciáról szóló fejezetben, hogy Aurelianus császár korával Dácia mindenestül barbár népek zsákmányává lett.

Germán hatalmak ülnek abba; góth, gepid egymásután, majd a hunnok verik ki a germánt, maguk helyezkednek el a Dunáig; a hunok letűnése után pedig avarok, majd a magyarok tódulnak elő a Pruth-Szereth felől. Semmi nyoma itt többé rómainak. De szláv népek folyton lakják Dáciát, a magyar alföldeket s kelet felé a tengerig nyulnak le, dél felé pedig összefüggésben vannak a Balkán szlávjaival. Nišnj Novgorodtól le Konstantinápolyig szláv ethnografiai alapszíne van Kelet-Európának, melyen az uralkodó germán, hunn, avar, magyar államok formálódtak, anélkül, hogy területeiket a maguk népeivel betöltötték volna.

A magyarok jövetelével a Duna s a Kárpátok vidékein mindenfelé csak *szláv* nyomokat találunk. A régi római városok romjain szláv falvak keletkeztek; Sarmizegetusae helyén is szláv pásztorok legeltették nyájaikat, Tierna, Berzovia vidékein is szláv halászok vetették ki hálójukat, s a meg-megbontott bányákban szláv ember vágta a sót (Szolnok) s kereste az aranyat (Zalatna).¹⁾

Mikor Töbötöm Erdélyt meghódítja s azt a „fekete magyarok“ kezdi népesíteni a IX. században, ott is csak szlávokkal kerül össze a magyar elem, a Királyhágótól a tömösi szorosig, melynek szájánál Braşov szláv helység keletkezett, s melyen át a Prachova gyors hullámai jutnak a Kárpátokon túli alföld felé.

A szlávok ez időn már a civilizáció sokféle elemével birnak. Már földhöz kötöttek s ismerik a szomszédosságot, művelik a földet, szántóvetők; házaiknak udvara van, ispánok kormányozzák župjaikat. Vannak

¹⁾ Sol = só; Szolnok = sóhely. Zlato = arany; Zalatna, Zlatna = aranytermő.

vásárhelyeik, iparuk s a kereszténység szerte meghonosodott falvaik s telepeiken. A hegyvidékeken nagy pásztorságot űznek. A sok Magura, Pestye, s a vrch-ok (hegyormok) vallanak reájuk. Nagyobb községeik: Besztercze, Szolnok, Kraszna, Doboka, Szeben, Abrud, Kolozs, Dézs, Toroczkó, Naszód.

A magyarság, mint keletről érkező nép, új hazájában olyan viszonyokat talál, melyeket volgamenti és dél-oroszországi hazájában nem ismert. Nyelve itt gyarapodik, új viszonyok, új fogalmak neveivel. Több százra megy a magyar nyelvnek honfoglaláskori kölcsönszava, s ezek *mind szlávok*. Ilyenek közt több olyan is van, mely régi magyar szavakat szorít ki a forgalomból.¹⁾

Ha a magyarság szlávokon kívül más népekkel is összekerül, azok nyelvéből is vesz kölcsönszavakat. Ilyeneket azonban e korból nem ismerünk.²⁾

A magyarságot a kereszténységre olasz papok térítették; ezzel Magyarország európai állammá alakult. Bár a magyar kereszténység olasz eredetű, a kereszténység terminológiája a magyarban mégis szláv (kereszt, keresztény, szent, oltár, bálvány, karácsony, pap, barát, apácza, püspök, varázs, alamizsna, pogány, pokol), jeléül annak, hogy a magyarságba *beleolvadt* földnép mindenféle szláv volt, mely az ország minden táján belevitte a magyar nyelvbe kereszténységének emlékeit.

A XII. században a szász telepítvényesek jönnek Erdélybe, s annak legszebb részein foglalnak helyet. Mutatja e körülmény, mily gyér lakossága volt ekkor Erdélynek; de a szászok főhelyei Szeben, Brassó, Besztercze is szláv eredetű helynevek; világos, hogy a szá-

¹⁾ Szomszéd, család, udvar, akol, pitvar, katlan, cseléd; zálog, robot, barát, szabad, szolgál, vajda, király, nádor, megye, határ, kormány; vitéz, bajnok, tábor, csata; rozs, iga, guzsaly, garád, borona, ugar, asztag, járom, patkó; bodnár, kulcsár, molnár, mésszáros, gölöncsér, takács, csiszár, mester; szövétnek, vitorla, abroncs, motolla, pecsét, szekercze, oszlop, polcz, darócz, csuha; kovász, ebéd, vacsora; drusza, mátká, unoka, társ, dajka mostoha; szerda, csütörtök, péntek, szombat.

²⁾ Hunfalvy Pál ez érve, melyet az oláh continuitás ellen felhoz, a legkézzelfoghatóbb módon igazolja, a magyar föld szláv ethnografiai színezetét.

szok is csak szláv lakosságot találtak Erdélyben az uralkodó magyaron kívül.

Mikor kezdett az oláhság Erdély felé vándorolni? ezzel a kérdéssel állunk most szemközt. Azután, a mit könyvemben a rumënség eredetéről elmondtam, e *kérdésnek nincs többé különös fontossága.*

Az, amit III. Béla király névtelen jegyzője ír a honfoglaláskori oláhságról, kik a székelyekkel együtt mennek Tóhötöm elé; a rumën kérdésben vajmi keveset ér. Ha Anonymus az említett oláhokban rumëneket látott, a kiket esetleg őslakosoknak is nézett, vagy éppen római colonusok maradékainak tartott volna is, mit bizonyítana ez a rumënség mellett? De Anonymus nem rumënekről, nem római maradékokról ír. Az ő tudósítása fejtegetésünknek egyik láncszeme. Anonymus tudósításából az lesz világossá, hogy az „oláh“ név, mely a byzanczi-bolgár történetek kapesán éppen az ő korában nyer bizonyos históriai jelentőséget: Magyarországon is ismeretes lett, s Erdélynek, a balkáni hegyvidékek lakosaihoz hasonló nomád pásztor népeit nevezték így. Pásztorféle nomád hegyi lakos mindig lakta Erdély hegyvidékeit s lakni fogja, míg a hegyvidékek zöld legelőkkel táplálékot nyújtanak juh-nyájnak, tehén csordáknak, s míg a szántóföldek szegénysége kényszeríteni fogja az embert arra, hogy baromtenyésztést űzzön.

Lehetséges, hogy a rumënség, *mint oláhság* már első királyaink idejében szállingózni kezdett Erdély felé, sőt meg lehet az is, hogy már a *vezérek korában* rumën nyelvű oláhság élt együtt szláv pásztornépekkel, a mit bizonyítani ugyan nem lehet, de ha lehetne is, ennek a kérdés meritumára nézve *semminemű jelentősége nem volna.*

Annyi bizonyos, hogy a rumënség *beköltözött balkáni pásztornép*, melynek zöme Erdélyt, már mint Magyarország kiegészítő részét találta, állami szervezettel, intézményekkel, magyar, székely, szász lakossággal.

A rumënség nyelve beszámol ezzel is, úgy tudniillik, hogy az *Erdélyt* a maga nyelvén *meg sem tudja nevezni(!)*, hanem Ard'atnak hívja, ami nem más, mint a magyar

Erdély (Erdőelő = Transsilvania) oláhos formája. Beszámel egyebekkel is; azzal, hogy nem a magyar nyelv vett a ruménből műveltségi szavakat, de ellenkezőleg a rumén vett a magyarból. Ilyen kölcsönszók többnyire az állam, városi élet, mesterségekre vonatkoznak.¹⁾

Ezek a kölcsönszók világosan jelzik azt a viszonyt, mely a *régibb* magyarság, s az *ujabb* ruménség közt fennforog. De a ruménnek is volt hatása az erdélyi magyar nyelvre, különösen a székelyre, ezt sem szabad figyelmen kívül hagyni; ez is tovább színezi a képet.

A székely nyelvben ilyen rumén eredetű kölcsönszókat találunk: berbecs (ürü), bolán (egy ökörfaj), cáp (kecskebak), csobán (juhász), hodály (juhakol), kaskavál (havason készült sajt), kirlán (egy éves bárány), pakulár (pásztor), tokány (juhhusból készült étel), meringya (uti eleség), mióra (egy juh faj), zára (vert tej).²⁾

Ilyen kölcsönszók pedig, csak nomád nép nyelvéből kerülhetnek földműves nép nyelvébe.

¹⁾ Hotar (határ), hotăraş (szomszéd, határos), oraş (város), oraşan (városlakó), meşter, meşteşug, meşteşuguesk (mester, -ség, -séget üzők), mertik (mérték), vamă (vám), vameş (vamos, vámszedő, samă (szám), dare de samă (számadás), şir (sor), rând (rend), vâlçag (váltság), űam, (nem, faj, nemzetség), űamul omi-nesk (emberi nem), birău (bíró), pečet, (pecsét), pečetlui (pecsételni), gazdă, gazduesk, găzduiesk (gazda, gazdálkodni), gënd, gëndesk (gond, gondolni), radaş (ráadás), făgădău (fogadó), făgăduesk (megfogadni), făgădujală (fogadás), miruesk (nyerni), miri-şug (nyereség), bir (bér), bičulesk (megbecsülni, értékét szabni vminek), bizuesk (bízni), bizujală (bizalom), boltă (bolt), boltaş (boltos), răvaş (rovás), răvaş de drum (uti rovás, utlevél), aldămaş (áldomás), alkătuesk (alkotni), alduesk (áldani), ujaă (üveg), žilău (gyalu), kovăč (kovács), lokată (lakat), hălău (háló), ilău (üllő), şură (csűr), şăugău (sóvágó), ver, veră (vér, vérrokon), bëlč (búcsú), borkut (borkút, borvíz), kezecş, kizeş (kezes), kopër-său (koporsó), korč (korcs), bikău (béklyó), čelednica (cseléd-leány), suč (szűcs), săjtău (sajtó), űnemeş, űnemeşie, űnemeşug (nemes, nemesség), kip (kép), kipzuesk (képzelni).

Az oláh kölcsönszavak közt, aldui, aldamaş, mentui, mentuitor szavak arra mutatnak, hogy az első bevándorlók az erdélyi magyar püspökséghez tartoztak. Egyházi fogalmaik e szerint négyféle forrásból: latin, görög, szláv és magyarból vannak meritve. Minő csallhatlan bizonyítéka ez az oláh vándorlásoknak!

²⁾ Edelspacher: Rumén elemek a magyar nyelvben. Budapest, 1875.

Akármikor érkeznek is az első oláh rajok Erdélybe: oklevelesen 1210–30 évek között említettnek először, *oláh és borotnik* (brodlik) nevek alatt (igy egymás mellett mindkét nevet láttuk Dečanski István szerb király bullájában), az is bizonyos, hogy az *délfelől* veszi irányát.

Magyarország ekkor az Oltig ér, tehát a mai Kis-Oláhország, az ország egy részét képezte „*Szörényi bánság*” név alatt.

Ritka lakosságu vagy épen pusztá, lakatlan vidékek ezek Erdély jórészével együtt. Mint ilyen földekkel bőkezűleg bánik a király. II. Endre 1211-ben a német lovagrendnek (Cruciferis de Hospitali Sanctae Mariae) adományozza a Bárczaságot, mely lakatlan (deserta et inhabitata) 1222-ben megújítja a király az adományt s a *borotnikokig* adományozza a nevezett földet Hermann von Salza rend-nagymesternek.

Újra előbukkannak 1224-ben, midőn az Andreanum megengedi a szászoknak, hogy a blak és bissemi erdőket közösen használják oláhok és bessenyőkkel.

Majd dominikanus szerzetesek járnak kelet felé téríteni: Moldvába, mely ekkor Cumániának részét képezi. A térítés szerencsésen folyt, s az esztergomi érsek, mint pápai legatus felhatalmaztatik, hogy egy „kún-püspökséget” létesítsen. Theodorik a domonkosrend magyarországi főnöke, az új kún püspök, kinek egyházkerületében kúnok, székelyek és *oláhok* vannak.

Egy 1247-iki oklevélben ismét előtűnnek a szörény-ségi oláhok (kenézeikkel, kik bírják, hegygazdáik, vezetőik voltak). A király a jeruzsálemi lovagrend nagy-mesterének Rembaldnak adományozza az egész Szörénységet az Olt folyóig, kivéven Linioy kenézátusát, melyet az oláhoknak hagy meg.

Ugyanannak adományozza továbbá az Olton-túli részeket is a tulajdonképeni Cumániát, kivéven *Szeneszlauz* (Seneszláv) oláh kenézátusát.

Ezek az első okleveles nyomok az oláhság bevándorlására s érdekes, hogy ez emlékezések mind az ország déli s aldunai vidékein találják őket.

Mint hegyi nép, amint az oláhságot a Balkánon ismerjük, vándorlásaiban a hegyek irányát követte. Erdélybe

vándorlása is a hegyek ágazatai szerint folyt s ez az Orsova és Viddin közti Duna-részen történt, a vaskapun túl, hol a Kárpátok s a szerb hegységek elsimulnak s lankás, a pásztorkodásra alkalmas vidékek kezdődnek, hol a Duna könnyen átléphető.

Ott, hol ezer év előtt Traján császár hidat veretett, s a sziklaoldalba vágatta a híres via Traiana-t: ott lépték át a Dunát a Balkán *oláhjai, brodlikjai* teheneikkel, üszőikkel, juhaikkal, sertéseikkel, hozva magukkal Byzancz vallását, babonáit, szentjeit s a felkavart viszonyok sok nyomorúságát.

A hegyeken szaporodva, kis falvak alakultak az erdők alján, fatemplomokban byzanczi festésű Máriákat és szenteket imádtak, rácz és bolgár pópák *cyrill-betűs szláv liturgiát* olvastak híveiknek, a kik nemzetségre nézve, *rumének, czinczárók, bolgárok, albánok* vagy *orbonksok* voltak. Vegyes népelem, melyet a szükség, a véletlen s a közös életmód összeelegyített.

Az erdélyi hegyeken elszéledt nomád oláhság tovább is baromtenyésztéssel foglalkozott, itt-ott a városokhoz közelebb, mint mész- vagy szénégetők képeztek kis telepeket. Nem egy római kőemlék jutott így a mészégető kemenczébe. (Corp. Inscr. Latin. 1457.)

Pásztorelemeken kívül délfelől földműves szláv nép is beszállingózott Szörénybe, Erdélybe. A Selistyk (Selo = falu), Plugova, Plugovicza (plug = eke) helynevekben találjuk meg nyomukat. Földművelőkkel együtt iparos és kereskedő *görögök, örmények* ¹⁾ kerültek a dunáninneni részekre, új keletű byzanczi életet hozva, a még kevésbé lakott, vagy itt-ott egészen néptelen területekre.

S ezt a soknyelvű balkáni bevándorlót, mert fő-typusuk az *oláh-élet* volt, s mindannyi a *keleti-egyházhoz* tartozott, oláhoknak nevezte a közélet s az oklevelek nyelve.

Ha az új bevándorló oláhság nemzetiségi viszonyait közelebbről kutatjuk, az új lakosság képe teljesen kiszíneződik.

Mint mondók, az Erdélyben elhelyezkedett magyarság, szláv telepeket talál annak minden részében; azok egy része elmagyarosodik s helyneveik magyar község-

¹⁾ Örményes helynév Szörényben 1428-ban.

nevek maradnak továbbra is. De újabb szláv betelepülés felfrissíti a régi szláv elemet. Mikor Gyulafehérvár (I. László idején) alakul, ott mindig, vagy talán ismét szlávok vannak, kik az új püspökség székhelyét *Belgrádnak* nevezik. Ha itt rumën nyelvű földnép gyülemlett volna meg, Gyulafehérvárát *Četate* alba-nak nevezhette volna.

Nagy szláv rétegeteket találunk a XVI—XVII. századig Erdélyben, Szörényben, Krassóban le Szerbiáig. A Božović, Zagradya, Dovaracz, Prevalacz, Radotešt, Zborištye, Lovištye, Tergovištye, Szlatina, Starič, Zabalčina, Ogradena délszláv (szerb-bolgár) helynevek Szörényben (ma mind oláh község). A Vulkán hegy a vöröstornyi szorosnál is szláv nevű s egy a szerb hegyek Vulkánjával, a mi pásztorok nyelvén nem Vezuvot vagy Ethnát, hanem egyszerűen „farkas hegyet“ jelent. A Žil folyót még ma is gorni (felső) és dolni (alsó) Žil-nek nevezik (szlávul) a szörénységi (kisoláhországi) rumënek, kiknek babonái a Vila, Samodiva, Vrkolak szláv nevekhez vannak kötve.

Az új települők soká beszéltek szerb és bolgár nyelvet Erdélyben. Csergeden Alsó-Fehérmegyében e század elejéig élt egy bolgár tájszólás, melynek hangtani sajátágaiból ítélve, még a XIII. század előtt kellett Erdélybe jutnia ¹⁾; Brassó régi lakossága (Bolgárszeg, Belgerei) is bolgár volt ²⁾; Bolgárszeg, oláhul Škej. Erdélyben szerteszéjjel vannak Škej nevű községek, a mi rumënul és albánul szlávot, különösen pedig bolgárt jelent. ³⁾

Bongárdon, Szász-Piánon, Tövisen laktak rácok, s a magyar nemességbe jutott erdélyi családok közt 45 Rác familiát ismerünk; Rác de-Tövis, -Szeben,

¹⁾ Miklosich: Die Sprache der Bulgaren in Siebenbürgen. Denkschr. d. kais. Akad. Wien, VII. Feldolgozva a m. n. muzeum tulajdonában levő: Cantilenae Bulgaricae stb. című kéziratot.

²⁾ J. Beza: (Neue Beschreibung d. Königreichs Ungarn etc. Leipzig, 1664.) „Cronstadt hat drei grosse Vorstädte, deren eine die Bulgaren, die andere die Hungern und die dritte die Sachsen und Zeckler bewohnen“.

³⁾ Alvinczon, Vajda Hunyadon, Berekszón, Déván, Gotthátyán bolgárok és szerbek. Az alvinczi bolgár katolikus egyháznak (bulgariták) sok emléke maradt meg.

-Gyulafehérvár, -Prod, -Lugos; RácZ-Ljubics de Mihályfalva. ¹⁾

A régi szörényi bánság területén Radul, Hanczul, Jankul, Nykul, Georgius Hosdat, Thomas Murg (1376—1547) nevek mellett Radoslav, Petrus Walkaşyn, Petrus Zrna, Peya Zablyar, Matheus Radovan (1494) szerb nevű oláhokat ismer Pesty Frigyes. ²⁾ Karánsebesen rácZ utca is volt a XV. században. Ma e területeken rácZoknak hire sincs többé.

Ilyen népségekkel együtt él a rumën a XIII. század óta, de kevésbbé a völgyekben, megszállt helyeken, mint inkább hegyeken s legelőkön.

A rumën nyelvű helynevek vallanak erre legbiztosabban, melyek többnyire a pásztoréletre vonatkoznak. Lupu, Lupoja, Lupešt (Farkas, Farkasfalva), Këmp, Këmpul, Këmpulung (mező, hosszú mező), Fëntinä (kút), Purkareni, Porčešti (sertéses), Pojana Porkuluj (sertésmező), Vale Lupšej (nőstény farkas völgye), Vale Porkuluj (sertés völgye), Vale mare, Vale mikä, Vale verde, Vale lunga (nagy, kis, zöld, hosszú völgy), Vale Bouluj (ökörmező), Subpadure (erdőalja), Dupapiaträ (hegymöge) stb.

Helyneveik közt Czinczári-t (maczedo-rumënt) is találunk Erdély területén. (Cincari = Szunyogszék, Fogaras vidékén.) ³⁾

Rumënek, czinczárok, rácZok és bolgárok közé ve-

¹⁾ Bolgár nevű családok nemessége Erdélyben: 1590, 1607, 1633, 1656. évekből. Tagányi K.: Az országos levéltár nemesi stb. okleveles jegyzéke.

²⁾ Szörény tört.

³⁾ Hunfalvy (Kirándulás Erdélybe „Budapesti Szemle“ 1887. jan.) említi, hogy Besztercze vidékén Dürnbach szász eredetű falu oláh neve Dipsa (görögül δῖψα = szomjuság.) A mennyiben az erdélyi oláhság a szomjuságra általában a sete (sitis) szót használja, azt hiszem, itt is czinczárokkal van dolgunk. A helység H. szerint e néven 1453-ban említették először. Különben a maczedo-oláh és az erdélyi móczok nyelvének rokonsága (specialis vonások) amit a bevezetésben a hangtani caracteristiconoknál hoztunk föl, jelzi, hogy Erdély rumënségének egyrésze maczedoniái eredetű, s ha ehhez a móczoknál ismert rotificatiót vesszük, mely különösen az istriai rumënséget jellemzi, úgy tisztában leszünk arra nézve, hogy Erdélyben a Balkán-félszigetnek minden rumën nyelvárnyalata találkozott s összevegyült.

gyülve mindenféle *albánok* vagy szláv nyelven arbanasok (ebből a magyar orbonás) szántják Erdély földjét vagy legeltetik nyájaikat a közép korban. Nemessé lett családok, vagy oklevelekben fennmaradt családnevekben él még e néptörzs emléke. Krassó megyéből ered például a krassófi nemes Orbonás család. A gyulafehérvári káptalani levéltár okleveleiben sok ilyen családnévre bukkanunk: Georgius Arbonás (Alsó Fehérmegye, 1693), Arbonás János (Torda, 1585), Orbonás Katalin (Torda, 1615), Teodor Arbonás (Kászsószék, 1673), Georgius Angyelaki alias Arbonás, szász-budai birtokos (1677), Orbonás Péter (1659). Hunyad megyében Orbonás néven magyar és rumén családokat ma is ismerünk. Ide kell sorolnunk az Epirotar de Gyulafehérvár nemes családot is. (Epirotar = epirusi.) ¹⁾

Hogy az oláhságban *nem nemzetiséget* láttak nálunk, de *nomád*-typusú lakosságot, mely a *görög felekezethez* tartozott, kiolvashatjuk okmányaink gondolkozásából is. Kézay kronikája írja már, hogy vlachi = pastores.

Mint ilyeneket ismerik a hivatalos okmányok általában.

1407-ből a belső Szolnokmegyei Drági család egy oklevelében „Ladislau dictus Bolgar *jobbagio wolachalis* de Zaz-Sombor“ emlittetik. ²⁾

1445-ben Hunyady János Világos várát kapta Záránd megyében, a várhoz tartozó *nemesek és oláhokkal (!)* s a patronatus jogát: cunctarum ecclesiarum et capellarum tum *christianorum* (római egyház) quam *wolachorum* (schismaticusok). ³⁾

II. Ulászló egy 1494. okt. 1-én datált okmányában, mely szörénységi oláhokról szól, ezt találjuk: „Universos

¹⁾ Más balkáni eredetűek: Macedoniai Péter (Alsó-Fehérm. 1552.) Görög (Gregus) de Baróth, -Fogarás, -Gyulafehérvár, -Zilah alias Tornovai; Grecus (Görög), 43 Horváth, Nikápolyi, olasz de Ragúza, Susmán, Dalmata. Érdekes adat, (Torma károly közlése) hogy Belső-Szolnokban Lápos vidékét számos „Paleolog“ nevű oláh lakja: Paleolog Juon, Mitru, Koszta stb.

²⁾ Erd. Fisc. ltár XII. fasc. 13. B.

³⁾ Teleki: Hunyadiak kora. X. 159–160.

Wolachus et alterius status seu *linguagii homines*.“ Itt oláhság mellett szintén olyan néposztály (szerb, bolgár, albán) értendő, mely marhatartás után fizette adóját.¹⁾

Hogy pedig minő *nyelvü* népnek ismerték nálunk az oláhságot, egy igen késői okmányból, I. Leopold 1701 szept. 16-án a brassói oláhosodott bolgárookra vonatkozó privilegiálisából is kiviláglik: „... ab immemoriali tempore suburbium Bolgárszeg, *Valachi, Rascii aliquae gentes inhabitant*. ...“²⁾

Az oláh állapotok jellemzésére álljon itt Veranchich-ból egy idézet, ki a XVI. században így ismeri Erdélyt: „Azt három nemzet lakja, székelyek, magyarok és szászok. Hozzájuk kell ugyan sorolnom az oláhokat is, kik számra nézve akármelyiket is a három közül utólérik, de nincsen szabadságuk, nincsen nemességük, nincsen tulajdonuk, keveseket kivéve, kik Hátszegen laknak, s kik Hunyady János idejében, mert annak hathatós segélyére voltak a törökök elleni hadakozásban, nemességre jutottak. A többiek mind közemberek, kik nem saját szállásaikon, hanem ide-oda szétszórva élnek az egész tartományban, kevesen ugyan nyílt helyeken laknak állandóan megtelepedve, legtöbben a *hegyeken és erdőkön bujkálva tanyáznak* marháikkal.“

Ugyanezt mondja az erdélyi Reichendorff György 1550-ben: *Valachi etiam hanc terram, sed sparsim sine sede fixa incolunt*. (Chorografia Transilvaniae. Viennae 1550).

Az oláh élet nomád karaktere soká kirí az erdélyi országgyűlések végzéseiből (Rákóczyak, Bethlen) hol az oláhok általában mint „vagabundi“ vannak említve. Sokszor olvassuk azt az intést, hogy az oláhok *falvakban* éljenek, saját biráik alatt s ne barangoljanak. (Adózás idején egész vidék oláhsága a hegyekbe vonult az adószedők elől). A törvények az oláhokat papjaik fizetésére is kényszerítik. Az oláh papok jövedelme ma sincs rendezve. Moldován a móczokról írott tanulmányában írja,

¹⁾ Linguagium, ut mox lingue boum. Consuetudines Tolosane MSS. e Bibl. De Abbatis de Crozat: „Nec solvunt albergam, nec Linguagium, nec tromatgium, nec ovagium“. Du Cange. Tom. II. Pars II. 122.

²⁾ Hilibi Gál László: Vizsgálódás az erdélyi kenézségekről. Nagy-Enyed, 1846. 69. l.

hogy oláh családok a papnak mit sem fizetnek, csak az örökösök fizetik a temetkezés költségeit, a mikor is a pópa az elhalálozottal szemben összes igényeit 50 – 100 frtban érvényesíti.

A XIV. és XV. században sokat hallunk oláh kenézek és oláh vajdákról. Az oláh kenézek, hegybíró, számadó gazda állásban voltak oláhos vidékeken. Ezek vállalták az erdők irtását, szolgáltatták be az adót, szereződtek a földesurral lakatlan vidékek betelepítése iránt. A szerb chrisovulokban gyakran meg vannak említve ilyen hatáskörrel. Az észak-magyarországi tót megyékben is vannak pásztorbírák, kik a legeltetést stb. intézik. — Temesmegye oláh községeiben ma a falusi bíró neve knéz. ¹⁾

A vajda pedig egy-egy bevándorló csapat. vagy törzs feje, kormányzója volt. Több ilyen törzsfőben a „bojár“-okat ismerjük fel, kik Erdélyben többnyire *nemesekké* és *magyarokká* lettek. Innen a sok erdélyi Boér családnév.

Ilyen kenéz, vajda vagy bojár családok mindenféle balkáni nemzetséghez tartoztak, legtöbbjük azonban, úgy *mint a papok*: nálunk *szerbek* és *bolgárok* voltak.

Ilyen délszláv eredetű vajda család volt a Hunyadiaké.

A legrégibb feljegyzések oláhoknak nevezik a Hunyadiakat. Ősük Šerb, ennek fia Buthi Vojk vagy Vuk és Radul. Vuk fia Hunyady János.

Az oláh név fogalma, a milyen bő volt a középkorban, oly nehéz annak keretén belül a nemzetiséget meghatározni. De nem lehetetlen ez, s a Hunyadiak eredetére is vethetünk némi világot. A család nevei közt a Šerb és Radul neveket találjuk, mint olyanokat, melyek kétségtelenül rumén személynevek. Ezzel azonban a rumén eredetet nem lehet megállapítani. Bolgáriában a Radul, Dragul rumén személynéveket mindenfelé viseli a bolgár nép, ²⁾ a moldva-

¹⁾ U. a. Hunyadmegyében (Torma károly közlése.)

²⁾ Karavelov: Pamjatniki narodnago byta bolgar'. Moszkva, 186.. 288 – 289.

havaselői vajdaságokban pedig, Kantemirek, Kantakuzinok (fanariota görögök) viselték a Szerbán nevet, mint *oláhok vajdái*, rumén népekkel való együttélés folytán.

A Hunyadi család is az oláh nép köréből való, de nemzetiségre nézve aligha rumén, inkább délszláv volt. Ezt a Vojk vagy Vuk név mutatja, a mi Vk-nak is iratik. A Vuk ugyanis *szerb nemzeti* név s Farkast jelent. Olyan általános keresztnév ez, mely minden nyelvben megvan (magy. Farkas, német. Wolfgang stb.), megvan a ruménben is Lupu és Lupul alakban, mely néven több oláh kenézt és vajdát ismerünk.

Hogy Buthi Vuk magát szerb nemzeti neven nevezte, s nem ruménesen Lupu vagy Lupulnak, ebből sejthetjük a nemzetiségi viszonyt, ha ugyan a Vuk névben nem-e az erdélyi szerbség műveltségi hatását kell látnunk. Különböztetésért, hogy Hunyadmegyének e korban sok szerb lakossága volt, a hunyadi várhoz tartozó jobbágyság (földmivelők) jó része is szerb eredetű, a vár egyik őstornyát ma is szerb nyelven „Nje bojszá“-nak (ne félj!) hívja a nép. Nevezetes, hogy Hunyadmegyében két faluban Bukován és Zajkányon még ma is tipikus szerb öltözetet visel az *eloláhosodott* lakosság. Családneveik közt pedig több Hunyadit ismerünk.

A szerb vitézi énekek is sokat emlegetik Hunyadi Jánost és Mátyás királyt. Egy ilyen, Lazarević czár s egy szebeni oláh nőtől származtatja Hunyadi, vagy Szibinyáni Jánkot: „Despot Stjepan Lazarević i Sibiňka djevojka roditejli Sibiňanin Jánka.¹⁾”

Corvin Mátyás okleveleiben is vannak olyan hivatkozások, melyek a délszláv eredet mellett szavaznak: „... a Regibus vero Bulgariae atavis nostris... írja Mátyás, s rokonait is megnevezi. Ez oklevélből kitűnik, hogy a Hunyadiak ősei a Balkán felől bevándorló néptöredékek vajdái voltak s *délszláv* és *albán* fejedelmi családokkal voltak rokonságban.

Egyik rokonának (consanguineus) nevezi Mátyás *Ivanovits* Györgyöt, Thessália herczegét, Albánia, Dibra, Zadrímia, Croja, Ochrida, Castoria, Dioclea urát, aztán

¹⁾ Glasnik: Belgrád X. 2. Bogušić: Narodne Pjesme 25.

Niši *Marnovits* Thomkát, Zvornik vára urát és Rácország starostját, Braničevo stb. birtokosát.¹⁾

A mi a Hunyadiakra áll, áll az a híres Kristyóri oláh vajdákra is.²⁾ Ezek őset Boar-nak (bojár) nevezik az oklevelek, ettől származik Kristyóri Boalya (adománylevele 1404 és 1415-ből) a zarándmegyei oláhok vajdája (Vojvoda Vlacorum), ki, mint azt egy 1773-ban átírt okmányból olvasom, a „*gens rasciana*”-ból való.³⁾

Ismerve immár az oláhság eredetét, ethnografiai complexumát, traditióit, bevándorlásainak körülményeit s életviszonyait, meg fogjuk érteni, mért volt olyan *szervezetlen* az oláhok egyházi élete még a XVI. században is, mikor az első erdélyi vladikák (püspökök) kezdenek feltűnni; megértjük azt, miért tartoznak a mármarosai, erdélyi oláhok a *nándorfehérvári* (belgrádi)⁴⁾ metropolia alá a XV. században (I. Mátyás levele 1479-ből) s meg-

1) Kerchelich: De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae not. praelim. Zágráb. 280—282.

2) A Kristyór név rumén s Hrsčór alakban a szerb chrisovulokban is olvasható.

3) „Concinnata est haec Tabella Genealogica anno 1773”. „Báár a possessione Kristsor in donationalibus annor. 1404 et 1415 sub A · A · DE KRISTSOR ita scriptus et denominatus qui” stb.

Folytatólag . . . „Belam vajda in donationalibus A. 1404 simpliciter de Kristsor scriptum, mox autem in donationalibus A. 1415 BELAM VAJVODA DE KRISTSOR apellatum sub A. A. alias ut indicia produnt Gente Rascianum sub Nr. 37 et sub C. et a Serenissimo Sigismundo Rege olim Hungariae pro fidelibus suis servitiis ac meritis totales et integras possessiones Kristsor, Zdrapcz et Czoroczcel in Cottu de Zaránd existentes et districtui Fejér-Körös ingremiatis, erga privilegiales Anno 1404 et 1414 sub A. A. exhibitas” etc. etc.

Alább . . . „Filias: Zora et Vilka (Zora és Vilka szerb leánynevek: Zora = hajnal, Vilka, Vila = tündér) utrasque ad tum in capillis constitutas prout antiquissimae picturae inscriptionisque Rascianicae Ao. 1411 in praefato pervetusto templo Kriscsoriensi Valachis hodieum inviolabiliter extantes manifeste perhibent sub lit. C. Nro 37.” (Az oklevél Kristyóry János ügyvéd tulajdonában Aradon.)

4) A belgrádi érsekek, pl. Simonovics István 1651-ben e czímet használták: Archiepiscopus Belegradiensis, Vadiensis, Mármarosiensis, totiusque Transilvaniae.

értjük azt, miért volt az erdélyi oláh *egyházi élet mindenütt szláv*, miért voltak papjai szerbek és bolgárok, régi erdélyi oláh templomok falaiba mért vannak ó-szláv és szerb nyelvű köemlékek építve,¹⁾ miért nincsenek a ruméneknek nemzeti szentjeik, — miért nincsenek *semmiféle nyelvemlékek* e korból s a rumén nyelv, mit csak később kezdenek írni, miért van úgy túlrakva bolgár és szerb nyelvelemekkel; — megértjük azt a sokszor félre-magyarázott tényt is, hogy mikor Černović Arszen szerb patriarcha korában I. Leopold pátensével a karloviczi metropolia megalakúl: miért tartoznak az alá úgy a magyarországi szerb, mint a kis-oláhországi (pozsega-megyei) uskok-egyházak s később miért terjed ki a karloviczi metropolia fönnhatósága az *összes erdélyi schizmatikus egyházakra* is? Miért fonódik össze ilyen szorosan a szerb-oláh egyházi élet s helyezkedik el Karlócza körül?

Azért, mert ekkor még megvannak a traditiók, a *nyelvi* kapcsolatok, melyek Erdély népét míg összekötik a bolgárral és a szerbiaival, Erdély szerb nemzetiségű oláh papjai tudják még, hogy az egyházaikban élő vegyes nép nem egyéb, mint a régi Szerbia s bolgár Maczedonia kiszakadott tagja.

¹⁾ Erdélyi régi görög egyházak szláv felirataiban sok bolgár és szerb nyomra találunk. Szinte Gábor, dévai tanár, Hunyadmegyében több ilyen egyházat vizsgált s az összeirt feliratokat nekem átírás és lefordítás végett elküldötte. Egyikben (a berek-szóiban) több szerbizmust találok. Az ó-szláv nyelv ugyanis más-más jellegű bolgár, szerb, orosz területen. Ezekben ilyen szerbizmusok vannak: Gospožda Mara Ovarovića Petra dašter' bivša pokojnoga gospodara Nikole Crpovića gospožda = Mária asszony Ovarović Péter leánya, boldogult Crpović Miklós úr volt felesége. E szövegben a pokojnoga pokojnago helyett félreismerhetlen illyrismus, a nevek végén alkalmazott h = é betű is egyedül szerbeknél volt használatban. V. ö. Torma Károly: A berekszoói régi templom Hunyadmegyében (Arch közlem. 1879. 53–61). A tudós szerző közölte latin feliratok egyike: Magnificus dominus (Ni)colaus (Cherepo)uit Cap(itaneus) Alfeldien(sis) 156 Alfeldi vagy olfeldi zsupánság Bosnyákországban. (!) A szentgyörgyi egyházban pedig, mely 1409-ben épült Zsigmond király korában, a Vlajko nevet találjuk, a mi meg bolgár nemzeti név (= Vuk, Lupu) „Rab božis Vlajko sin Kendreš.”

De a szerb és bolgár, mint tanulmányunk folyamán többször láttuk, nem tud ellenállani a rumén amalgamáknak. A hol szláv ruménnal összekerül, a két elem a ruménség javára egyesül. A szerbeknek van egy példabeszédjük is: Gdje vlachina dogje sve kuću povlaši (a hová egy oláh nő kerül, az egész ház eloláhosodik.)

Réges régen, mikor szláv ruménnel került össze, *első találkozásuk* napjai óta folyik ez az amalgama. Nőttön nőtt az bolgár szerb területen s tovább dolgozott Erdélyben, megváltoztatva annak *tarka képét* s dolgozik az folyton ma is, a hol szlávot talál a rumén.

A mai Szerbia negotini kerületében terjed így a rumén elem a szerb rovására, mely könnyen elsajátítja a rumén nyelvet, míg az, idegen nyelvet nagyon nehezen, vagy éppen nem tanul meg.

Kanitz F. Szerbiáról írott nagy munkájában ¹⁾ írja, hogy „a szláv elemek rumunizálódása szerb területen úgyszólván szemmel láthatólag folyik.“ Ugyanez történik Dél-Magyarországban is. „Már ötven év előtt kifejezte volt aggályát a temesvári gimnázium irodalom-tanára, Tirol (ki mint szerb író is ismeretes) szerb területek elrumunizálódása iránt. Ez aggályokat — jegyzi meg Kanitz — igazolta az idő. Temesvár város és környéke Tirol korában úgyszólván még teljesen szerb volt, ma pedig az egész vidéket csaknem csupa rumén lakja. Egy része e szerbeknek, engedett a rumén nyomásnak s a kikindai kerületbe költözött. Más részök elrumenesedett. A Béga-csatorna jobb felén fekvő rumén községek máig viselik régi szerb neveiket s családnevek, mint Brankovits, Arandjelovits is jelzik, hogy lakosaik régen szerbek voltak. Az oláhok *nyugati irányban* való terjeszkedésre sok adatot hoz fel a „Južna pčela“ s a belgrádi „Svetovid“ (1850). A rumének — folytatja Kanitz — kevéssel beérő nép, s azért mint pásztorokat s szőlőmunkásokat szívesen látja a szerb földesgazda.

Ennek azonban meg kell tanulnia szolgáló nyelvét, mert ellenkezőleg alig történik“.

A belgrádi akadémia Glasnik-jában is találok erre

¹⁾ Serbien. Leipzig, 1863. 323—324.

vonatkozólag egy följegyzést, a mit, mert az eloláhosodásnak mai proceszusát festi, ide iktatok:

„A požarevaczi kerületben a Mlava patakja, két falut választ el, az oláh Ždrelo s a szerb Šetonjét. Szerb pásztorok, a kik a Mlava melletti hegyeken oláhokkal együtt legeltetik nyájaikat: rövid idő folytán elfogadják az oláh szokásokat és viseletet s megtanulják az oláh nyelvet, úgy hogy lassanként inkább olá hul mint a maguk nyelvén beszélnek *egymás közt is*. De az oláh viszont nem tanul meg szerbül. Mivel pedig a Mlava patakon nehéz az átjárás, mert ritkán akad ott dereglye: a szerbek e területen rövid idő alatt eloláhosodnak. A bolgárok, a kik a Timok mellett a viddini kerületben oláhság szomszédságában laknak mint a Mlava melletti szerbek, ők is inkább olá hul beszélnek; akár csak mindig így lett volna.“¹⁾

Erdély szlávjai is elfogytak; Brassó, Cserged, Alvincz bolgárjai ma mind rumének, a szerteszéjjel élt szerb földmivelő és pásztorkodó szlávok is elfelejtették anyanyelvüket, szaporitva mindenütt a rumén lakosságot. Még a mult században s e század elején sok erdélyi faluban beszéltek szerbül, még több helyen emlékeztek szerb őseikre. Tököly Sebők így ír arról e század huszas éveiben:²⁾

„Ich kenne noch über 100 Familien, wo die Aeltern kaum, oder gar kein walachische Wort wussten, die Kinder aber, und Enkel nichts als *karawalachisch* reden“.

A szlávok tömeges elrumunizálódása magyarázza meg az erdélyi oláh vidékek *szláv* topografiáját. A sok

¹⁾ Belgrádi Glasnik, 1883. 54. kötet. 197—198. Crna-reka című tanulmányból.

²⁾ S. T. Erweis, dasz die Walachen nicht römischer Abkunft sind. Ofen, 1827. p. 94. — Erdélyi szerbek és bolgárokról e század elejéről sokan emlékeznek; Ballmann: Statist. Landeskunde Siebenbürgens. Hermannstadt. 1801. 32, 44. „Die Serben bewohnen die Dörfer Bongard und Reiszdörfel im Hermannstädter und Szász-Pián in Mühlbacher Stuhle, und dann Kis-Csergöd in Niederalbenser Comitát . . . Die Serben haben sie — d. h. die walachische Sprache — als Muttersprache angenommen, indem blos die ältesten Serben die slavische Sprache noch sprechen, die jüngeren aber nicht mehr“.

bran (kapu, szoros), jezere (tó), izvor (forrás), laz, lazurj (irtvány), măgură (orom), peștere (barlang), pojană (mezőség), stână (hegyfal), vërtop (mocsár, süppedék), vërv (hegyesűcs),¹⁾ d'al (hegyhát), mogilă (halom), lunkă (rét) baltă (mocsár), sat (falu), brád (rét), baje (bánya) s az a tömördek község és folyónév mutatja a népiségi átalakulás nagy mértékét. Oláhok által lakott szláv nevű községek Erdélyben: Tërnova, Dumbrava, Briznik, Dobra,²⁾ Bukova, Krivădia, Brad, Lipova, Kladova, Milova, Malina, Kruševăc, Kosteșd, Seliște, Mokra, Toplica, Slatina, Krasna, Sohodol, Rakova, Pred'al, aztán a Sërb (Hunyadmegyében) Valja Sërbilor (Kraszna, Zaránd), D'alu Sërbilor (Hunyadm.) s annyi száz és száz mind arra mutat, hogy a községi élet Erdély oláhságában szláv eredetű s csak később, mikor a rumanizmus a hegyek felől behatolt a falvakba: kezdődik a rumënség községi élete.

Könyvem III. fejezetének végén említettem, hogy a szlávok emlékében egy Troján név él s hogy Bolgárországban több Troján-féle helynév ismeretes. Erdélyben is van egy „Pratul lui Trajan” rumën hely. Mi az eredete? hogy került rumën vidékre: könnyen megérthetjük!

Körülbelül a XV. század vége az az idő, mikor az átalakulás már annyira fejlődött, hogy az oláhságot nagyjában már compact elemek képezték, midőn, hogy más szóval éljek, a „rumënség” mint nemzet megszületett, anélkül, hogy ezzel *nemzeti öntudat* is járt volna.

Ez időben lesz Magyarországon az *oláh név a rumënség hivatalos nevévé*, s ez időben kezd az irodalom is foglalkozni az oláhsággal. Hunyadi Mátyás udvarában meghonosodik a renaissance műveltség s Bonfinius, ki ismerte Erdély rumën ajku népét, korának tudása szerint a régi és új viszonyokat kombinálva: *ő az első*, ki arra az eredményre jut, hogy az oláhok, kik szerinte Erdélyt ősidők óta lakják: római utódok, Traján colonusainak maradékai.

Ez a bonfini-felfedezés hozta létre azt az európa-szerte elterjedt s máig érvényben lévő nézetet, mely

¹⁾ Erdély területén 152 vîrvu (vrch).

²⁾ E néven Erdélyben 30-nál több község.

szerint az oláhság Erdélyben keletkezett, nyelve ősrégi római nyelv, egyszerűen, hogy a ruménség Traján kora óta szakadatlan lakja Dáciát.

De lássuk a dolgokat tovább.

Az erdélyi földnép elrumènesedésével az egyház még *szláv marad* nagyon soká; a rumén nyelvet még *nem írják*, a papok fönntartják a kapcsokat a szláv világgal.

Az erdélyi oláh eljár biserikáiba, meghallgatja papját, a kinek nyelvét már nem érti, de vallása megtűr minden mysticismust, az idegen nyelv divatja sem nyűgözi szellemét.

Csak nagy sokára az erdélyi protestáns mozgalmak (XVI. század végén) hoznak új állapotokat a rumén egyházi életbe.

Idegenek: szászok, majd az erdélyi fejedelmek gondoskodnak rumén egyházi könyvekről, minek ha célja az volt is, hogy a schismaticusokat a protestantizmusra térítse: *a ruménség életében új korszakot nyitott.*

Az első rumén könyvet (Homiliák) tudtunkkal a brassói városbíró Hirschel Lukács fordította szláv nyelvből 1580-ban. Hasonló művek Forró Miklós és Geszti Ferencz költségén jelentek meg: az egész bibliát pedig rumén nyelvre I. Rákóczy György erdélyi fejedelem fordította és nyomatta ki 1648-ban, cyrill betűkkel.

Ez — ugymond Baritiu — felnyitá a románok szemét, hogy lássák, hogy az *ő nyelvükön is lehet írni* s lehet művelni azt, s hogy nincs többé szükség a szláv nyelvre, melynek brutális igája (?) alatt voltak sok század éji sötétségében.¹⁾

A rumén liturgia elterjedésének azonban még sok időre volt szüksége. A papok féltékenyen elzárkóztak az újítás elől, abban vallásuk romlását látva. Ismeretes tény, hogy Apaffy Mihály fejét üttette le egy oláh pópának, ki vonakodott a rumén liturgiát olvasni hiveinek.

Csak nagy lassan hódított tért oláh területen a rumén egyházi nyelv, mely lépésről lépésre szorította ki

¹⁾ Baritiu: Catechismulu Calvinescu. Sibiu, 1879. 48. l.

az ó-szlávot, melyet az erdélyi bolgárság és szerbség eloláhosodásával, a hivek nem értettek többé.

A rumén liturgiai nyelv meghonosodásával a keleti egyház két nyelvterületre szakadt Magyarországon s Erdélyben: a szerbre és ruménre. A hierarchiai egység azonban még nem lett megszakasztva e processussal. Mikor később I. Leopold király idején a szerb metropolia megalakult: láttuk, hogy az, az erdélyi összes oláh egyházakra is kiterjedt. Az oláhok papjai és püspökei is többnyire szerbek voltak még sok ideig; egy szóval a keleti egyházi életben a szerb befolyás érvényesült egészen a *legújabb korig*.¹⁾

Csak a XIX. század közepén, 1864-ben fordulnak meg s alakúlnak át teljesen a viszonyok.

Ez év augusztus havában történt, hogy a görög keleti egyház képviselői Karlóczán összeültek s egy *megérett ügyet* tárgyaltak le.

„Még emlékezünk a vitákra (írja Pesty Frigyes), melyek a szerb és rumén egyházak elválását s az egyházjavak megosztásának módozatait tárgyalták. A rumének azt hozták föl, hogy a „natio illyrica“ s a „gens rascianá“-ba ők is bennfoglaltatnak s ezen alapon egyenlő felosztást sürgettek. A szerbek tiltakoztak e felfogás ellen, azt hozva fel: „hogy a ruméneknek semmi követelésük nincs, s ők csak vallásfelekezeti testvéreik iránti méltányosságból akarnak azoknak bizonyos részt juttatni“.²⁾

Pedig a ruméneknek volt igazuk. Bele valók ők is a „gens rasciana“, „natio illyrica“-ba, de ennek tudata már ekkor teljesen szétkuszálódott, nem is tudta volna senki a gyűlésen a ruménség jogos igényét körülírni.

¹⁾ A görög-keleti román egyház 1880 évi schematizmusában számszámra találjuk még a szerb nevű pópákat. E nevek ma már csak hagyományosak, de érdekesen illusztrálják, hogy a szerbség minő társadalmi állást foglalt el az erdélyrészi oláhok között. A schematizmusban Popescu, Jacobescu, Macarescu stb. rumén nevek mellett a szerb képzésű Vasilievics, Mihailovics, Stoikovics, Markovics, Adamovics, Dimitrievics, Pavlovics, Popovics nevek egész tömegét találjuk; a Popovics név (= papfi) 98-szor fordul ott elő.

²⁾ Pesty Frigyes (A szörényi bánság, 379. l.) azt hiszi, hogy a szerbeknek e kérdésben igazuk volt.

Ekkor alakult meg a *rumén metropolia* Szeben székhelylyel s a magyar-erdélyországi rumének egyháza ez időtől nevezi magát: görög-keleti-román egyháznak.

Oláhok, magyarok és szászok.

A rumén elem, a mint elenyésztette szlávjait, görögjeit, albánjait, úgy fogyasztotta a magyarokat és a szászokat is Erdélyben. Hegyeikről leereszkedve: a szlávok assimilálása folytán egész vidékek falvai rumén falvakká lettek. A magyar és szász falvaknak is sokfelé olyan sorsuk volt a rumunismussal szemben, mint a mai negotin-vidékieknek Szerbiában. Magyar és szász könnyen megtanúl ruménül, míg az alig tanúl meg magyarul, szászul meg épen nem.¹⁾ Százados együttlét folyamán Erdély területén százakra menő magyar s jelentékeny számú szász község oláhoscodott el. (Lásd a függelék a fejezet végén.)

Schuller Károly János a negyvenes években a rumén continuitás kérdésében szólalva fel, e nevezetes sorokat írja a szászok és rumének közt fenforgó viszonyokról:

„ . . . Minden ilyenmü álmadozások között azon képzelgés, miszerint a német telepedők bevándorlásuk idejében Szászföldön sűrű oláh népességre akadtak volna, legelső helyt foglal. Nemcsak oklevelek hosszú sora, hanem élő hagyomány és országunk emlékirati története is képes azt semmivé tenni. Figyelmes vizsgáló azon szász faluknak alkotásából, melyekben jelenleg szászok oláhokkal együtt lakoznak, kitalálja népesítésök történetének egy részét; igen kevés kivétellel az oláhok lakásait a falu végén látja, miből hamar azon csalhatlan következtetést húzza, hogy ezeknek nem az eredeti lakók törzsökéhez kellett tartozni, hanem csak később járulni azokhoz. Sok helyen a német lakosok idegen elemekkel való összekegyedése oly késői, hogy agg emberek még jól emlékeznek azon időre, midőn az létre nem jött és

¹⁾ A szászok, ha messzebb vidékekről összekerülnek s különös dialectusaikon nehezen közlekedhetnek, ruménül beszélnek egymás közt („Red’ mer blochisch“). A szászok, ha magyarok és székelyekkel kerülnek össze, vásárok alkalmával, szintén a rumén nyelvet használják közvetítőül.

kik annak minden történeteit a magyar vármegyék vagy Moldova s Oláhország szomszéd tartományaiból beszámrazott egyes oláh családok kijeleléseig képesek elbeszélni. Ehez járul még az is, hogy a levéltárakban nemcsak számos oly okiratok vannak meg, melyek az oláhoknak a szabadság földjére való könnyen magyarázható tódulását eléggé bizonyítják, hanem azon feltételeket meghatározó szerződések is, melyek mellett az oláhoknak hajdan tiszta szász falvakban való megtelepedése vagy új községek szász földön való alkotása engedtetett meg (p. o. egy szerződés 20 oláh családok megtelepedéséről Ujegyházszei Bendorf nevű községben). Hasonló szerződések taláztatnak többek közt a n. disznódi határon alakult Czod nevű falu jogairól és Beszterce s Brassó vidéki telepekről. (Id. efféle egyeződésekről Eder de initiis 162. l. és a Brassai oláh előváros keletkezéséről Schlözer t. k. 665. l.). Végtere a hol szászföldi tiszta oláh helységekbén régibb állapotok minden más esmértető jelei kitörölvék vagy csak homályos népmondában élnek, ott annak emlékéül a helység német neve¹⁾ gyakran még él vagy pedig a házak építésmódja és egy romladozó templom bizonyoságául szolgál annak, hogy volt idő, mikor azon falukat németek lakták.“²⁾

A szászok különben, kik nagyobb tömegekben laknak, nem szenvedtek annyi kárt nemzetségükben, mint a szertesélylyel fekvő magyarság. Szinte hihetetlen volna, ha a helynevek nem kalauzolnának, minő pusztulásnak volt a magyar elem kitéve a rumunismussal szemben.

A folytonos háborús idők is elősegítettek a ruméniség terjedését. Megfogyott falvakat rumének leptek el, hol mint egyöntetű ruméniség, hol szerbekkel és bolgárokkal keverve, mint az alábbi oklevél tanusítja:

Joannes II. etc. vicecomitibus et iudlium cottus Doboka: exponitur in persona egr. Joannis Chanády arendator decimarum nost. Trans. qualiter ipse vos speciali mandato nostro in eo requisitos habuisset, ut vos cum hominibus suis ad facies possessionum in eodem cottu existentium accedendo, tam nobiles ipsos patronos quam alios plebeae conditionis homines nomine nostro admoneretis; ut ipsi et omnibus possessionibus, quae olim a cristianis

¹⁾ Vulper (Burgberg), Nokrih (Neukirch), Kelvaser (Kaltwasser), Rotbak (Rothbach).

²⁾ Schuller Károly János: Megvilágosítására azon vádiratnak, melyet a két oláh püspök urak a szász nemzet ellen az 1841—43-beli erdélyi esp. gyűlésen a Rendeknek benyújtottak. Szeben, 1884. 8°. (Fordította Hann Fridrik.) 53. lap.

cultae et inhabitatae fuissent, et per varia disturbia et incursiones hostium devastatae extitissent, nunc autem a valachis et aliis nationibus habitarentur, territorique ejusmodi possessionum colerentur, justas nobis decimas exsolvere debeant et teneantur. Mandamus denuo, ut universos et singulos tam nobiles quam alios plebae conditionis homines admoneretis, ut ipsi sub oneribus 200 fl. ex singulis possessionibus, quae olim christianis inhabitabantur, et per varia disturbia utcunque desolatae extiterunt, nunc autem a valachis, bulgaris, rascianis et aliis quibuscunque nationibus inhabitarentur, justas decimas nobis dare, et quartas in rationem plebanorum cedere, in illis possessionibus quibus pastores desiderentur, similiter sub onere 200 fl. debeant et teneantur. Contumaces vero pro eorum temeritate nostram in praesentiam citare et evocare deberetis. (Gyulafehérvár, 1570 augusztus 28-án.) Gróf Károlyi család levéltára: III. 387—389.

FÜGGELEK.

I. Eloláhosodott magyarok.

Hogy a ruménség a magyarságnak minő tömegeit asszimilálta, részben pedig azok községeit foglalta el, az alábbiakban összeállított helynevek teszik szemléltetővé. Mint a rumén nyelv minden idegenséget magába vesz, úgy vette át a magyar helyneveket is többnyire eredeti alakjukban, csak itt-ott toldja meg azokat vagy fordítja oláhra.

Oláhok (rumének) lakta magyar nevű helységek:

1. -os,-ős képzéssel:

Egres = Igriš, Agriš, Kertes = Kertiš, Vértes = Vertiš, Bagos = Božiš, Vetés = Vetiš, Harasztos = Hrastaš, Olyves = Uleš, Fogaras = Fägäraš, Tyukos = T'ekuš, Elekes = Alekuš, Kincses = T'intiš, Arkos = Arkuš, Bürkös = Birkiš, Hidas = Hidis, Rákos = Ratiš, Egeres = Ađiriš, Kettősmező = Ketiz, Kökényes = Kutejuš, Kékes = T'itis, Köblös = Kubleš, Szerjes = Sidriaš, Gyékényes = Žikiš, Füves = Fibiš.

2. gy = ž (zs):

Nagy-Ürög = Nožorid, Gyéres = Žiriš, Somogy = Somuž, Gyöngy = Žunž, Kegye = T'eže, Gyűrűs = Žäräuš, Megyerék = Mižkrak, Győrfalva = Žurfaläu, Gyulas = Žuluš, Száldobágy = Seldebaž, Gyógy = Žož, Egerhegy = Agribiž, Bágyon = Bažin, Szilágy = Sälaz, Nagyág = Nožag, Mogyorós, = Mažaruš, Argyas = Ardžiš.

3. *-vár, -vára:*

Hunyadvára = Ujedâra, Várhely = Orhej, Földvár = Feldiâra, Segesvár = Sidišâra, Temesvár = Timișâra. Várád = Orađia, Vártelek = Ortelek, Váradja = Orđa, Ujvár = Ujâra.

4. *-udvar:*

Udvarhely = Odorhej, Székudvar = Sokodor.

5. *-vásár:*

Vásárhely = Oșorhej, Ballavásár = Balaușerj.

6. *-hely:*

Szabadhely = Sobotel, Sebeshely = Sibișel, Udvarhely = Odorhej.

7. *ny = j:*

Örvényes = Urviș, Belényes = Bejuș, Tárkány = Trekaje, Aranyos = Arieș, Tomány = T'emaje, Bábony = Babij, Kőlpény = Kulpij, Berkenyes = Bertieș, Bénye = Bijä, Enyed = Ajud, Szeben, = Sibij, Monyoró = Mujerău, Sárkány = Șerkajä, Hunyad = Ujed, Szunyogd = Sujug, Görgény = Guržin, Berény = Berij, Bún = Boj.

8. *-lak, -laka:*

Bánlaka = Belnaka, Bandarlak = Mëndrulok, Ispánlaka = Spelnaka, Péterlaka = Petrilaka, Középlak = Kuziplak, Maróthlaka = Morlaka, Szemlak = Siml'ek, Baromlaka = Vorumlok.

9. *-falva:*

Ebesfalva = Ibișfalău, Királyfalva = Krajfalău, Gáltalva = Ganfalău, Erdőfalva = Ardiova, Pócsfalva = Pauča, Hodosfalva = Hođiš, Kardosfalva = Kordoș, Balázsfalva = Blažfalău, Sövényfalva = Șomfalău, Győrfalva = Žurfalău, Barátfalva = Bratfalău, Papfalva = Papfalău, Bethlenfalva = Bekl'anfalău.

10. *-kút, kutja:*

Szélkút = Salkud, Aranykút = Arankuta, Köbölkút = T'ibulkut, Vajda-kutja = Ojdakuta.

11. *-telke:*

Füle-Telke = Filitelnik, Székelytelek = Sititelek, Vártelek = Ortelek, Csüdőtelke = Čuztelnik, Keménytelke = T'imitelnik, Tóttelek = Totelek.

12. *d = z:*

Nyarádtő = N'iraztău, Csüdőtelke = Čuztelnik, Áradvány = Rězvan.

13. *-Szent stb.*

Maros-Szent-Anna = Sëntana de Murăș, Gyergyó-Szent-Miklós = D'urdău Sën Miklăuș, Szent-Imre = Sëntimbru, Torockó-Szent-György = Traskău Sën Žorž, Tópa-Szent-Király =

Topa Sën Kraj, Gyéres-Szent-Király = Žiriš Sën Kraj, Dicső-Szent-Márton = Dičo Sën Martin.

14. Vegyes képzések:

Komjátszeg = Komicig, Asszonynépe = Asinip, Apahida = Pagida, Farkasaszó = Ferkase, Radnótfája = Ernotfaje, Körtvélykapu = Kurtikapu, Harasztkerék = Hraskrak, Tisztabuza = Sitabuzäu, Hébtükk = Habik, Kerellő = T'iriläu, Völcs = Elč, Majtény = Moftin, Nyirmező = Mermeszäu, Vadász = Odas, Hidvég = Hidig, Malomszeg = Molosig, Kajántó = T'intäu, Szalkó = Selkäu, Hadrév = Hadaräu, Köhér = T'ihérj, Válaszút = Alasut, Veresmart = Vešmort, Pálülése = Pauliš, Óssi = Ušäu, Kövág = T'ivag, Vadverem = Odverem, Keszi = T'isäu, Mészkö = Mistiu, Emberfő = Ambrifju, Nemes-keszi = T'isäu Nemešesk, Mező-Ór = Jurä, Uj-ös = Juš.

Ezek a szőröstől-bőröstől átvett magyar helynevek. Ritkébbak közé tartoznak azok, melyek oláh formája a magyarnak fordítása vagy abból való képzés.

Felsővárosháza = Oräštiära, Köboldogfalva = Sfänta Märia de la Pjatra, Mező-Kölpény = Kulpiul de Kämpijä, Szamosfalva = Someš sat, Szilágy-Somlyó = Soml'äu sälažulu, Nagy-Eskükő = Aškul'eul mare, Mező-Kapus = Kapušul de kämpijä, Mező-Szabad = Sabadul de kämpijä, Alsó-Boldogasszonyfalva = Bodogaja de žos, Mező-Aranyos = Arieš de kämpijä.

Azeloláhosodott magyar községek neveiben egy jellemző körülményre utalok még, a minél kissé meg kell állapodni.

Ilyen helynevek:

Bihar = Biharja, Kocsárd = Kučerďa, Bocsárd = Bučerda, Szász-Város, régen Város = Oräštia, Birind = Berindia, Ormánd = Ormindia, Teremi = T'irimija.

Jellemző ezeknél a *ja*, *ia* kihangzás, a mi a szerb nyelvnek sajátja, idegen kölcsönzött szavakban. Így a szerb a török handzsi, deli, köprü, kürkesi (korcsmáros, daliás, híd, szűcs) szavakból handzsija, delija, čupria, čurčija szavakat formált s így alakítja át a magyar szavakat is. A fenn közlött helyneveknél is ez áll, a miből azt látjuk: mint lett a magyar helynévből szerb s a szerbek eloláhosodásával, mint örökölték az oláhok *másodkézből* a régi magyar helyneveket.

2. Oláh adó, oláh jog, oláh nemesség.

A szerb és magyar törvény intézkedései, melyek „oláh adó“, „oláh szokások“ czim alatt az oláhságnak a

magánföldesurak s a koronához való viszonyát szabályozzák: az oláhsággal mindig mint *marhatenyésztő* elemmel foglalkoznak, adózásuk módját a marhatenyésztésre fektetve, mely decimának, quinquagesimának, linguagiumnak neveztetett.¹⁾ A 143. lapon II. Ulászló egy okmányára hivatkoztam volt, mely az utóbbi adózásról szól.

Az oláh kenézek, kik a királyi várak környékét népesítették be és a vár védelmére is köteleztettek, bizonyos kiváltságokban éltek, melyek a nemesi jogoktól jóval különböztek. Ilyen kenézek, mint a letelepült oláhok fejei szedték s szolgáltatták be az adót, mely *juhok, kecskék, sertések, lovak* meghatározott százalékból, *sajt, méz* természetbeni fizetéséből vagy a megfelelő váltságdíjből állt.

Ilyen állásban voltak az oláh kenézek a káptalani birtokokon, mint a váradi káptalan statutumaiban olvassuk 1506—1512. évekből:²⁾

„... Subditos nostros Olachales, qui ritu adhuc gentilitatis viventes, differunt omnino ab Hungaris in dandis collectis. Ipsi enim pro censu annuo tenentur singuli singulariter annis singulis circa festum Pentecostes dare decimam partem ovium suarum, ratione quinquagesimae; circa festum vero nativitatis beatae Mariae virginis singulae mansiones oves singulas ratione decensus, et de mense Decembris vel circa similiter decimam porcorum suorum. Kenezii vero tam ad ovium, quam porcorum praestationem astringuntur iuxta conventionem factam inter nos et eosdem, ut ultra hoc iidem Kenezii singulariter de more consveto dant . . annis singulis medium lodicem, unum filtrum pro sella et unum caseum. Communiter vero Olahi nostri dant nobis in die Strennarum in signum domini singulis e quum unum.

A nemességi jogot, mely Magyarországon sohasem volt nemzetiséghez kötve, a királyok bőkezűleg osztották az oláhságon belül is. Erdély több helyén, így Hátszegen tömeges oláh nemesség lakott s a gyulafehérvári káptalan levéltárában oláh nevű nemesek okleveleinek egész sorát ismerjük.

¹⁾ L. bővebben: Hunfalvy „Neuere Erscheinungen der rumänischen Geschichtschreibung“ 128. stb l.

²⁾ Bunytay: A váradi káptalan legrégibb statutumai. Nagyvárad, 1886. 45. l.

Ilyen kétségtelen oláh (rumën) eredetű nemes családok neveit alább állítom össze.¹⁾ Ezek egyrésze magyar nemes családokkal együtt elzüllött, vagy kiveszett a török idő viszontagságai között, mások a magyarsággal vegyültek össze, több ma is él Erdély oláhos vidékein.

Az összeállításban csak a rumën nevűekre reflektálok, a szláv (bolgár, szerb) nevűeket e helyen mellőzöm, melyek különben szintén magas számot adnak.

Rumën nevű magyar nemes családok:

Baczilla, Barb, Barbuly, Barla, Berlya, Boczel, 3 Bode, 12 Boér, Bokor (Bukur), Borbáth (Barbat), Borhan, Triff, Botéza, Bozura, Bratán, Brazul, Bretán, Bruzor, Bugyul, Bulbuk, Bún, Csibán, Csobot, Csortán, 4 Dán, 5 Dances, Dászkál, Despoth, Dobrilla, Dobrin, Dobrul, Dragán, Dragoj, Dragomér, Dragus, Drakulya, Flóre, Flóra, alias Virágh, Furka, Fugye, Gain, Graur, Grigor, Groza, Hangul, Havaseli, Ilya, Jankul, Juga, Karmassán, Kenéz, Kikidán, Kinczell, Kirilla, Kocsuba, Kókony, Kolumbán, Komsiczul, Kormosár, Kornya, Koszta, Kosztandin, 3 Kosztin, 17 Kozma, Krisztán, Lazur, Macsukath, Majlád, Mán v. Mány, Manczur, Markocsán, Mikula, Mircse, Mojanul, 8 Moldvai, Mondra, Monyojle, Muncsalán, Muntyán, 3 Nyág, Nexul, 19 Oláh, Opre, Paska, Pastul, Petru, 3 Petrucz, 7 Pintye, 7 Pópa, 3 Prodán, Rádul, Rastul, Recsiczár, 5 Komán, Rogozán, Soga, Sorbán, Streke alias Rácz, Strezán, Szávuly, Sztoján, 3 Sztojka, Todorán, 4 Triff, Trufán, Turkul, Urszul, Vancsa, Vlád, Vljak, Zok.

¹⁾ Forrás: Tagányi, Az országos levéltárban található „Nemesi stb. oklevelek jegyzéke“ című munkája. Budapest, 1886.

VII. FEJEZET.

A KÉT OLÁH VAJDASÁG ALAKULÁSA.

z oláhság erdélyi viszonyainak megismerése után fordítsuk figyelmünket a kárpátokontúli alföldekre.

Más történetek, okok, eredmények gombolyagja akad itt a kutató kezébe. Nem nemzetiség, de nemzet, nem lakóföld, de állam, mely a Kárpátokon túl a rumën nevet viseli.

Szent István koronája területén, a rumënség ethnografiai fogalom, mely a magyar státus keretében elhelyezkedve, a politikai magyar nemzet kiegészítő részét képezi. Mint ilyen politikai jogok és kötelességek tekintetében nem különbözik az állam bármily ajku polgáraitól, egyházában pedig, melylyel a latin (nyugateurópai) kultura területén, a byzanci civilizáció egyik képviselője: a magyar állam *történeti egységébe* illesztett törvényadta autonómiát élvez.

A rumën fajnak a Kárpátokon túl szélesebb szerepkör jutott.

A Duna-Olt köze, az oláh alföld, Moldova, Dobrudža „Román királyság“ czim alatt szerepel a legújabb kor geografiájában; uralkodó, politikai eleme a rumën (román), a kinek vallása államegyház, a kinek nyelve államnyelv.

Illyricum rómaisága óta, mikor a hegylakó illyr a conventusokban, a római törvénybíró előtt mondta el panaszát s a *beszéd, szó* fogalmát a kuvënte-vel szerkesztette meg, addig a korig, mikor Bukarestben a parlamentház üléstermében rumën nyelven szerkesztik az állam törvényeit s a debattok egy-egy szónok ajkára vonják a közfigyelmet, politikai hírlapok tárgyalják a vita menetét s a táviró hordja szét az eseményeket — immár másfélezer év mult el.

A deljmuárból törvényhozó, a pásztorból államalkotó lett.

Az érdeklődés egész erejével fog el bennünket az a vágy, megismerni azt az utat, melyen e nép, a fejlődés lépcsőin haladva, a modern állam színvonaláig jutott el.

Munkám e fejezete, a „Romania“ államnevet megelőzőtt történetekkel fog foglalkozni, arra a kérdésre adni meg a feleletet: hogy alakult meg az oláhság a Kárpátokon túl, hogy alakult meg az oláh állam, az újkor Romániája?

A IX. században, mikor a magyar nemzet a Fekete-tenger északi partvidékein huzódva nyugatfelé: *Etelközben* (a Pruth és Szeret folyók köze; szlávul ugol, görögül ὄγλος, törökül budzák = köz, zug) telepedett meg, nyomában *bessenyők*, azok mögött *jász-kúnok* tódultak, úgy hogy a Kárpátoktól a Volgaig, mint sok színű szalagok húzódtak végig ural-altaji népek (ugorok és törökök) szláv nyelvterületeken s összekapcsolódtak a Volga és Kámánál nagyobb nemzettesteket képző ugor és török fajú népekkel.

Ez időtájt a Volga vidékein, Kazárországban s még feljebb a volgai Bolgárországban az Izlam nagy gyorsasággal terjedett s a mai Nisnij-Novgorodig, kazár, bolgár, jász-kún, magyar, baskir, mordva, cseremisiz népek tértek Mohammed hitére.¹⁾ Egy volgai bolgár fejedelem a kalifához követeket is küldött, hogy országába tanítókat és papokat küldene, kik népeit az igaz hitben oktatnák.

A mohamedanizmus terjedésével a volgavidéki városokban keleti élet honosodott meg; Bolgáriában a keleti kereskedelemnek és iparnak nagy állomáshelye keletkezett; arab pénz volt forgalomban, melyet a kereskedők a Volga felől Svédorszáig hordtak el; a városokban mecsetek, fürdők épültek, a keleti civilizáció minden irányban gyökeret vert. A bessenyők és jász kúnok, mint fajunk keletibb ágai, még összefüggésben lévén ekkor a volgamenti ugor-török népekkel, sőt azok ki-ki áradó

¹⁾ A Volgánál visszamaradt magyarok nyoma még a XV. században is előtűnik Baskíriában, vagy Nagy-Magyarországban, a mint a területet egykorú feljegyzésekből ismerjük.

hullámaival gyarapodván is: a *mohamedanizmus* rájuk is kihatott, mely az ő közvetítésükkel a magyarok nyomában huzódik a Kárpátokig az Aldunáig.

Az etelközi alföldeken tehát, mely a IX–XI. században *Bessenyőország*: az uralkodó elem ismeri az Izlamot. Mint ilyenek, a területeiken lakó szlávokat adóztatják, beütnek a magyar határokon s átkalandoznak a Dunán byzanci területre, melynek két századon át valósgos félelmei voltak.

A XI. században új hódító elemek, a *jász-kúnok* tódulnak nagyobb erővel nyugot-felé, a bessenyőket kiverik állásaikból, kik most bolgár földön s Magyarországon szállingóznak szét. Itt az ország különböző részein helyezkednek el, emléköket a sok „*Bessenyő*” helynév tartja fenn.

Beköltözésükkel tűnnek fel Magyarországon az első mohamedán, izmaelita vagy szerezseny (saracén) nyomok.

Ilyenek részben *bessenyő* eredetűek, részben *volgai bolgárok* és *volgai magyarok* voltak, jelezve a keletfelől jövő folytonos migráció tarkaságát, mely a kárpátokon-túli mozgalmakkal (mint a bessenyők kiűzetése Etelközből) egy-egy magyar nyelvű néptörédeket is dobott, a már megállapodott s európaivá lett magyar nemzet kötelékébe.

Ilyen izmaelita bessenyők Eszék táján laktak (Imre király oklevelében 1196-ból: Hysmaelitae vel Bisseni), Nyírséget pedig *magyar nyelvű* földművelő izmaeliták népesítették.¹⁾ Aradmegyében is volt egy Temerkény nevű izmaelita vagy szerezseny község. (1223—1266.)

Izmaelitáink, a hol számosabban telepedtek meg, vallásos szokásaikat folytatták s egyháztörvények tanulása végett keleti iskolákat is látogattak. Jakut arab íróból tudjuk, hogy Aleppóban magyar izmaeliták tartózkodtak, kiket báskiroknak nevez.²⁾ kik *Hunkar* király alattvalói, ugyanazon nyelvet beszélik, melyet a többi magyarok, úgy öltözködnek mint azok; csak *vallásuk* teszi köztök a különbséget.

¹⁾ Váradi regestrum adatai 1217 és 1237. évekből.

²⁾ A báskir név a magyar synonymája arab íróknál: Volgai-Báskirország = Nagy-Magyarország. A mai báskirok alkalmasint eltörökösödött magyarok.

A magyarországi kereskedelemben is ekkor tűnnek fel az izmaeliták, kik a királyi jövedelmeket bérlik, kezelik a pénzverést s mint a mai zsidók, magukhoz ragadják az ingó vagyont. Efféle kereskedő izmaelitákat meg kell különböztetnünk a bessenyő és magyar izmaelitáktól, kik olyan földhöz kötött lakosok voltak, mint a többi országlakó, míg a kereskedő izmaeliták alkalmasint volgai bolgárok (*cabulus bulgaricus*) s a Levantéről beszállingózott syriaiak, arabok, olyan kereskedő és iparos nép volt, mely ekkor egész Kelet-Európában elszéledt s a piaczkokon szerepet vitt.

A királyok (I. László, Kálmán, II. Endre) szigorú törvényei s a kereszténységgel való együttélés, idővel megbontja az izmaelita felekezeti összetartozást, úgy, hogy a XIV. században a magyarországi mohamedánoknak csak család- és községnevekben van meg emlékek.¹⁾

Igy I. Lajos király korában egy mesztegnyei *Szerecseny* a kincstartó, kinek családi czimere (szerecsenfej) siglaképen a Lajos-féle magyar aranyak, garasok és dénárookra s egyéb töle származó érmekre van verve.

Európában a keresztes hadjáratok óta képeken és a heraldikai gyakorlatban a mohamedán (saracén) fogalmát szimbolikusan a *szerecseny*- (mór) *fővel* adták vissza. Ilyen úgynevezett beszélő czimer a fentnevezett Szerecseny-családé. Özdögi Bessenyő Pál (Paulus Bissenus de Izdege) horvát-tót-dalmát bán (Zsigmond korában) is szerecsenyfőt viselt czimerében, akár mert az ozmánok ellen viselt első hadjáratokban tűnt ki, akár pedig mert izlam vallású bessenyő családból veszi eredetét. Egy Augsburgban a XVI. században nyomtatott foliánsban²⁾ is látjuk, hogy az európai felfogás a tatár nagy kánnak szerecsenyfejes czimert tulajdonított.

¹⁾ Az izmaelitákra vonatkozó törvények: I. László: 1092. I. 9. törv. Kálmán: 1100 I. 46. Kálmán: 1100 I. 48. Aranybulla: 1222. 24. cz. III. Endre: 1231. orszgy. végzése.

²⁾ Das Concilium zu Constanz des jars 1413. etc. Augspurg 1536. folio XCI. levél. U. o. egy Ascholott-nak (Uzi-kala, Ocsakov) nevezett tartomány is szerecseny-czimerrel van feltüntetve.

Helyneveink között a *Böszörmény* (Hajdu - Böszörmény, Bereg - Böszörmény, Böszörménytelek (Bezermenteluk: Szabolcsm. 1300-ban. Árpádk. új okmt. X. 378.) jelzi a XII - XIII. századbéli mohamedanusok telepeit. A böszörmény név ugyanis egyértékű a muzulmánnal s a kazáni tatár nyelvben hangzik így, mely „m” helyett több esetben „b” hangot használ: musulman = busurman, مسلمان = بيسرمان (čagataj musurman) s a tatárok útján honosodott meg a déloroszországi szlávok között is, kik azt ma is így használják:

„Oj vizvoli Bože, nas svih, bidnih nevoljniki,
 Ž tažkoj nevoli,
 Ž viru busurmens'koj;
 Na jasni zori,
 Na tihi vodi
 U Kraj veselij,
 U mir hresćenij!“ ¹⁾

A bessenyők tönkrejutásával Etélközben: kúnok és jászok nevéhez fűződik a kárpátokon-túli történet.

Magyarország ekkor az Olt folyóig ér, (Szörényi bánság) azontúl a Krimig minden földet *Cumániának* neveznek Byzanczban és Magyarországon.

Ez a nagy terület azonban csak geográfiai fogalom volt; csak a kik messziről látták az ott lefolyt eseményeket, nézték Cumániát egységes államnak, Cumánia népét egy nemzetnek.

Cumánia területén, három külön népelemet kell megkülönböztetnünk.

Az első és legszámosabb a régi autochthon szláv elem, mely Moldvában a ruthén, Havaselföldén a bolgár és szerb nyelveket beszélte. Szétszórta lakosság volt az,

¹⁾ Oh ments meg Isten, mindnyájunkat, szegény bűnösöket, nehéz nyavalyáktól, böszörmény vallástól, segélj tiszta hajnalra, csöndes vizekre, az öröm országára, a keresztény vallásra! — Antonovics és Dragomanov: Istoričeskaja pjesni malorusskago naroda. Kiev 1874. I. 233.

inkább csak a folyók mentén s legelőkön lakó, halászattal vagy pásztorsággal foglalkozó nép, a mit abból olvasunk ki, havaseltvi és moldvai folyónevek (Dimbrovicza, Jalomicza, Prachova, Ribnik stb.) úgyszólván mind szláv nevek.

De Moldvában már némi állami szervezetekben is találjuk őket. Egy 1134-ből származó oklevélből tudjuk, hogy Birladban Rostislavics Iván herceg ült, ki magát a halicsi fejedelmi házból származtatja. Az oklevél, mely ó szláv nyelven van írva Roesler közlése és fordítása szerint így hangzik:

„Ich Iwanko Rostislavič vom Halitscher Thron, Fürst von Berlad, genehmige für die Kauflente von Misivri, in unserer Stadt Klein-Halitsch keinen Stapellzoll zu zahlen, nur in Tekučé und in unseren Städten. Und für die Ausfuhr verschiedener einheimischer, ungarischer, russischer und čechischer Waren sollen sie nirgends zahlen als in Klein-Halitsch. Und der Wojwode soll strafen. Und darauf ein Eid. (Im Jahr) nach Christi Geburt 1134, im Monat Mai, am 11. Mai.¹⁾

Cumánia területeinek ethnografiai alapszíne szláv volt mindenfelé, a hol letelepedett lakosok nyomait találjuk e korban.

E felett látjuk kisebb-nagyobb tömegekben elszórva a Volga felől érkezett jász-kún népeket (jasi, jassones, sagittarii, cuni, cumani), melyek két nyelvcsaládhoz tartoztak; a jászok a magyarral közel rokon idiómát beszéltek, a kúnok pedig török nyelvűek voltak, sok perzsasággal vegyítve, a mi arra mutat, hogy a kún nemzet az Aral-tó vidékeiről áradt nyugat felé s mint török elem a Volgánál ugor népekkel (jászok) gyarapodott, kikkel szövetkezve, vagy törzseiket uralma alatt egyesítve: tódult a bessenyők nyomán az etelközi területekre.

A két nyelvágat területileg is meg kell különböztetnünk Cumániában. A török nyelvű kún-elem, mely úgy látszik a szövetséges törzsszel vezérelemét képezte; Krim, Ocsakov környékén tanyázott nagyobb tömegek-

¹⁾ Az oklevél eredetije, Antioch Kantemir Rolski birtokában Orosz-Podoliában. Megjelent először a „Journal Instructiunea publica“ című folyóiratban. (Nr. I, p. 8. Hasdeu.)

ben, hol annak zömét a Petrarca kódex tanúsága szerint (1303.) a XIV. században is ismerik a krimi kikötőkbe hajózó genuai kereskedők, már mint a tatár kánok alattvalóit. (A kúnok nemzeti nevükön magukat *hunok*nak nevezték.) A kúnoktól nyugatra a mai Moldvában laktak a magyar nyelvű jászok; lakóhelyeik központját *Jászvásár* városával jelölhetjük meg.

A birladi fejedelemség pedig, melyről Rostislavics Iván közlött levelén kívül semmi egyebet nem tudunk: mint Cumánia vasallusa élte tovább napjait alkalmasint Moldva közepén, jász és kún telepek között.

Ez a három elem lakja ekkor a kárpátokon-túli vidékeket a Krimig, melyet ha az egykoru geografusok az általános Cumánia névvel ruháznak fel, ez a kún névhez kötött szerepből folyik, mely a vegyes lakosságú területnek a szomszéd államokkal szemben *politikai* keretet adott.

A kúnok és jászok, mind nomád népek, hol vegyesen, hol külön-külön elszélednek a tartomány minden részében, kisebb-nagyobb fészkeket képezve annak ritka lakosságú területein.

A jász-kúnok mint Cumánia uralkodó eleme, legnagyobbbrészt *mohamedanizmusban* vagyis szaraczén-böszörmény vallásban él; mint mohamedánokat vagy böszörményeket ismerik jászaink és kúnjainkat Magyarországon, Bulgáriában, az orosz fejedelemségekben, hova lovas rajokat bocsátva fosztogatnak.

Otthon Cumániában sátoztáborokban élnek, méneseikkel és nyájaikkal, mint a mai kirgiz sivatag lakói. Öltözködésükben is a kirgizekhez hasonló, hegyes hasított karimájú süvegeikkel, bő ruházatuk, görbe kardjaikkal.

Rubriquis szerint az elhunytak tetemei fölé nagy halmokat hánynak, melyekre lóbőröket borítanak, s felül csészetartó kőszobrokkal ékesítenek. Elszórt tudósításokból kiveszszük, hogy fejedelmeik fából ácsolt s perzsa szőnyegekkel díszített épületekben laktak, s vigalmaik alkalmával rabszolganők tánczában s énekében gyönyörködtek, legyőzött ellenségeik koponyáiból készített serlegből itták nemzeti italaikat, a bozát s a lótejből készült kúmiszt.

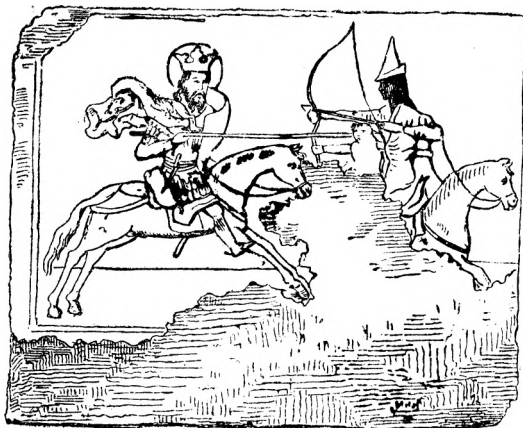
Nemzeti mulatságaik a lófuttatás, mint a kozákoké, kik állva is nyargalják paripáikat s az íjlövés, miben koruk minden népét fölülmulják.

Mint Mohamed hivei, fejöket simára borotválják s csak üstököt hagynak hátul, melyet a gazdagok gyöngyökkel átfonva ékesítenek. A vizek mentén végzik rituális mosakodásaikat s szétszórt kunyhóik, sátraik küszöbén imájukat. Nagyobb telepeiken papjaik vannak s muezzinek hívják imára hiveiket:

„Allah'ü ekber
ešhed'ü enne'la illah'i il'Allah,
ešhed'ü enne'Mohamed reszül'ullah“

Életük a harc, melyet lófarkas jelvények (buncsuk) alatt folytatnak. A szomszédos országok krónikái bővelkednek a „nyitott fejű“ vendégek emlegetésében.

A jász-kún beütések Magyarország keleti határait egy századon át nyugtalanították; beütéseik emlékét Szent-László legendája tartja fenn s Erdély régi egyházainak falaira festett freskók, melyek a szent király s a leányrabló kún harcát tüntetik fel: beszélnek arról, mily félelmes volt a kún beütések hite. Egy ilyen falfestményen a sepsi-bessenyői régi református templomban, a magyar leányt elrabló kún *fekete* arczczal, vagyis jelképesen van festve,¹⁾ a miben a szaracén, vagy mohamedán kúnt ismerjük fel.

¹⁾ Huszka József. A sepsi-bessenyői ev. ref. templom. Székely-Muzeum-Egylet Évkönyve. 1885. 288. lap.

Összeállítottuk a fentebbiekben Cumánia ethnografiai képét azon időviszonyok közt, mikor az *oláhság* Erdély hegyein megjelenik (XII - XIII. század), szétaradt azokon, itt-ott nomád bessenyőkkel kerül össze, s a hegyek nyulványain, a folyók mentén kikiszállingózik Moldva és Havaselvére s nyájaival legelőről legelőre járva, kezdi magát Cumániában is otthon találni, *tarkítva annak nemzetiségi színezetét.*

Igy történik az, hogy mikor IV. Béla korában, a magyar dominikánusok Moldvába mennek, a kúnok térítésére s a *kún püspökség* megalakul: annak kerületében *székelyek, oláhok és kúnok* kerülnek össze.

Ez a képe annak a területnek, melyet IV. Béla királyi címébe foglalt, magát a keresztény vallás terjedésének sikerei alapján „Rex Cumaniae“ Kúnország királyának nevezve. Ritka lakosságú, nagy területek ezek, jász, kún, ruthén, efemer, ingadozó vagy jobban mondva képzelt határú s kezdetleges szervezettű állami étellel, vegyes nyelvű népekkel, melyek hol szerény szántóvetést űzve kicsi falvakat képeznek, hol nomadizálva járnak vidékről vidékre, hol lovas rajokat bocsátva ki, kalandoznak észak, nyugat, dél felé.

A magyar király s a buzgó Domonkos-szerzet civilizáló törekvéseit csakhamar szomorú események szakasztják félbe.

Nőttön nő a rémhír Nyugaton, hogy a Volga felől egy vad áradat tódul roppant sebességgel, elsöpörve útjában a keresztény világ minden alkotását, győzedelmesen halad Oroszország szívének, magával ragadva az előtalált népek hadviselő elemeit (mordvint, báskirt, kozákok, kúnt, orosz) s már-már Etelközt éri.

Ekkor történik az, hogy a kún királynak nevezett Kuthén, Moldvából Magyarországnak veszi útját a 40.000 családdal s a magyar király védszárnyai alá menekül.

Mint a pusztai tűz a prairie-ken vad lovak, bölények, szárnyasok csoportjait egy tömegben hajtja maga előtt, úgy hajtotta a mongol hadak hirtelen is Cumánia népeit nyugat felé. Kuthén király *ugynevezett kúnjai* is sok-

féle nemzetiségű menekülők voltak, legtöbbjük azonban a magyar nyelvű *jászok*, (közbe-közbe török nyelvű kún rétegekkel, oláhokkal vegyülve, kiket a király a Duna-Tisza közére telepít.¹⁾ Területeik Jászság, Kis- és Nagy-Kúnság nevet viselnek aztán; főhelyük Jász Berény, és Kún-Szent-Miklós; ez Tatár-Szent-Miklósnak is hivatott.

A mongol hadjárat lezajlása után a nagy-kipszaki arany horda kánsága formálódik Oroszország keleti részein, miből a Krimre nehézkedő girai kánság szakad ki később. A török nyelvű kúnok zömét itt találja a Petrarca codex írója 1303-ban (tehát a Kuthén-féle beköltözés után egy félszázaddal) a kinnél a kereszténység is megfogamzott olasz ferenczrendi szerzetesek buzgalma folytán, kik a genuai kereskedők krími kikötői felől hatoltak területeikre.

Cumánia kárpátalji részének képe nagy átalakuláson megy át a mongol hadjárat lezajlása után. Mint a hogy a zivatar után a tenyészet új erővel indul meg, az elpusztult Cumánia területein is új élet fakadt. A lecsendesedett idők néprajokat gyűjtenek össze Galiczia, Podolia s a balkáni félsziget felől: ruthéneket, bolgárokat, szerbeket, ruméneket, czinczárokat, kik a rejtekeikből előkerült s a megbolygatott Cumániában tovább tartózkodó *keresztény és szaraczén jász-kún néptöredékekkel* vegyülnek össze új életet kezdve Cumániának vizek, szántóföldek s legelőkben gazdag területein.

Ez időtájt a régi Kúnország alföldein két külön irányú fejlődés nyomai jelentkeznek, két államalakulás bizonytalan körvonalai tűnedeznek elő a vegyes ethnografiai alapon, mely a népek szaporodásával mindinkább *szláv-oláh* színezetet nyer.

Cumánia északnyugati területein Bukovinából a Pruth-Szereth folyók torkolatáig *Moldova* van keletkezőben, az Olt-Ardzsiš Dimbrovitza alföldjén pedig a *Havaselve* kezd kibontakozni s foglalkoztatni Magyarországot, melynek királyai a Szörényi-Bánság felől érvényesítik befolyásukat a területre s a Rex Cumaniae czímein intézik annak sorsát.

¹⁾ Az oklevelekből ismert kún nevek között ilyenek, mint Tub, Tubul, Umul, Buchar alkalmasint oláh nevek: Ilončuk, Ivančuk, Ivan, Boklov, Byk, Buthemer, Baynuk pedig ruthének.

E területek fejlődő viszonyait külön-külön kell látnunk.

I.

A havaselvi vajdaság.

Már fentt az oláhság első dunáninnyi feltűnése leírásánál láttuk azt az állást, melyben az első oláh kenézségek Szörényben s az Olt folyó vidékein a magyar királlyal szemben állottak. A magyar király mint Kúnország királya rendelkezik a területtel, a Johannita lovagrendnek adományokat tesz, s az oláh kenézségek területeire nézve intézkedik, azokat kiváltságokban is részesíti.

Az erre vonatkozó oklevél a maga nemében páratlan érdekű, mert az aldunai terület mibenlétéről, népségi viszonyairól, közjogi állásáról bő tájékozódást nyújt s a későbbi események megértéséhez széles háttérrel ad.

Jellemezzük tehát az aldunai viszonyokat az oklevél alapján.

A tatárjárás után, mely az aldunai vidékeket hol feldulta, hol megbolygatta: IV. Béla a végvidékek állapotának rendezéséhez lát s 1247-ben a szörényi bánság egész területét a Jánosvitézeknek adományozta az Olt folyóig. Ez adományozásnak célja vala a dunai s az olt-menti magyar országhatárnak védelmét biztosítani bolgár és kún terület felől való támadásokkal szemben.

Az oklevél megjegyzi, hogy a Johanniták a szörényi területet Joan és Farkas kenézátusával együtt fogják bírni, de Lyrtioy kenézsege kivételével, melyet az oláhoknak hagy meg, továbbá a Lytira földre nézve úgy intézkedik (Lotru patak környéke a vöröstoronyi szorostól délre; 1233-ban Aqua Lothur), hogy az ott lakó oláhoktól beszedett adó fele a Jánosvitézeket illeti.

A király továbbá kibővíti az adományozást s Rembald nagymesternek adományozza az egész Kúnországot az *Olt partján túl* az erdélyi havasokig, itt ismét Szeneszláv oláh vajda területét véve ki, azt az oláhoknak hagyva meg.

Az előforduló Joan, Farkas, Szeneszláv s más helyen említett Barbat (úgy a Lotru patak) nevekből látjuk,

hogy e területeket ekkor vegyes nevű lakosság kezdi népesíteni, a kenéz tisztségben ugyanis a magyar okmányok rendszeren *telepítőt* értenek. Farkas kenézátusában magyar, Szeneszsláv vajdaságában bolgár-szerb, Barbatéban rumén telepedő lakosok jelentkezését ismerjük fel.

Az adománylevél egyéb pontjaiban a malmok jövedelmére, a halászati jog élvezetére s az erdélyi sónak előállítása s Bolgária, Cumánia számára való szállításának módja és a jövedelmeknek a királyi kincstár és a Johannita-rend közt való megosztása iránti intézkedések. Kúnország területein építendő erősségek ügye, végre a lovagrendnek az a kötelessége foglaltatik, hogy e területek *benépesítésére* gondot fordítson azon tilalom fenntartásával, hogy a rend, szászokat vagy bárminő magyarországi földnépet telepítsen a hűbérül nyert területekre.

Ez oklevél értelmében Havaselvén a XIII. század közepén, a magyar királyi hatalomtól *független* bármi állami alakulásnak nyoma sincs.

A király figyelmét a végvidék egyházi állapotai is foglalkoztatják s ott *püspökséget* létesít: 1246-ból ismerjük Gergelyt az első szörényi püspököt.

Csaknem egy század folyik le az első emlékezések után, mignem az aldunai viszonyok új alakot kezdenek nyerni. E területek eddig csak mint *függelékei* Magyarországnak s mint végvidékek bírnak jelentőséggel a magyar közjogban, míg Róbert Károly korában már olyan jelenségek merülnek fel, melyek a tartomány életét önálló fejlődés mesgyéjére terelik. A német lovagrendről szó sincs többé, az apró kenézségek is eltűnnek s az aldunai alföldön az egységre s önállóságra törekvés jelei mind sűrűbben mutatkoznak, ezek kapcsában a *schizmatikus egyház* foglal tért. Ez állapotok a XIV. század első felének végén kezdenek határozottabb alakot öltetni, mikor ott egy *Basaráth* vagy *Bassaraba* nevű vajda erőre kapva független uralomra tart igényt s megtagadva az évi tributumot, a magyar királylyal szemben makacs ellenállást fejt ki.

Róbert Károly souverénitása jogán megfenyíti a lázadó vajdát, majd 1330-ban haddal megy ellene, de a szerencse Bazaráth oldalára áll. A nagyravágyó és ravasz Bazaráth a magyar hadakkal szemben talpra áll, az erdős és ingoványos területeken törbe csalja a királyt, kinek hadai útat veszítve tönkre mennek, maga a király is, csak egy hú lovagja élete árán menekülhet Bazaráth körmei közül.

Bazaráth győzelme forduló pontja az aldunai terület fejlődésének; az Olton túl a havaselvi vajdaság alakul, individualis színezettel s meg-megújuló törekvésekkel, melyek a régi államjogon igyekeznek rést ütni. Bazaráthnak a magyar királyi hadakon vett győzelme csak félsiker maradt ugyan, mert az alvidék függő viszonya Magyarországhoz még két századig fennáll, de a régi állapot megszűnt: Havaselve honi erőkre támaszkodva, mint önmagából növekvő szervezet lép ki a história színterére, új irányba terelve az egykori magyar végvidék történetét.

A leírt események okleveles hitelűek; maga az oláh nép regéket fűz ez eseményekhez. Egy havaselvi néprege fekete Radu (Radu negru) nevéhez köti Havaselve kezdetének történetét, a ki a Kárpátokból ereszkedve le Ardžis táján száll meg s alkotja a vajdaságot.

A történeti emlékezések kezdetleges alakja, midőn a XIV. század (!) eseményei még mondák és népies remiscenciák leplében jelennek meg s mint hagyományok szűrődnek le az oláh nép tudatában (ilyen alakban kerülnek a krónikákba is) a legkarakterisztikusabb jelenség az oláhság életében.

A nemzet és államalakulás regés feltogása, a történeti bizonytalanságnak mondával való pótlása csak arra vall, a mit könyvemben nyomról nyomra ecsetelek, hogy az oláhság, mely a XII—XIV. században foglal tért a Kárpátok vidékein, ekkor éli Havaselvén is *praehistoricus korát!*

A mit maga körül lát, még minden új s a mi e területek régi történeteit illeti, azokról *mit se tud*; csak emlékezéseinek egyes vonásai jelzik a talált állapotokat, melyekkel az övéi összeszövődnek.

A regés Radu Negru honalkotásában a historiai

Bassarabák feltűnését kell-e látnunk? ... nem keressük, de mit is keresnők? ... Ragadjuk meg a helyett a Bazaráth névhez kötött események fonalát s kutassunk a nyomokon tovább, világosabb tudást szerezni a dolgokról, melyekre nézve az oklevelek oly kevésbé beszéldek.

Érdeklődésünket első sorban Bazaráth személye vonja magára s arra a kérdésre serkent: ki volt, mi volt ez az ember, a ki történelem egy szakában váratlanul fellép, korszakot alkot s egy nemzet történetét kezdi meg?

Ki volt tehát Bazaráth (Bassaraba) a havaselyi történetek félig regés, félig történeti alakja?

Magyar királyi oklevelek s egykoru honi s byzanci feljegyzések Sándornak nevezik Bazaráth vajdát, a ki a schizmatikus egyház hive s kit 1359-ben a konstantinápolyi zsinat mint „*βοεβόδας πάσης Οὐγγροβλαχίας*“-t ismer.

A két feljegyzésből olvassuk ki, hogy 1358—59-ben Havaselyén, mely II. Endre és IV. Béla korában még jórésztben lakatlan terület volt: az *oláh elem* megszapordott s a *byzanci kereszténység* honosodott meg.

A mi az ungrovlachiai Sándor vajda előnevét illeti, abban egy egész történet képe tükrözik vissza.

A *Bazaráth* név, mely magyar oklevelekben *Mazarath*-nak is iratik,¹⁾ mint személynév a déli szlávok és oláhoknál *Basarab* és *Basaraba* alakban ismeretes, utóbbi néven nevezi magát a havaselyi vajdák egész sora, a most szóban forgó Bassaraba Sándor kora után.

A Bassaraba és Bazaráth név azonban a XIV - XV. századi okmányokban sokszor nem személyt, de *tartományt*, *vidéket* vagy *nemzetet* jelent.

Thuróczy krónikája „*terra Bazarad*“-ról tud („*Transulit se in terram Bazarad Waywodae Vlachorum*“), Stefan Dušan szerb czárnak 1349-ben Ragu:ával kötött kereskedelmi egyességében pedig: Magyar-, Görög-, Bolgárországok kapcsában „*basarabin föld*“-ról van szó („*u basarabinu zemlju*).²⁾ Több déli szláv és olasz okmány „*Bosznia, Rascia et Bazarat*“-jában is országnévet látunk;³⁾

¹⁾ Mazarath wayuoda (1426.) Orsz. levéltár DL. 11,849.

²⁾ Hasdeu: Istoria critica. 64. Karano-Tvrtković. Srbskij Spomenici. Belgrad, 1840. 52.

³⁾ U. o. 65. 4-ik jegyzet.

Leunclavius (1580) „*Bessarabiae princeps*“-ről ír, ¹⁾ a lengyelek pedig a „Bassarabus“ személynév mellett „bessarabi“ nemzetről tudnak. Ezt mint nemzetnevet a lengyelek a mongol hadjárat óta ismerik, a miről a krakói krónika így emlékszik meg: *Thataris subjugatis Bessarebenis, Lithvanis, Ruthenis et aliis gentibus, Sandomirz castrum capiunt.* ²⁾

A Bazaráth vagy Mazaráth, Bassarab és Bassaraba, bessarabin és Bessarábia nevekben, melyek hol személyt, hol népet, hol vidéket és tartományt jelentenek: mindenki látja az összefüggést, értelmüket pedig könnyen felismeri, a ki a régi Cumánia népvizonyaiba betekint. A név jelentése, melynek teljes formája a „bessarabin“: nem egyéb, mint *böszörbény* vagy *böszörmény*, azaz mohamedán.

A mit az etymologia magyaráz, azt megerősíti a heraldika. Ismerünk egy czimert, mely egy aldunai tartományt jelképez s bizonyosan a Bazaráthok régi czimere, melyben három jobbranéző szerezsenyű foglalt helyet. E czímer mint a magyarországi Szerecseny családé, ugynevezett beszélő czimer, mely egy mohamedánok vagy saraczenok lakta tartományt nevez meg.

A három szerezsenyűes czímer (Bessarabia v. Bessarabenia) s a Bazaráthok közti összefüggést az oláh historikusok is elismerik. Ha ehhez a névmagyarázatot kapcsoljuk, konkrét eredményre jutunk ugyan, de a kérdések egész sorával állunk szemközt.

Ha a Bazaráthokban Bessarábia vajdáit, a szerezsenyűes czímerben pedig családi vagy tartományi czímerüket kell látnunk: hol keressük a kérdéses tartományt? Hogy egyeztethetjük ez adatokat Havaselve XIV. századi népvizonyaival s a területtel, melyen Bazaráth felünik?

Ha az Al-Duna, illetőleg a régi Cumánia területének mai térképére tekintünk, figyelmünket a Pruth-Dnjeszter vidéke vonja magára, melyet századok óta Bessarábiának ismer a történelem. E terület kétségtelenül

¹⁾ U. o. 64. §. 12.

²⁾ Anonymus Archidiaconi Gnesnensis brevior cronica Cracoviae, Sonderberg: Silesiarum rerum scriptores, Lipsiae 1730. II. 82.

bessarabin vagy muzulmán népektől veszi nevét, melyek a krimi tatár kánok uralma alatt a legújabb időkig látkák e vidéket, Bendery, Akjerman felől foglalkoztatva a szomszédos népek figyelmét, orosz, oláh udvarok politikáját.

Ha tehát a mai Bessarábiából indulunk ki, a Bazaráthok s a basarabinok történeteinek látható hátteret, a bassarab névnek *ethnografiai* alapot adunk. Igen, de ez teljesen ellenkezik a Bazaráthok történeteinek színhelyével.

A XIV. században a Dnjeszter-menti vidék teljesen túl volt a magyar királyi hatalom látkörén s a Bazaráth Sándor nevéhez kötött események a Zsil és Olt vidékére utalnak bennünket.

A geográfiai szükség ilyenformán arra utal, hogy azon tényezőknek, melyek e jelenségek felbukkanását az Olt vidékén magyarázzák: meg kellett lenni a helyszínen, vagyis, hogy a XIV. század előtt az izlamnak a szörényi bánság területéig kellett érnie s még a XIV. század folyamán is olyan mértékben érvényesülni, hogy az a *dynastia* nevében találjon kifejezést s a kor heraldikusai a tartományt az *izlamság jelvényével* ruházzák fel.

Az adatok e tekintetben is helyes nyomra vezetnek a feltevést. A XIV. század Bessarábiájában (Böszörményország) szélesebb fogalmat kell keresnünk, mint a mai; a Róbert Károly és Nagy Lajos kori Bessarabia név nem is volt egyéb mint *Transalpina* (Havaselve) vagy *Ungrovlachia* synonymája.

Dogiel egy havaselvi oklevelet közöl, mely 1396-ban Vlad vajda ardșiți udvarában kelt (Ardșiș, Argyas 20 kilométernyire az Olt folyótól, hasonló nevű folyócska mellett). Az oklevélben Vlad vajda e címmel él:

„*Vlad, Vayvoda Bessarabiae nec non Comes de Severino*“.

Az oklevél kétségtelenné teszi, hogy a bessarabiai vajdaság Szörénységgel volt tőszomszéd s arról tanusodik, a mi elsőrendű, hogy eredetileg Bessarabia volt a tartomány *nemzeti neve*, a magyar eredetű Transalpina és Ungrovlachiával szemben, melyek a tartománynak Magyarországhoz való állandó hűbéri viszonyánál fogva lesznek általánosak s mennek át a belföldi gyakorlatba is.

E címzés másképen is szerfelett fontos. Megvilágítja azt a viszonyt, melyben a vajda a magyar koro-

nával szemben állt. A vajda, ki magát szörényi grófnak is nevezi, tulajdonképen nem volt több mint *magyar fő-tisztviselő*; állása nem sokban különbözhetett az egykori macsói, jajczai stb. bánokétól. Az oklevélben a vajda maga mondja, hogy a magyar királytól nyert adományokat: „Woiwodatum Bessarabiae et Dominia, que in Regno Ungariae obtinemus“. Ez a Fogarasföldre s Omlás kerületére vonatkozik, mikről, mint királyi adományokról, sok oklevél tesz említést; az adományozott területek birtoklása a havaselvi vajdák czímeibe is átmegy.

Nevezett forráson kívül, egy Zsigmond király korabeli, 1420 ban írott ó-szláv nyelvű oklevélben szóról szóra írva van, hogy Bessarabia és Ungrovlachia egy fogalom: „v ungrovlachijskoj zemlji što jest Basarabska“.¹⁾ A XIV—XV. századi lengyel oklevelekben is többször egyik név a másikat magyarázza, pl. „Transalpina sive Bessarabia.“²⁾

Világos ezek után, hogy a Bazaráth névben s a szaraczen czímerben egy izlamvallású faj emlékét kell látnunk, mely Ungrovlachiában az oláh kenézségek közül még Róbert Károly hadjáratának kora előtt kiválik, magához ragadja a vezérszerepet, a körülfogott népeket új államosodás útjára tereli, majd összeelegyedik vlach elemekkel s a schizmatikus egyház felülkerekedő hatalmában enyészik el.

Ha ez így van, ennek ethnografiai nyomaira kell találnunk.

Nem is csalódunk; Havaselve topografiájában több olyan nyomra bukkanunk, melyek az egykori izmaelita, szaraczen vagy böszörmény tartomány emlékét tartották meg számunkra.

Az Olt (!) és Ribnik mellett egy Saračinești helynevet találunk, a mi *Szerecsenyfalvat* jelent; egyéb elszórt

¹⁾ Venelin: Vlacho-bolgarskija Gramaty. Szt. Ptsbg. 1840. 49. lap.

²⁾ Bessarabiának Pesty Frigyes is az Olt vidékét nézi, Hasdeu meg éppen nagy apparatussal bizonyítja (adataink jó részét neki köszönhetjük); a név értelmét azonban egyikök sem ismeri. Hasdeu a magyarázatért a római kor besseihez fordul, a szerecsenfejes czímer pedig, melyet magyarázni igyekeznek, előtte heralдикai rejtélynek marad.

szerecseny nyomok Havaselvén; Serečinešt, Monastir Serečinešt, Serečineanka, Saračineaska, Serečineása stb. A Jalomicza mentén két község neve Saraceni = Saraceni de sus és Saraceni de jos (Felső- és Alsó-Szaraczén), ezektől nyugatra egy halom: Movila Saracianka.

Nevezetes és a kérdésben tovább segít elő, hogy *Bassarabák* még két századdal később is szerepelnek Szörényben, mint magyar köztisztviselők. Bassaraba Ferencz a karansebesi kerület castellánusa volt 1579-ben; ugyanazon állásban ismerjük Bassaraba Jánost 1577-ben, egy másik Bassaraba Ferencz pedig 1581-ben mint karansebesi ispán s 1583-ban mint karansebesi porkoláb (castellán) van többször megnevezve.

S ha tovább nyomozunk a magyar alvidéken, az izlamitaság lánczolatát tovább fűzhetjük; Temes megyében Zsigmond király idejéből (1408) ismerünk oklevelesen egy Böszörmény (Bezermen) nevű községet, mely név később a XVII. századig a borosjenői reformatus egyházkerület nevében, mely *böszörményinek* is neveztetett, tartotta magát. Ma Temesben ilyen községről nem tudunk többé.

A Bassaraba és Saračin nevek az erdélyrészi vidékek oláhságában ma is ismeretesek. (Egy falu a régi Zarándban *Basarabasä*; képzését v. ö. Borl'asä, Csurul'asä, Vojňasä.) Oklevelesen pedig délfelől Hunyadmegyébe való betelepülésüket ismerjük. Sólyom Fekete Ferencz a hunyadmegyei történelmi és régészeti egylet évkönyveiben (közölve a „Hunyad“ 1881. 1-ső számában is) egy okmányt ismertet 1360-ból, melyben Sztojan, Surs, Kozta, Prodan, Balk, Dragomir, Mik, Murg nevek közt *Sarachenus antiquus*, *Baszarab longus* havaselvei bevándorló oláhok vannak megnevezve. Ugyane neveket 1453—1457 évekből az országos levéltár több okleveléből ismerjük. DL. 29500, 29504, 29815.

De mindezeknél becsesebb két erdélyi oklevél 1350 és 1361-ből,¹⁾ melyek a Böszörmény (buzurmán) és Bassarab nevek hézagát, a mennyiben ezeket csak ethnologiai alapon s az adatok csoportosítása segélyével kapcsoltuk össze, de összefüggésüket *oklevelesen* nem tudtuk bizonyí-

¹⁾ Orsz. levéltár. DL. 29684. és 29128.

tani — kitöltik. A nevezett két oklevélből kiviláglik, hogy a XIV. században Bezermen és Bazarab egyenértékű nevek: Előbbi a névnek magyar, utóbbi pedig szláv és oláhos alakja.

1. 1350. okt. 26. I. Lajos király meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „*Egidius filius Johannis de Bezermen-Zanchal* (serviens magnifici viri Stephani Woyvode Transsilvani“) nevű egyént (magy. Beszermény-szancsali János fia Egyed, István erdélyi vajda szolgája v. katonája) a ki neki négy éven át hű szolgálatokat tett, az utód nélkül elhalt „*Jacobus et Nicolaus filii Pauli dicti Pyrus de eadem stb.*“ birtokába Bezermen-Zanchalba (Kisküküllő-megye) igtassa be.

2. 1361. jan. 22. Dénes erdélyi vajda meghagyja az erdélyi káptalannak, hogy „*Egidius filius Bazarab de Zanchal*“ (azaz: szancsali Bazarab fia Egyed) nevű egyént, a neki megítélt Zoltán nevű birtokba igtassa be. (A birtok alkalmasint Fehérmegyében.)

Nyelvészeti, okleveles és' czimertani adatok segélyével a Bazaráthok történeteinek ethnografiai alapot sikerült adnunk; keresgéljük még tovább is a futó homok kagylódarabjai közt, s összerakva a töredékeket igyekezzünk még bővebb tudomást szerezni arról a világról, mely a középkori népmozgalmak hullámai alá temetkezve, a népek emlékében oly kevés nyomot hagyott.

Kisértsük meg a feleletet arra a kérdésre is, hogy Havaselve, illetőleg az oltvidéki Bassarábia vezérelemei, az oláhság érkezése előtt mely nemzetséghez tartoztak?

E kérdésre a felelet a régi cumániai nemzetiségi viszonyokban van. A Bazaráthok csak kúnok vagy jászok lehettek; ez azonban tudásvágyunkat nem elégíti ki teljesen. Már fenn körülírtam a „cumani“ fogalmát, vissza kell arra mégis térnem a most szóban forgó speciális kérdés szempontjából. A „cumani“ és „Cumania“ nevek — ismétlem — politikai nevek voltak s nem ethnografiaiak. A kún névben a magyar nyelvű jászok is bennfoglaltatnak s bold. Gyárfás Istvánnak igaza volt, mikor a jász-kúnok (értve a Jászság Kis- és Nagy-Kunságban

megtelepedett Kuthen-féle népet) magyar nemzetiségét vitatta. S ez ellen éppen nem mond semmit, sőt a kérdés kulcsát adja kezünkbe a Petrarca-féle codexnek nevezett kún szótár és nyelvtan, melynek kún nyelve valóságos török nyelv. A Kuthen-féle beköltözésben senkinek sem sikerült török elemek *tömeges* betelepülését constatálni. Ugy a nyelv tősgyökeres magyarsága, mint a helynevek, magyar eredetű lakosságról beszélnek; a Kunságban felmerült török nyelvű kún miatyánk s hasonló emlékek csak arra mutatnak, hogy a magyar nyelvű jász-kúnok közé török nyelvűek is voltak vegyülve: míg a Krim körül tanyázott Petrarca-féle kúnok zöme perzsákkal vegyült török-tatár ajkú nép volt, melyek a kipsaki kánok uralmát is végigélte s tatárok közé vegyülve, ma is a Krim-félszigetet és környékét lakja.

A török nyelvű kúnok visszamaradása Cumania keleti részein s a Kuthén-féle magyar nyelvű kúnok menekülése, azt hiszem éppen a nyelvkülönbségen alapúlt. A mongolság complexuma t. i. az európai hadjáratok idején már nem volt az, a mi Belső-Ázsiában Džingisz-kán korában; a mennyire a Džingisidákat Kipsakban ismerjük, tudjuk, hogy maga a dynastia is török műveltségben élt, a mongol hadjáratban résztvett népek pedig — már a geografiai helyzetből folyólag — a Kaspitenger s a Volga török népeiből állottak; — közeleső ilyenformán, hogy a török áradat, a magyar nyelvű elemeket kizavarta állásaikból, míg a török nyelvű kún elem jó része régi telepein marad s a vele egy nyelvű új hódítók alá veti magát s azokkal egyesülve individuálitása elfoszlik.

Hogy a „cumani“ nevezetű népek jórésze magyar, vagy a magyarral közvetlen rokon ugor nyelvet beszélt, azt a *palóczság* nyelvi viszonyai is támogatják. A polovec név alatt az oroszok és lengyelek Cumania uralkodó népeit nevezték általánosságban, törököket és ugorokat egyaránt. Ezt a magyarországi palócz-település teszi világossá. Kálmán és II. István korában jelennek meg palóczaink mai lakóhelyeiken, alkalmasint Lodomeria és Bukovina felől huzódva a Mátra vidékeire s az északibb kárpáti megyékbe, *polovcoknak* neveztetve itt is a körülakó szláv lakosoktól. S ime, a palóczok nyelvében nincs nyoma a török eredetnek, a speciális kiejtés pedig, mely

a nagy magyar nyelvtől annyira elüt, arra mutatnak, hogy bennök nem elmagyarosodott, de eredetileg egy különös tájszólást beszélő rokon néppel van dolgunk, mely a Volga felől a kúnok vándorlásai idején érkezett a Kárpátokig s egyesült a magyar nemzettel.

Ilyen bizonyíték a havaselvi és moldvai cumánok (jászok) magyar nyelvűségét illetőleg az *oláh nyelv*.

Az oláhság, a mint a Bazaráthok uralma idején az Alduna vidékeit ellepi, az útjába került népekkel vegyül össze, azok nyelvhatásait fogadja el. S feltűnő, hogy míg az oláhban oly *kevés* a török elem (ennek jórésze is a későbbi ozmán-korba tartozik) annyiaval több a magyar, mely nemcsak Erdélyben, de Havaselvén, Moldvában s Dobrudzában is él a nép ajkán. A gënd, aldamaš, oraš, fogadui, belšug, (bőség) s annyi száz más magyar kölcsönszót az egész oláh nyelvterületen megtaláljuk. Havaselvén egy Belšug nevű községet is ismerünk. Természetes, hogy a magyar szavak széles forgalmát, az oláh elem szakadatlan vándorlásain kívül (a Kárpát-vidékeken) a magyar nyelvterület egykori nagyobb arányú kiterjedése magyarázza meg, melynek szélei a Pruthot és az Al-Duna vonalát érték.

Fennebb láttuk már Joan és Farkas kenézátusát; ezekben magyar töredékek összegyülemlését és telepedését kell látnunk s pedig *Kelet* felől a Szereth-Pruth vidékeiről, hol a XVII. századig a magyar nyelvnek olyan kelete volt, mint ma Erdély bármely vidékén. II. Rákóczy Ferencz követe, ki a tatár kán udvarában fordult meg, a bessarábiai Csöböröcsök községben beszélt még magyar lakosokkal.

A beszerménység feltűnése Havaselvén kétségtelenül sűrű magyar elem létét bizonyítja s e magyar elem magát jásznak nevezte.¹⁾

Elszórt adatok e kérdésre is váratlan világot derítenek.

A XIV. század harmadik évtizedében Viddini Mi-

¹⁾ E helyen megjegyezhetjük, hogy a jász szó ugor nyelvekben „népet” jelent: komi-jász, jögra-jász (vottják, vogul). A középkori népetimologia a jász-ban ijászt gondolt, a mit latinosan sagittarius, németesen filisteus (Pfeil, fil = íj, nyíl) nevekkkel fejezett ki.

hály bolgár czár (1323—1330) és III. Uroš István szerb király között családi viszályból fejlődött háború tör ki, mely alkalomból a bolgár Mihály, a szomszédos tartományok szövetségében keres hátvédet a szerbek ellen s ilyenekül a *Jász fejedelemséget* (Gospodstvo Jaško)¹⁾ Bassaraba Ivanko vajdát s a fekete tatárokat vonja szövetségébe.

Jászok, Bassaraba és tatárok egysorjában.

Hol keressük a nevezett jász fejedelemséget?

Kétségtelen, hogy itt ismét nem a távoli moldvai *Jászvásárra* és környékére kell gondolnunk, de olyan jász-ságra, mely lenn az Aldunához közel a Bassarabák szomszédságában vagy éppen azokkal együtt élt.

A havaselti jászok fejedelemségét, kerületét vagy bárminek nevezzük is azt: egyelőre pontosan meg nem határozhatjuk, annyit azonban sejtünk, hogy az az Olt és a Jalomicza folyók között lehetett. E területen, helynevekben nem egy jász nyomra találunk; Romanacz kerületben van egy Gura Jašului, Ardžiš(!) kerületben két Valea-Jašului, Urzičeni város közelében egy Jaš vagy Ungureni. Sőt Karánsebes táján is találunk egy Jász nevű községet. E helynevekhez járulnak a havaselti Komani, Komanka (Olt vidékén), Komanești (Mehedinczi kerület), Kumanești (Fogaras vidéke) községnevek.

A jászok elterjedésére vet világot az az adat is, hogy 1365-ben *Viddinben* Szörénységgel szemben a Duna túloldalán jászok (philisteusok) laktak, kiket Lajos király Kont Miklós nádor és *kunok kapitányának* adományoz.²⁾

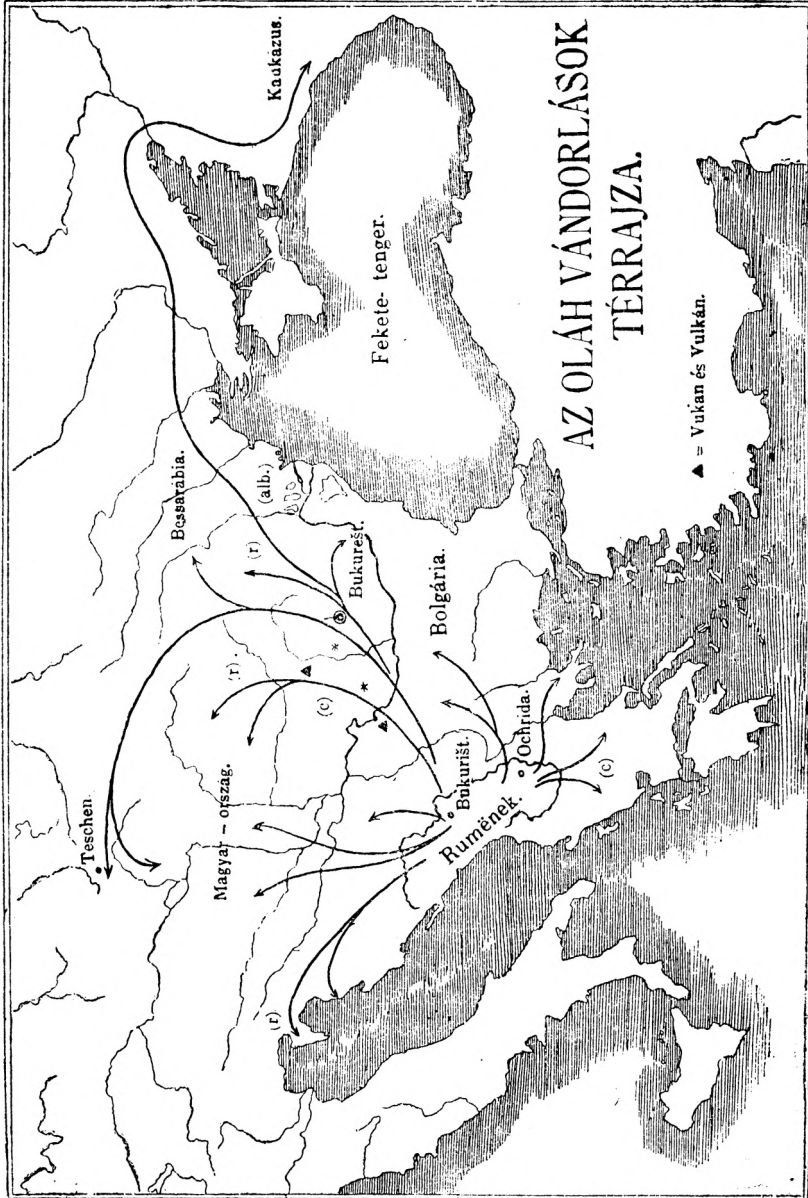
E területeken mint látjuk a bassarab, szerecsen, jász és komán nevek úgyszólván egymásba fonódnak, ugyanezen elemre vonatkoznak, előbbieket (bassarab, szerecseny) annak *vallását*, utóbbiak (jász, komán) *nemzetiségét* nevezve meg.³⁾

¹⁾ Novaković: Dušan törvényei (Zakonik Stefana Dušana. Belgrad 1870): Bevezetés XXIII. l.

²⁾ Gyárfás István. Jászkunok története. III. 500.

³⁾ Fönnebb említettük, hogy Aradmegyében egy Temerkény nevű izlamita község volt; ezzel ethnografiai rokonságban látszik lenni a szintén aradmegyei Jász Pély helység, s ezt annyival inkább föltehetjük, mert még az 1563. évi arad- és zarándmegyei adóajstromokban is sok Jhász, Ghazy = Jász és Gyászy, Kun sőt egy Bozorath nevű családra is találunk.

AZ OLÁH VÁNDORLÁSOK TÉRRAJZA.

Mig a Viddini Mihály-féle szövetség jász és bassarab fejedelemségekről tud Havaselvén: addig a bécsi krónika egy emlékezésében (1368) szinte látjuk, mint folynak össze a jászbassarab nemzetiségi viszonyok; hogy toszlik fel a mohamedán jászság az *oláhosodó* államban, mely a Bassaraba dynastia uralmában bővül ki.

A képes krónika ez emlékezésében, mely Lajos király hadjáratáról szól a Bazaráthok ellen, a jászok (sagittariusok) már csak mint az „*oláh vajda*“ hadseregének egy része vannak megnevezve. Különben így ír a krónika: „Végre megtörténvén ezen szerencsétlenség s jobbra fordúlván a szerencse, minek utána Gara Miklós macsói bán szorgalmas és hadra termett férfiu, a király seregét Layk¹⁾ vajda oláh katonáinak és a *sagittariusoknak* — kik eső módjára szórták a nyilat — erős ellenállásuk mellett a Dunán hajókon erős kézzel, mint valamely vívhatlan bástyán általszállította volna: az ellenség megfutamodott s mint a füst elenyészett.

A megvert vajda kegyelemért esd Lajos királynál s igéri, hogy a római egyházhoz csatlakozik. Lajos Szörényvárát erősíti meg Erdély szélén és várat építtet; Törcsvárát. A vajda hú marad a királyhoz, a miért Fogarast is kapja adományúl.

Az adatok összefüggő tanuságából kihozzuk a végeredményt, hogy az Olt melletti Bassarabia államalkotó elemeiben egy ural altáji fajt, a jászokat kell felismerünk, kik a régi Cumania történeteinek fonalán jelennek meg az Aldunán és kerülnek az események felszínére. Havaselve alakulása e szerint *fajunk történetének* egy fejezetét képezi.²⁾

¹⁾ Vlajko, Vlajk, Vlk: bolg. szerb. = farkas.

²⁾ A jász és kún nemzet a Balkán történeteiben is nagy szerepet játszott a XIII—XIV. századokban. A XIII. század végén a kún családból származó Terterij Györgyöt (Pachymeres II 265. *Τερτερῆς ἐκ Κομάρον ἡγ*) választják meg a bolgárok III Johannes Asen után; dynastiája 1323-ig intézi a bolgár nemzet sorsát. György öccse Eltimir a Balkánban alkot fejedelemséget; a viddini Sišmant is kún családból származtatják a byzanci krónikák. A kún uralomra emlékeztetnek a bolgár nyelv 'rusag (ország), robuš (rovas), ur (Belaur) szavai. E kor jászai és kunjai.

E történetek folytatása már világos. A Bessarabia tartománynév, az izlamvallású elemek kihalásával mindinkább vesztette érvényét s mint tradíció is elenyészett a felszaporodott byzanci keresztény lakosok emlékéből; e processussal a Bessarabia fogalomnak messzebb vidékre, a Dnjeszter folyam mellé, kellett szorulnia, hol a mohamedanizmus tovább virágzásával mint tartománynév egészen napjainkig fönntartotta magát.

Ámde itt is nagy változások követik egymást. A kipszaki aranyhorda széthullását, melylyel az orosz birodalom bővült ki, a krimi kánság követte. A Pruth-Dnjeszter melléki tatárság is elzülött s a Krim vidékeire szorult, hol Bakesi-Seráj palotái és temetőiben már csak az emlék beszél a régi mohamedán fényről, nagyságról. Ma a Dnjeszter melletti Bessarabia csak hagyományos tartománynév; Etelközt ma már csak oláh és orosz lakosság népesíti.

Igy törte össze a byzanci kereszténység az Izlam uralmát, melynek határait a XIII—XIV. században a Volgától a Kárpátokig, az Al Duna hosszán fel a Marosig és Tiszáig ural-altáji népek szélesítették ki.

A havaselsvi történetek s ethnologiai alakulások szálaibontogatva, olyan kép tárul szemeink elé, melynek mását a VIII. században alakult Bolgárországban találjuk meg. Ott egy ugor-török nép, a Volga felől érkezett bolgár alkot államot a mösiai és maczedoniai szlávok egyesítésével s a maga nevét ruházza a népekre, melyeken uralkodik. Az első időkben még nemzeti neveket viselnek fejedelmei: Avitochol, Irnik, Kurt, Jermi (magy. Kürth-Gyarmath), Bezmer, Omortag, Baján, majd beleolvadnak a szláv elemekbe s csak az *ország* nevében (Bolgária) élnek tovább.

Itt Havaselsvén is ural-altáji törzsből kerül elő az államalkotó elem, majd elenyészik a hódolt népekben, azok nyelvével, azok műveltségében él tovább s csak a *dynastia* neve (Bessaraba) örökíti meg emlékét.

Ez átalakulások idejét, melyben a muzulman tradíciók elkuszálódtak: évszámmal nem tudjuk meghatározni, meg-

mint nomádok nagy területeket barangoltak be a Balkánon; Albániában Üsküb várostól északra a niši országút mellett is van egy Kumanovo nevű helység.

lehet, s valószínűnek tartom, hogy már Bazaráth Sándor idejében, a ki a schizmatikus egyház híve volt, a saraczen elem a hanyatlás lejtőjének legalsó fokát érte: az államalkotó jász mozlimség nagy része a fejedelemmel együtt a byzanci egyházhoz csatlakozott.

De legyen akárhogy nekünk elég e helyen, ha az *események egymásutánját* ismerjük, elég tudnunk, hogy az oláhság csak ez időben tódulhatott a Balkán-félszigetről nagyobb s nagyobb számmal Havaselvére s Erdély felől is gyarapodva folyt szét az ungrovlachiai alföldön.

Ekkor alakul meg Oláhország topografiája. Ez időből származik a sok -št és -šte végzetű helynév: Tirgovište, Radomirešt, Dîmbojești, Cîrnatești, Albești, Stanislavești, Topolești, Dragonești, Barbești, Șerbanești. Az erdélyi -šte végzetű helynevek is ez időtől fogva tűnnek elő. Előbbi időből ilyeneket a magyarországi (erdélyi) szláv eredetű helynevek közt nem találunk. Ekkor megy végbe az amalgama az új és a régi lakosság között s ekkor köti meg egy egy helynév a saraczenok, kúnok emlékét: Saračinești, Komanești s egyéb havaselvi helynevekkel, melyek korunkig jutnak le. Ez időből származnak továbbá Brailevo (Braila). Gyurgyevo, Kraljevo (Krajova), Rimnik, Slobozenia stb., stb.

Ha szemügyre vesszük e helyneveket, ezek segítségével azt is kinyomozhatjuk, hogy a havaselvi új lakosság mely pontjáról indul ki a Balkán-félszigetnek? S ebben első sorba a -šte végzetű helynevek kalauzolnak bennünket.

A -šte helynévképző szláv eredetű s az ó-bolgár -išti, új-bolgár -ovci, -evci, cseh-lengyel-tót -ici, -ice, szerb-horvát -ići (középkorban -iki) és orosz -iči képzőknek felel meg. Bolgár és szerb nyelvterületen ma a -šti, -šte alakot nem találjuk, csak a régiségben van nyoma (Vojeviști 1348-ban),¹⁾ annál általánosabb az *albán* és *maczedon* vidékeken. Skutaritól Ochridáig terjedő területeken, ott tett tanulmányutam alkalmával egész tömegét írtam össze ilyen helyneveknek, mint: Kalište, Padalište, Prapadište, Dragovište, Gradište, Taimište, Madrišt, Pepelište,

¹⁾ Jireček. Geschichte der Bulgaren 108.

Zubanište, Trebenište, Mišovište, Belčišt, Dobrište, Lenište, Sfinište, Izbište stb.

A havaselvi és albániai topografia összefüggését Oláhország későbbi fő- és székvárosának neve *Bukarest* (Bukurești) is mutatja, ennek őst is megtaláljuk Scutari d'Albania szomszédságában *Bukurist* községben. Maga a név töje, a bukur, albán szó s mint más helyütt már láttuk, az albán nyelvből került a ruménbe, melyet a makedoniai, istriai és dunántúli nyelvterület egyaránt ismer.¹⁾ Ulpia Traiana Sarmizegetusae romjain is ochrida-vidéki pásztorok gyülemlettek össze a kis Gredište házikóit és aklait építve meg Mythras templomainak törmelékei fölött.

A Brailovo (Braila) helynevet is megtaláljuk az albán hegyek közt s a Bukovákat, melyek a rumén területen honosak. Erdélyben, Hunyadmegyében is találunk egy Bukova nevű falut.²⁾

A régi Bessarabia, immár Vlachia területein növekvő lakosság teljesen átalakítja a tartományt. Egy új Byzancz alakul a Kárpátok alatt. A Bassarabák (e nevet viseli a havaselvi vajdák legrégibb ága le a XVIII. századig) Tirgovištében tartják udvarukat, személyüket byzanczi fénynyel bojárok veszik körül; az udvari

¹⁾ E helynév a Kárpátok közé is eljutott; Zarándm. brádi járásban van egy Bukaresd.

²⁾ Hogy az oláh történetírók, milyen könnyen bánnak a helynévmagyarazattal, Xenopol könyvének egy passusa jellemzi (Les roumains au moyen-âge 135.): „Deux villes de la Valachie doivent leur nom aux empereurs romains qui les fondèrent: Caracal, ainsi nommé d'après l'empereur Caracalla et Turnu Severinului, d'après l'un des deux Sévère qui régnèrent à Rome“. — Sem a Caracal, sem a Turnu Severinului nem római helynév, Caracal értelmét a török nyelvek oldják meg: kara = fekete, kal kel, kala, gala = vár, tehát Feketevár s bizonyosan a török hódoltság korába tartozik. (Külömben Xenopolnak tudnia kellene, hogy a Caracalla név a császár gúnyneve volt, a kinek családi és hivatalos neve mindig: Marcus Aurelius Antoninus) Turnu Severinului pedig a magyar Szörénytornya fordítása. A Szörény (Zewrin) név eredetileg szláv, mint a Berény, Surány, Szeben és Szebény, Széchen és Széchény, Radvány. Somogy-megyében a szigetvári járásban is van egy Szörény nevű község, a mit talán Xenopol sem fog Severus császároknak tulajdonítani „qui régnèrent à Rome“?

szokások és szertartásokban, a hivatali tisztségekben, egyházban, városi életben bálkáni népek civilizációja érvényesül.

De micsoda ország ekkor Havaselve?

A vajda magát vojvodának és hoszpodárnak nevezi (ó-szláv, bolgár) nyelven. A teljes fejedelmi cím: „V Christa Boga blagovjernij vojevoda, milostij Božiej gospodín vsej Ungrovlachii“. Ugyanaz a szerkezetű cím ez, melyet a bolgár Asenidák történetéből ismerünk.

Havaselve a XIV. század végétől kezdve belföldi pénzeket veret.

E pénzekben, melyek hol latin, hol ó-szláv köriratúak a czimerek vonják magunkra figyelmünket. I. Vlád Bassaraba (1360—1372), I Mircse Bassaraba (1383—1418) és V. Vlad, Radul Drakul fiának (1479—1492) alább látható érmein egyik oldalon a czímer részben Magyarország czímerének alkatrészeit a *csikokat*, más lapon pedig egy sisakon álló sast látunk, szárnyával tartott kereszttel, vagy pedig ugyanazon oldalon egyesítve a pajzsot a sassal.

Magyar czímerért havaselvi pénzek.

Mit kell tartanunk e czímerről? a heraldikai szabályokból folyik. A havaselvi pénzek czímereiben a magyar király adományát kell látnunk. A bassarab czímer (három

szerecsenyfej) helyére az oláh vajdák a *magyar királytól nyerték az új címet*, a magyar országos címér alkatrészeivel. Így nyerte Kassa, Bártfa, Besztercze is a csíkokat az anjou-korban.

E címér adományozás legkézzelfoghatóbban érzékíti az első Bassarabák viszonyát a magyar királyhoz.

E címereken kívül Mirče, Mihály, Péter vajdák pénzein Szent László király koronás alakját is találjuk, kelevézzel és királyi almával kezében.

A vajdaság külső jelvénye magyar eredetű, maga az udvar, mikről arról oklevelekben már tudhatunk, teljesen idegen a nyugati műveltséggel szemben.

Mint a hoszpodár címe, a hivatali tisztségek is bolgár és byzanci eredetűek. Maga a bojár név is a Balkánról került Havaselvére; Bulgáriában, Albániában ma is honos. Az udvari méltóságok címei: logofet (λογοθέτης), veliki vestiar (βεσιάριος), veliki spatar (σπαθάριος), veliki dvornik, v. postelnik, v. stolnik, v. pehrnik, v. klučar, komis (κόμης).

A székvárost Tirgovištét¹⁾ „nastolni grad“ (székváros) vagy szerbesen „stolni varoš“nak²⁾ is írják az oláh oklevelek, melyek mind ó-szláv nyelven vannak szerkesztve, még népies bolgár kifejezésekkel is, pl. i *golema vodica ot Dunav*.³⁾

Mint az állam, az egyház is szláv volt Havaselvén. Ezt is bolgár papok szervezik. Szent Nikodém, ki az Ochridához (ismét Albánia!) közel eső Prilep zárdából való, alapítja az első kolostorokat Ungrovlachiában, a vodiczait (1360—72) s a tisménait.⁴⁾ (1372—80) Az egész havaselvi görög egyház a XV. század végeig az *ochridai bolgár érsekséghez* tartozik.

A bolgár és szerb eredetű felsőbb társadalmi osztályok mellett az oláh országlakosok közt a XVIII. századig egész vidékeken laktak bolgárok és szerbek. Innen a szláv topografiai nevek bősége. Tirnova, Slatina, Sadova, Topor, Rakovica, Milkov, Slanik, Komarnik, Ostrov stb.,

¹⁾ Trg, targ szlávul vásár, az egész név Vásárhelyet jelent.

²⁾ Vladislav vajda adománylevele 1456. ápr. 15.

³⁾ Dán vajda levele 1424. Arch. Ist. I. 20.

⁴⁾ Hasdeu: Istoria critica a Romaniei I. 137—141.

stb. Brassóba is Havaselvéről jönnek azok a bolgárok, kik Zsigmond király korában kezdik lakni a nevükről nevezett Bolgárszeget; a vingai (Temesmegye) bolgárok is Oláhországból jönnek a XVIII. században (kiknek nemzetiségét a ruménséggel szemben, római katolicizmusok mentette meg). Oláhországi eredetűek azok a bolgárok és rácok is, kik ma Krassó megyében laknak s magukat krassovánoknak nevezik (nagyobb részük már csak ruménül beszél). Bolgárok és rácokon kívül a ruménségben szerteszét *maczedoniai oláhok* és *albánok* voltak, a mit helynevekből (Czinczár, Cinczaren) s okmányok szövegeiből tudunk.¹⁾

Kitűnik mindezekből, hogy az első századok Havaselvége nem volt rumén ország s az Ungrovlachia nevet „Tiéra romanească“-val adni vissza, nem egyéb későbbi állapotoknak korábbi századokra való erőszakolásánál. A vlach (oláh), mint Erdélyben, itt is azt a vegyes balkáni fajt jelenti, mely bolgár és szerb mértékadó elemek vezérlete alatt élő rumén, czinczár, szláv (bolgár és szerb), görög, albán nyelvű köznépből áll.

II.

A moldvai vajdaság.

A régi Cumánia romjain egy másik ország is alakulóban van a XIV. században: *Moldova*.²⁾

A moldvai vajdaság alakulásáról oklevelesen keveset tudunk. Az oláhok ezt is *regével* magyarázzák. Drágos ugyanis Mármaros felől ereszkedék alá a hegyekről s bölényre vadászva fedezte fel Moldvát, melyet magának és népének megszerzett.

¹⁾ A havaselvi XVII. századbeli rumén oklevelek nyelvében találunk több maczedonizmust: hiul = fiul, dumilor = domnilor. Ha-deu Archiv. I. 62. — Az albánokat személynevekből Arbanaș, Arbanașul ismerjük. (Glodeniben, Valcea kerület, 1608-ban kelt két okmány. Cuvinte din Batrin. I. 67. 73.)

²⁾ Moldova, Moldva szláv név s szláv területeken mindenfelé találjuk. Moldova (O-) Temesm., Moldova-bánya (Uj-Moldova) Krassóm. Moldva, Moldau (Vltava) folyó Prága alatt. Boldva (Bodva) = Moldva Magyarországon többfelé.

E regének ethnografiai alapja van s az oláhság egy részének a Kárpátok felől való beszármazását jelzi; így azonban nem magyaráz sokat. Moldva kezdeteinek megértéséhez historiai forrásokra szorulunk.

Már láttuk azt, hogy a jász-kún korszakban Moldva területén Birladban egy ruthén fejedelemség állt fön, melynek egyik fejedelme misivrii kereskedőknek megengedi, hogy országán átjárjanak (Misivri Bolgárországban, a Feketetenger partján fekvő kereskedőváros). Láttuk azt is, hogy Moldva földnépe e korban ruthén volt, s közbe-közbe jászok laktak.

A birladi ruthén fejedelemség hire — localis jelentőségénél fogva — nem ér át a Kárpátokon, hol a jász-kún beütések, a kúnok megtérítése foglalkoztatja a királyokat. Az egész birladi fejedelemségről is csak Rostislavics Iván egyetlen leveléből tudunk valamit.

De ez bőségesen elég arra nézve, hogy Moldova kezdeteinek képét rekonstruáljuk.

Nézzünk körül a déloroszországi viszonyok ez idei állásán.

A tatárjárás után Lithvánia kezd nagyban fejlődni. A XIV. században Podólia, Ukraina lesznek lithván tartományok Moldva szomszédságában.

Gedimin lithván nagyherczeg 1341-ben meghal s két fiat hagy. Olgerdet és Koriatot.

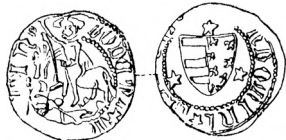
Örököse, Olgerd, Podoliából 1331-ben kiverte a tatár (mongol) hordákat s Podoliába orosz kolonistákat telepít s a tartományt négy unokaöcsese (Koriat fiai) Koriatovics Sándor, Konstantin, Fedor és György között osztja meg.

Nemsokára *Koriatovics Györgyöt* a moldvaiak hívják meg a hospodári trónra. Koriatovics ott rövid ideig uralkodik, méreg által vesztve el.

Nevezetes, hogy Koriatovics György az *első moldvai fejedelem*, kit belföldi oklevélből ismerünk, nevezetes az is, hogy az oklevél orosz nyelvű s éppen Birladban van keltezve 1374. június 3 án. Sejthetjük már ebből is, hogy a régi *birladi ruthén fejedelemség* volt az a focus, mely körül az újból alakuló tartomány ereje gyűlt össze, mely most a jászok elzüllesztésével nagyobb területet fog be s szlávul Moldvának hivatik. A moldvai fejedelem

így írja magát ez okmányban: „Milostiju Božieju my knjaz litovskij Jurg Koriatovič vojevoda, hospodar zemli Moldavskoj“.

Uralkodása alatt verik az első moldvai pénzt is, melyből sokat tanulunk. Az érem egyik felén az Anjou-

Orosz védszent moldvai soliduson.

magyar czímerpajzs látható, a mi a keletkező Moldvának Nagy Lajos koronájához való souzerain viszonyát jelképezi, másik oldalán a sárkányt leszűrő Szent-Györgynek, az oroszok *patronusának* lovas alakja látható.

A podoliai Koriatovicsok egyike, Fedor, Novogradek ura, nagybátyjától Olgerdtől független tartományt igyekszik alkotni. Olgerd haddal megy Novogradek ellen. Fedor pedig nagybátyja haragja elől Magyarországra menekül s itt Munkács mögött telepszik meg népével.

A betelepült oroszok nyomán tovább szállingóznak szántóvető és nomád oroszok a Kárpátok magyarországi nyúlványain, s elszóródnak az erdélyi részekben is, hol helynevekben ismerjük fel őket: Orosz-Bük (Torda és Gyergyó közt), Oroszfája (Kolozsmegye), Orosz - Idecs (Torda), Oroszmező (Belső-Szolnok), Alsó- és Felső-Oroszfalu (u. o.), Oroszhegy (Udvarhelyszék), Oroszhegy-Kápolna, Oroszhegy-Patak (u. o.), Oroszi (Alsó-Fehérmege), Maros-Oroszfalu (Naszód vidéke).

Itt oláhsággal vegyest nomadizálnak s áthuzódnak a moldvai alföldekre is. Ezekkel a népmozgalmakkal kell összefüggenie a Máramarosból való Drágos-féle kivándorlás regéjének a moldvaiaknál.¹⁾

Annyi bizonyos, hogy az Anjouk korában Moldova *lithván-ruthen* ország. A hospodárok, kik Birladban, majd Szucsávában laknak, okleveleiket nem az irodalmi és egyházi ó-szláv nyelven iratják, de azon a népnyelven, melyet Lodomériában, Podoliában, Ukrainában a köznép beszél:

¹⁾ Az oláh elem bevándorlása Moldvába, más úton Havaselve felől vette irányát. Moldva területén is szerte megtaláljuk az albán-oláh Bradești, Buldurești, Negrești, Kornești helyneveket.

kis-orsz nyelven; ez volt Lithvánia hivatalos nyelve is a XIV. és XV. századokban.

A hoszpodárok legrégibb sorát a moldvaiak Drago-sidáknak nevezik, Dragostól származtatva azt. A Drago-sidáknak nevezett hoszpodárok közül többen veretnek

A moldvai vajdaság forgalmi pénzei.

forgalmi pénzeket Moldva számára, ezeken egyik oldalon ismét az anjou-magyar czímert, másik oldalon vagy a moldvai bölényfőt, vagy a kettős keresztet, *Lithvánia és a Koriatovicsok családi czimerét* találjuk.

Mindezek azt bizonyítják, hogy a Drago-sidák és a Koriatovicsok közt összefüggés van.

A munkácsi orosz egyház és a moldvai hoszpodári udvar közt soká fönállott patronatusi viszony is jelzi az összefüggést.

A munkácsi egyház történetéről Basilovits írt alapos művet.¹⁾ Ezeket olvassuk ott: Caput XVIII. Joannitius Zeikan Episcopus Munkácsiensis XI. (pag. 100—101). „Báthory Zsófia fejedelem-asszony, néhai Rákóczy György erdélyi fejedelem özvegye ezen Joannitiust nevezte ki munkácsi püspöknek, a kinek kegyéből fölszentelése is véghez ment *Moldovában*. Joannitius közbenjárásával a munkácsi zárda egyháza moldvai Konstantin havasalföldi (?) vajda által (per Constantinum Multyanszky Voivodam Transalpinum) 1661-ben felállíttatott, miből még nem lehet követ-

¹⁾ Brevis Notitia Foundationis Theodori Koriathovits olim Ducis de Munkács etc. Cassoviae 1799, 4°.

keztetni, hogy ő azon időben Munkácson lakott volna, sőt inkább az egyház jobboldalán fekvő kőtáblára vésett fölirat világosan mutatja, hogy nevezett püspök állandó székhelyét Miszticzében tartotta, a mi ruthén betűkkel így van kifejezve:

Thedor Keriatovič knyazem bil
Za otpuszczenië hrichov-Monastir zrobit.
Drevnaja czerkov ot viku zosztavala,
A terazneisseho Roku 1661. kamennaja sztala
Prez Konstantina Vojevoda Multyanszkaho
Z Nedeleju na imja Hozpozeju Jeho,
Vladikoju na toi čas Joanniky zosztaval
Zo Mszticsova otomszja pilno sztaral.
I toi kamenj zrobiti dal. Roku 1661. Maja 13.

Ez adatok azt bizonyítják, hogy a moldvai vajdaság alakulása idején *szláv ország* volt, s mint látni fogjuk ilyen színezetű az még néhány száz évig.

A fejedelem itt is hoszpodárnak nevezi magát; egyik hoszpodár (Ivonia 1573) pénzein ВТЕЧ · МОЛДОВЕИ = Otec Moldovej (Moldva atyja) címmel él; a nagy bojárok is szláv hivatalneveket viselnek; itt is klučárook, stolnikok, postelnikok, de a hadak miniszterének nem a görögös spatar a neve, mint Havaselföldön, de *hetman*-nak nevezetik, s a hadakban *kozák* lovasság szolgál.

Az adónemek is szlávul vannak megnevezve: Čvert = negyed, prvi sáma, ftori sáma, tríti sáma; desetina (tized); a bíróság sudeczie, a bírósági kerület = vlast, a hivatalnok = ispravnik, a községi bíró = starost, mint ma Dél-Oroszországban. A „raskolnik“ név is ismeretes Moldvában, minden nem görög vallását így nevez a köznép.¹⁾

Az oklevelekből melyek eleinte mind ruthénul, majd ó-szlávul iratnak, a legtarkább népvizonyokat ismerjük fel, ugyanazt, a mit Strykowski Máté lengyel krónikájában (1540—1580 közt) így említ:

„Gdzie Multan, Serbin, Cygan, Grek, Wloh lud zmieszany.“
(Hol moldvai, szerb, cigány, görög, oláh nép össze van keverve.)

¹⁾ Andreas Wolf: Beitrag zu einer stat.-hist. Besch. des Fürstenthums Moldau. Hermannstadt, 1805. I. 238.

A vajdák Sučava, Jászvásár, Harleu, Vașlui, Hușból kelt XV—XVI. századbeli okmányait, mint bojárok, ilyenek írják alá:¹⁾

Lithván, lengyel, ruthén névvel: Vitold (ftorij logofet), Zbiera, Čortorovskoj, Čornoj, Barbovski, Hodko Štibor, Bohuš, Stanislav Rotompan, Čopej, Dumbrovič, Rusanovski, Petrik, Podkov, Durak, Vereščak, Stančuk, Chrinkov, Jaczkov, Semen, Petraško, Ivaško, Ivančuk, Močug, Spančug, Dažbog, Nebožatko, Borotko, Hačug, Humenik, Nebodajko, Kupčik, Hrabov, Toločko, Pepelj, Starostič.

A Koriatovicsok eloláhosodott nevét is találjuk egy oklevélben (Sučava 1592. jan. 19) Dumitru Korlateskul (Korlat = Koriat; Korlateskul = Koriatovič).

Szerb, horvát névvel: Vuk, Vlčin, Krk, Krković, Dragić, Marko, Brlević, Harvat.

Egyéb szláv, oláh néven: Miroslav, Dragomir, Mirčev, Stanislavov, Dragojev, Andrijašev, Borčev, Vladislav, Stojkev, Maňev, Sokol, Sušmanovič, Rusul, Kazakul, Sava, Stanimir.

Görög és székely neveken: Paraskiva Theodor, Kosta Andronikovič, Sturza, Manoil Šerbič, Grekul Manta, Mihalaki, Manoil Grčín, Sima (pecsétjén: *ΙΩΑΝΗΣ ΚΟΜΝΗΝΟΣ ΧΩΝΙΛΑΘΗΣ*); Sakujan (Székely), Dieniș, Domonkuš.

S e sokféle eredetű bojár név közé vannak keverve a *rumën* bojár nevek:

Bratul, Barbul, Négru, Dobrul, Šerban, Stančul, Starosteskul, Floreskul, Radul, Žurž Žumetatev vagy Žumetatevič, Urekle, Dulčeskul, Prežeskul, Šandreskul, Preda sin Pervului, Lup Bulmaz, Miku Kralj, Žurž, Gjurrič, Albul, Limbedulčič, Dumitrasko sin Kazakul, Draguš Vitázev.

A moldvai bojárok több oklevélben ruthénesen és lengyelesen *pan*-oknak vannak czímezve: Pan Petrik, Pan Negrila, Pan Dragojev, Pan Žuržev.

A hoszpodár udvarában római katolikus *albán*-nal is találkozunk. 1858-ban Bartholoméus Brutti albán nemzetiségű lapušnjai starost Péter vajda kedves embere volt,

¹⁾ Hasdeu: Archiva Istorica a Romaniei. I—II. kötet.

ki a vajda pártfogásával Lengyelországból jezsuitákat hívott Moldvába egy római katolikus seminarium alapítására, a mi azonban csakhamar elenyészett.¹⁾

A milyen az udvar, olyan a vajdaság lakossága az első századokban. Jászvásár (Philistinorum forum, szlávul Jaski targ) vagy Gyászvásárhely magyar város, s az erdélyi hegyektől a Dnjeszterig szerte beszélik a magyar (jász, székely) nyelvet. A székely ballada még ma is emlékszik „Fekete-Gyászországról“. Az első magyar bibliai töredék is Hus városában íródik a XV. században (Müncheni codex). A XVII. századig *jászkerület* (cinutul jasilor) volt Moldvában, a fejedelem udvarában pedig a „*kún-kapitány*“ nevezetű tisztség.²⁾

Nagyobb városokban örmények üzték a kereskedést, kiket Moldvában 1395-ig kísérhetünk fel.³⁾ A vidéki nép magyarokon kívül ruthén, lengyel, oláh, tatár, cigány, albán: utóbbiak egy töredéke Vulkanești bessarabiai faluban ma is beszéli nyelvét.

Érdekes, s a ruménség vándorlásainak hű tükre, hogy a *rumér* (lásd: istriai rumérek) név itt is felbukkan. Egy suçavai 1489. évi oklevélben olvassuk: Bodje Rumerula.⁴⁾

Az ethnografiai viszonyok jellemzésére egy moldvai vajda, Movila Jeremiás, orosz nyelvű levelére is utalhatalunk, mely Jászvásárhelyt (a vajdák későbbi székhelyén) 1603. márczius 27-ikén iratott.

Ez oklevél azért nevezetes, mert Moldva lakosait eredet s nemzetiség szerint sorolja elő (tehát hivatalos forrás); első sorban *oroszokat* (rus) említ, aztán *muntyánokat* (erdélyi eredetű hegyi oláhok), *magyarokat*, *szerbeket* végre *oláhokat* s egyéb nyelvű lakosokat = (ili buď što za jazika buďet).

¹⁾ Skrzynecki Rafael jezsuita: Provinciae Poloniae Societas Jesu ortus et progressu pars prima. Hasdeu: Arch. Istr. I. 174—175.

²⁾ Sulzer: Geschichte des transalpinischen Daciens. Wien, 1781. II. 81., III. 251.

³⁾ A jászvásári örmény egyház felirata. Inscriptiunile bisericeleorū armenesci din Moldova. A román akadémia kiadványa. 1882. Seria II., Tom. V., Sect. II. 69.

⁴⁾ Hasdeu: Archiva Istr. I. 155.

Kantemir Demeter (1710—11) moldvai hoszpodár könyvéből¹⁾ is sokat megtudunk a vajdaság népiségi viszonyairól; hogy az oláhság pásztorkodást űzött, hogy a földművelést oroszok és magyarok gyakorolták:

„Wahre moldauische Bauern — olvassuk a német szövegben — giebt es gar nicht, die man findet, sind Russischen oder Siebenbürgischen, oder wie man bei uns zu nennen pflegt Hungarischen Ursprungs Die welche *aus Polen* mitten in die Moldau sind versetzt worden, haben durch die Länge der Zeit ihre Muttersprache vergessen, und die moldauische angenommen.“²⁾

Mint a fennebbiekből kitűnik, Moldva ethnografiai képe más alkatrészekből állott, mint Havaselvée; mint a politikai állás, a népiségi viszonyok is két különböző irányban fejlettek. Míg Havaselve a magyar királyi hatalom hatásköréből nőtt ki, addig Moldvában a lengyel befolyás elejétől fogva nagyobb volt a magyarnál. A Szereth-Pruth alföldje, mint a nagy szármát síknak folytatása, Lengyelországnak úgyszólván országútja volt; ez magyarázza meg a tartomány eredeti ruthén-lengyel-lithván typusát, megnépesülésének részleteit, a hivatalos ruthén nyelv keletét. A lengyel befolyás a török korban

¹⁾ Beschreibung der Moldau. Frankfurt u. Leipzig 1771. 273. 275.

²⁾ Bandin Márk martianopoli érsek és moldvai püspöki helyettes 1646-ban történt főpásztori látogatása után X. Ince pápához Bákóból jelentést tett, melyből a moldvai magyarság (római katolikusok) állapotai kivehetők. Magyarok laktak ekkor: Hus (682), Vaslui (Bandin ideje előtt 300 család, jelentése előtt 6 évvel 30, akkor már csak 4 ház 16 lélekkel), Birlad (30 ház, 150 lélek), Galacz (70), Tekuče (egykor 200 magyar ház), Tatros (régén magyar város, ekkor csak 30 magyar ház), Lukácsfalva (régente 100 magyar család, ekkor 80 lélek), Forrófalva (mind magyar), Bákó (Bandin itt 310 személyt bérált), Karácsonykő (régén egészen magyar, ekkor csak 3 ház 16 lélekkel), Román (régén 800, ekkor már csak 36 magyar), Szucsáva (eloláhosodott magyarok), Herló (régén 500 magyar ház, ekkor 19 lélek), Jászváros (még 300—400 magyar lakos).

is érvényesült; a szeret-bákói róm. kath. püspökök, egy-nehány erdélyi magyar (Tapolczai István, Páter Csíki) kivételével többnyire lengyelek voltak (Jasłożebince, Zajoncsek, Lubienicki, Gojski, Fredro, Zamojski, Parysiewicz stb.) s a XVIII. századig fényes dynastiák veszik lengyel törzsből eredetüket.

Ilyen például a Moviláké, kik közül többen voltak moldvai és havaselvi hoszpodárok. Családfájukat, mert a népiségi viszonyokról elmondottakat kiegészíti, ide igtatjuk:

A Movila vagy Mohila család származási faja:¹⁾

Mohila János Vintilas.	Jeremiás, moldvai hoszpodár	Constantin moldvai hoszpodár.
		Sándor
		Regina, férj. Korybut, "
		Wisznowiecki Mihály { Korybut W. Jeremiás,
		neje Zamojska Griseldis,
		fiok:
		Korybut W. Mihály, lengyel király.
		Mária, férj. Potocki István,
		podoliai kormányzó.
		Katalin, férj. hg. Korecki Sámuel.
		Anna, férj. 1. Przerembski lenczyeci vajda,
		2. Czarnkowski S. János lenczyeci castellán,
		3. Myszkowski Wladislaw, krakói vajda,
		4. Potocki Stanislaw, táborn., krakói vajda.
	Simeon, oláhországi hoszpodár	György, szucsávai metropolita, volt radautzi püspök.
		Gábel, Oláhország hoszpodárja,
		Péter, kievi metropolita.
		Moyses, Moldva hoszpodárja.

A népiségi viszonyok ecsetelése után térjünk vissza a vajdaságok külső történeteire. Itt bennünket első sorban a terület története érdekel.

Mint többször érintettük, az ungrovlachiai vajdaság a XVI. század elejéig az Olt folyótól körülbelül Galaczig, illetőleg a Szeret jobbpartjáig ért. Az Olton-inneni terület a mohácsi csatáig a magyar királyság kiegészítő részét képezte.

¹⁾ Wilh. Schmidt. Suczawa's historische Denkwürdigkeiten. Czernowitz, 1876. 234 – 235.

A XVI. század mozgalmai nagy területi változásokat hoztak létre Kelet-Európában. Az ozmán hatalom a XV. század folyamán a balkáni országokat dúlta föl, 1526-ban pedig Mohácsnál a magyar királyság sorsát döntötte el. A szerencsétlen ütközettel a török hódítás magyar területet ér, Buda elesik, a Duna-Tisza köze, a dunántúli kerület, a magyar alvidék a temesi bánsággal stb. épen a legmagyarabb területek lesznek a török hatalom zsákmányává.

Az alvidéken másfél századon át nincs többé *szó magyar határokról*.

A török hódoltság nyomorúságai, a szakadatlan háborús idők viszontagságai egész vidékeket néptelenítenek el; az alvidék magyar lakossága csaknem teljesen kivész s a régi *államjogi fogalmak zavarodnak össze s kuszálódnak szét*.

Ez állapotok természetes folyománya, hogy Havaselve török vazall-országgá lesz s a Szörénység a magyar királyok (Habsburgok) s az erdélyi fejedelmek hatáskörén túl, a helyzetadta érdekek határain kívül, észrevétlenül kapcsolódik össze Havaselvével, melynek geográfiailag (a XVI. században már ethnográfiailag is) természetes folytatását képezi.

Ez időtől fogva a Szörénység krajovai bánságnak hivatik; Krajovában (Királyvára) az oláh hoszpodár helytartója ül már s a régi magyar bánság Karánsebes székhelylyel magyar határmegyévé zsugorodik; az elzüllött magyar lakosság helyét itt is oláhság foglalja el s a görög vallás nyomul elő, tovább s tovább szorítva a római egyház végállomásait.

Szörénység elbukott, az anyaország egy tartomány-nal lett szegényebb.

A XVI—XVII. század Havaselve történetében, a mellett hogy mai alakját ekkor nyeri, egyébként is nevezetes, nagy jelentőségű fordulatok kiindulása. A mi a vajdaság politikai életét illeti, osztozott mindazon viszontagságban, melyek a török befolyással jártak. A tartományban egy ideig, a török protektorátus alatt választott fejedelmek ültek, majd a *fanarióták* kerültek a hoszpodári székekbe, a kik többnyire görögök voltak, velük görög nemesség, görög nyelvű egyház dominált, sanyargatva

és fosztogatva a föld népét, melyet nehéz rabságban tartott.

S e szomoru korszak *új életnek kezdete* a vajdaságokban!

Mint Erdélyben, a Kárpátokon túl is véget ért az a processus, melynek folyamán a vegyes népelemekből a rumënség, vagy jobban mondva a *rumën nyelv* vált ki. Az assimiláció a felsőbb rétegeket is érte ekkor, a városokban mint a vidéken rumën volt a nagy társadalom nyelve, az általános közlekedés eszköze; az udvar is alkalmazkodott a viszonyokhoz s 1600 körül iródott meg az első rumën állami oklevél (chrisovul).

Ettől fogva a szláv nyelv a tisztcs régiségek közé kerül s az egyházban huzza meg magát, mint a liturgia nyelve, melyet a papokon kívül már csak kevesen értenek. A Kantakuzinok, Ghikák, Maurokordatók kezéből a nyilvánosság számára már csak rumën nyelven szerkesztett oklevelek kerülnek.

De micsoda szövegek ezek! Szegény, esetlen kísérletek még (mint az Erdélyben nyomtatott első vallásos tartalmú oláh könyvek), melyek elárulják, hogy mióta rumën nyelv létezik — *most írják először*. Most jelenik meg látható alakban — betűkkel. Ezek pedig a régi bolgár-szláv betűk. A rumën szöveg a tömérdek szláv szón kívül, szláv kifejezésekkel is bővelkedik. Az okleveleket rendesen a hoszpodárok traditionalis szláv czímezése kezdi; aztán jó a rumën szöveg, a záradék ismét ó-szláv vagy bolgár nyelvű.

Szárnypróbálgatás; de mindegy, rumën volt már s az idő meghozta a magáét.

Erdélyben ekkor már egyházi nyelvvé lett a rumën, mint ilyen lassan-lassan a vajdaságokba is behatolt, kiszorítva végleg az ó-szláv liturgiát s versenyezve a göröggel, mely nagyobb városokban, így Bukarestben még soká a befolyásos görög társaságok s a nagyobb egyházak nyelve maradt.

Az állam s egyház rumën nyelvének felülkerekedésével Havaselve rumën nemzeti állammá lön.

S különös, hogy a *rumën* név, az elrumënesedett vajdaságokban, még a XVII. században sem jelenti azt, a mit az oláh historikusok (Hasdeu, Laurianu) ez alatt érteni akarnak; nem jelenti a *politikai nemzetet*.

„Tiéra romanésca“-ról¹⁾ még mit se tudnak a régibb *rumënül* írott okmányok sem, a minek az oláh historikusok a szláv szövegek Ungro-Vlachiaját fordítják. Rumën nyelvű oklevelekben mindig így találjuk: „Moldova și Vlachia“ — „Mitropolitul Vlachiei“ — „Divanuri Moldaviei și Vlachiei“ — „Domnul czerei Muntenesti“.²⁾

Hogy van az, hogy a nyelvileg átalakult két vajdaság nem vette fel czímeibe a rumën vagy román nevet?

E jelenségnek mélyebb oka van, a mit az alábbi (eredetileg rumën szövegű) oklevelek világosítanak meg:

1. Gherghiben (Havaselve) 1602-ben kelt ítélet: „Kalota bán halála után a szalkuti lakosok felkerekedtek s mint *rumënek* pert indítottak Uraságom előtt (Movila vajda) a bán sógorai Hamza és Pervul ellen, mert az őket erőszakkal és akaratuk ellenére *vette meg*; — a miért is Uraságom törvényt látott s a *rumëneknek* 12 bojárt adtam, hogy esküvel bizonyítsák, mint *vette meg* őket Kalota bán akaratuk ellenére?... (folytatólag)... nézzétek, hogy elvegyétek ez embereknek rovásait (íratait) s adjátok Hamza kezébe, hogy tartsa meg őket, ők pedig legyenek *rumënek*, a mint eladták őket (și sã aibã a-i tiné ș'a fi ei rumãni cum sêu vândût).³⁾

2. Berileștiben (Ilfov kerület) 1608-ban írott adásvevési szerződésből: „Mirze veliki spatar az aknát 9000 oszporán Vlád leányától, Máriától, egy Szerb nevű *rumënnel* együtt megvásárolja.⁴⁾

3. Adásvevési szerződés 1638-ból (Havaselve): „Én Sztojka írtam e levelemet, hogy tudja mindenki, hogy Hrize vorniknak eladtam egy *rumënt* Dzsemeneléből névszerint Nyágot parcellájával s fiát Vintilát és Pietrariulból Lepedatot parcellájával. És eladtam őket a magam szabad akaratából, jog szerint, 30 aranyért készpénzben; s ha nem volnának ezen *rumënek* állandók: vegyen a vornik mások közül tetszése szerint; és bizonyítom stb.“

Ez okmányból kitűnik, hogy a XVII. században az oláh vajdaságokban a „rumën“ fogalom nem volt nem-

¹⁾ Olv.: Czára rumunyaszká.

²⁾ Kogalničan: Arhiva Românească. Jassi, 1841. I. 327, 267, 136, 106.

³⁾ Hasdeu: Cuvinte din Batrin. I. 123.

⁴⁾ U. o. I. 170.

zeti, de szemben a „bojár“-sággal a „jobbágy“-nak felelt meg; ezt egy 1600—1630. évekből eredő kéziratoláh szótár így fejezi ki: „rumën = čel biruit (hódolt, alattvaló; Hasdeunál = tributaire, corvéable).¹⁾”

Természetes, hogy az oláh vajdaságok, bár nyelvre (limbă rumuňăskă) a XVII. század eleje óta rumënekké lettek, a jobbágyi állapotot kifejező nevet nem vihették az ország címébe. Így maradtak fenn továbbra is a Vlachia, Ungrovlachia diplomáciai nevek; utóbbit a bukaresti érsek ma is viseli címében: „Mitropolitul Ungrovlachiei“.

A mi a rumën = jobbágy fogalom eredetét illeti, nem szorúl sok magyarázatra. Ismerve a rumënség középkori társadalmi helyzetét: rájövünk, hogy e fogalomalakulás messze vissza nyúlik az oláhság balkáni korszakába.

Mikor a XIII—XIV. századok szerb okmányaiban olvassuk, hogy Szerbia királyai az athosi, chilanderi kolostoroknak „vlachokat“ adományoznak, hogy „szabadok“ s a „vlach“ állapotú alattvalók közti házasságot szabályozzák stb. a szláv szövegek ugyanazon állapotokat fejezik ki, miket a későbbi havaselvi rumën oklevelek a „rumën“ szóval adnak vissza.

A rumën név értelme első jelentkezése idején Havaselvén, igazolja mindazt, a mit az oláhságnak a szláv társadalmak, szláv egyházak s szláv nyelvekhez való viszonyairól könyvemben elmondtam, másfelől azt az *öntudatlan* kiválást érzékíti, melylyel a rumënség a régi állapotok fölé kerül, magával vonszolva régi társadalmi életének traditióit.

Az idők változtak. A rumën nyelv mindjobban terjedett, magába temetve az idegen népelemek végső foszlányait is s elfeledtetve mindazok emlékét, kiknek életéből nyerte individualitását.

A rumën nyelv teljes győzelmével a „rumën“ fogalomnak is megkellett változnia. A haladó kor, a nemzeti tudat megerősödése, a politikai állás nemzeti név rangjára emelte az állapotot kifejező rumën nevet. A job-

¹⁾ Cuvinte din Batrin. I. 299. Alexi György, ki könyvemet a „Budapesti Szemlében“ (1880 juniusi füzet) ismertette, még több idevágó példát hoz föl.

bágytság is megszűnt s az oláh bojár nem árulhatja pénzért ruménjeit; maga is büszkén ruménnek vagy romának nevezi magát. Az ozmán hatalom rablánczait is széttörték a vajdaságok, önálló létviszonyokat teremtve a Kárpátok mögött.

A nyelvi (nemzetiségi) változásokkal a Vlachia és Ungrovlachia név is kezdett kiszorúlni, helyét a „Cară Rumunăskă” foglalta el; 1851-ben ez volt Havaselve hivatalos neve: V. ö. „Barb Dimitrie Știrbei ku mila lui Dumnezău domn stăpânitor a tătă cară Ruměňaskă.”

Végre a legujabb idők, Moldva és Havaselve egysülésével vetették felszínre a *Románia* nevet, mely, mint az utolsó évtizedek alkotása, az oláh nemzet megalakulásának mintegy zárókövét képezi.

Igy alakult meg a rumén nemzet s a rumén állam a régi Cumania romjain.

Az ország időnként váltakozó nevei: Bessarábia, Ungrovlachia és Moldova, Cară Ruměňaskă és Románia, a végbement ethnografiai változások stádiumait jelzik.

VIII. FEJEZET.

OLÁH EMIGRÁTIÓ.

(MAGYAR, LENGYEL, MORVA STB. ORSZÁGOK FELÉ.)

Az oláhság mint hegyi lakosság Szörényben és Erdély déli részeiben tűnt fel először s a hegyek nyulványai irányában terjedt szét, úgy hogy Mátyás király korában már a marmarosi hegyek közt is ismeretes volt.

A mezőségek és lapályokon csak akkor kezdett szétömleni, mikor szláv, magyar és szász elemek beolvasztásával földművelő ruménség képződött. Azért van az, hogy a rumén nyelvben a földművelés terminológiájának nagyobb része szláv és magyar eredetű; plug (eke), plugar = szántóvető, plugäresk = szántók, žitar = arató, žitnicä = szántóföld, grädinä = kert, delnicä = földrész, parcella, ogor = ugar, ogoresk = ugarolok, brazda = barázda, koasä = kasza, kosaš = kaszás, celinä = irtvány, snop = kéve, klaje, stog = boglya, lanc = láncz (lánczföld).

Az alföldi magyar megyékben ma már sok oláh lakik s majdnem a Tiszáig vannak oláh falvak. Ez azonban csak az utóbbi két század ethnografiai mozgalmaihoz tartozik. Még a XVI. században a magyar megyék alföldi részeiben nyoma sem volt oláh lakosságnak.

Az országos levéltárban 1549—1564. évi adóösszeírásokból a következő ethnografiai mementumokat állapíthatjuk meg:

Marmaros megye területeiről származó összeírások *rumën-orosz* névsorokat mutatnak; ugyanekkor *Bihar* hegyesebb vidékein is találunk *oláhságot szerbekkel* vegyest, *Aradmegye* hegyaljai részén azonban még oláhság a XVI. század végéig nem jelentkezik: A mai *Pankota*, *Eperjes*, *Galsa*, *Lökösháza*, *Bánvásáry* (Nadab), *Simánd* lakossága magyar s a mi idegen nevü köztük előfordul tót és szerb.¹⁾

¹⁾ Adóösszeírások névjegyzéke:

Marmarosból: Rumën nevek: Vancsija, Gliga, Lungul, Zohul, Magzin, Trif, Kozma, Dan, Iztra, Patrutz, Dragus, Radul, Fatul,

Csak lassankint, a mult század óta szállingózik oláh elem Magyarország felé, még *rácokkal* elegy, a mit több forrásból tudunk. Így Világoson (régí neve Siri, oláhlul Širia) szerb-oláh lakosság telepedett meg, így Ternován is, hol öregek ma is beszélnek, hogy eleik Tövisről (Hunyadm.) származtak át Aradmegyébe. (Tövis, szlávul Tirnova, Trnovo; innen a Ternova oláh község-név.)

A mult század végén csak itt-ott vannak ilyen nyomok, szinte észre sem veszik még azokat.

Erre egy II. József korában írt forrás tanuságul szolgál; Bajthay „*Historia statistica Hungariae Regnorumque eidem adnexorum*“ című kéziratos munkájában olvassuk: *De populo Hungariae; „— Valachi demum Rascianis intermixti colunt potissimum Comitatus Zarandiensem, Bihariensem, Krasznensem ac Marmarosensem*“.

Aradmegyében tehát Bajthay még nem ismer oláh lakosságot.

Arad oláh lakossága a XVIII. század vége felé kezd szaporodni. Nehány jellemző adattal illusztrálom ezt.

Barla, Suga. Ruthén nevek: Mikola, Maxin, Kozta, Vajvoda, Ruska, Malinka, Ignat.

Biharból: Szerb-oláh nevek: Kirilla, Branko, Vlad, Sava, Rad, Mladin, Dan, Duma, Ivanutz, Puskar, Petran, Ureke, Kalina, Zima, Puskr, Kodran, Hachiagan (Hátszegi), Marko, Kukurbita, Stefanutza, Bredina, Bogata, Dobra, Bukor.

Aradmegyéből: Pankota: Borbély, Déssy, Kádár, Molnár, Seres, Kalmár, Szent-Mártonyi. Bor, Fodor, Bakó, Vásáry, Énekes, Chyzer, (Csiszér), Varsányi, Myrkó, Bessenyő, Zarándy, Varga, Gabi, Pély, Török, Tóth, Major, Pap, Biró. Sziogyártó, Gellérth, Tar, Dékán, Fejér, Syry, Boka, Osvát, Sebessy, Somogyi, Nagy, Szemere, Kajtor, Tury, Kerékgyártó, Szarvas, Tömösváry, Keresztes, Tegzes, Kereki, Ungvári, Göröngyög, Praha, Gyenge, Bejtás, Luka, Tarsolyos. Eperjes: Temérdek, Tar, Németh, Zékegyházy, Kis, Orbán, Váry, Kutassi, Méhes, Makrai, Sassy, Wok. Galsa: Fijstes, Csykós, Farkas, Maróthy, Baltazár. Simánd: Kutsjár, Varga, Szabó, Faragó, Pap, Hidy, Olajos, Asztalgyártó, Bodó, Ötvös, Bán. Szöllős: Kenéz, Szalay, Bárdy, Köböl, Zemerés, Székely, Kardos, Lökösháza: Ihász, Nadaby, Novák, Borzay, Dragan, Monostori, Bácsmegyei, Darufogó, Bánvásáry, (Nadab), Kenéz, Kereki, Tegezes, Maróthi, Szegedy, Borsos, Kollár, Szeghi, Kún, Érsek, Tar, Lantos, Király, Sznodý, Illyési, Török. Köböl, Thatáry, Pálffi, Topor. (A ritkítva szedett nevek tótok és szerbek).

A török pusztítások következtében lakosaiban megfogyatkozott megye területén a század elején a *szerb határőrség* képződött, maga Arad is határőrváros volt s a *Ráczváros* képezte annak szívéét.

A szerbeknek ott diszes templomuk van, mely Tököly Sebők korában épült. Építettek a szerbek 1804-ben is egy templomot a Maros partján, melyben mint más szerb egyházakban ó-szláv volt a liturgia nyelve.

A templom építési korában már Aradon több oláh (rumén) család telepedett le, a város *külső részein* építve házaikat, hol ma Pernyáva külváros terjeszkedik; 1774-ből névsorukat is ismerjük.¹⁾

„Argyelán (Erdélyi), Brassován (Brassai), Halmazsán (Halmágyi), Herczegán (Hátszegi), Hibasfalván (Ebesfalvi), Moldován (Moldvai), Muntyán (Hegylakó), Pekurár (Pásztor), Siklován (Siklói), Marosán (Marosi), Zarandán (Zarándi), Sibián (Szebeni).

E nevek tanúsága újabb láncszem fejtegetésünkhöz. Ezek is az Erdély felőli bevándorlást bizonyítják.

Az új oláh-lakosság, mint görög-nemegyesült a marosparti szerb egyház isteni tiszteleteiben vett részt, ekkor Aradon oláh egyháznak még hire sem lévén. E század első éveiben Putnik József pakrácsi szerb püspök s az aradi görög keleti diócesis adminisztrátora, az oláhság gyarapodásával megengedte, hogy az egyház baloldali pevnicáját az új hitsorsosok használják; így aztán felváltva a jobboldali pevnicán *szerbül*, a baloldalin *oláh* nyelven énekeltek. A templom körül temető volt, s rácz iskola Radák iskolamesterrel.

Ez állapot a 30-as évekig terjedt, mignem a marosparti szerb egyház az oláhok kezére került; a fogyó szerbség ma a ráczvárosi egyházzal is beéri.

Aradon is végbement az a processus, a mit már sokszor láttunk, hogy: gdje Vlahinja dogje sve kuću povlaši.

Hogy az átmenetet jobban megvilágítsuk, az egyházmegye életére vessünk egy tekintetet.

Az aradmegyei görög-keleti egyházmegye püspökei voltak:

¹⁾ Lakatos Otto: Arad története II. 221.

Diakovič Izaiás: 1695—1706.

Martinovič Joanitius: 1710 körül.

Ravačananin Sofonius: 1722.

Joanovič Vincze: 1728—31.

Antonovič Izaiás: 1731—1848.

Živanovič Sinesius:?

Knežević Pachimius: 1770.

Petrovič Péter:?

Avakumovič Pál: 1786—1815.

Avakumovič püspök halála után a püspöki szék üres. Putnik József pakrácsi püspök az adminisztrátor; ő az, ki az első intézkedéseket tette az oláh hivek érdekében. Az ő idején történik az is, hogy az aradi oláhok kérelmezik a helytartótanácsnál, hogy az egyház *ruménné* legyen.

De, bár az oláh egyházakban Erdélyben 1648 óta meghonosodott a rumén liturgia, Aradon az oláhok kénytelenek még ó-szláv misét hallgatni, a szerbekkel, kik az egyházhoz való tulajdonjogukat nem akarják feladni.

Putnik után Joanovič Nestor, brassai születésű oláh a püspök, (1829—35) s az egyház még mindig *nem szakít* tradícióival, jeléül annak, hogy a szerb elem még mindig preponderáns.

Csak Rácz Gerasim püspök kora (1835—50) hozta meg az egyház teljes átalakulását. Ekkor lett az oláhvá. Csak azóta van oláh egyház Aradon.

A szerbek napról-napra fogynak itt is. Gáj külváros szerb lakossága, azt az állapotot mutatja, a miről Erdélyben még Tököly Sebők emlékeznek. Itt is terjed az oláh nyelv. Az öregek még szerbül beszélnek, bár tudnak oláhhul is s a városi hatóság a gáji szerbekkel is oláhhul közlekedik:¹⁾ a fiatalság azonban eloláhosodott. Nehány évtized múlva, Gájban hirmondója sem lesz többé a régi rácz lakosságnak.

A szerbek elrumánosodásával a családnevek is változnak s az oláh nemzeti tudat növekszik. Stanovics nevű szerb családból származik többek között az aradi oláhok

¹⁾ Érdekes tudnunk, hogy Vingán, a bolgár lakosság és a hatóság egymásközi közvetítőül szintén az oláh nyelvet használják. Czirbusz Géza. A délmagyarországi bolgárok. Temesvár, 1882. 72. l.

egyik vezér-egyenisége Stanescu Imre Vazul, a „Gura Satului“ című ujság szerkesztője. A szerb család (Szerb György oláh nemzetiségi képviselő) is ilyen rácz eredetű. Előde Kuvinban (Aradm.) telepedett le a század elején s az oláh nép Avramucz d'e Buda néven ismerte.

A megye területein elszaporodott oláhság az elpusztult magyar községekben foglalva tért, a régi helyneveket oláhos formában itt is megtartotta. A régi Bandarlakból Mondorlok vagy Mundrulok lett, Egresből Agriš, Keszend-ből Kisindia, Selyend-ből Silind'ia, Striből, Širia; (az utóbbiak a fennemlített szerb végzetű helynevekhez tartoznak).

Aradmegyében is, mint Erdélyben sok magyar család oláhosodott el a ruménség helyfoglalásával. Boros-Jenő, Szuszány, Gurahoncz, Al-Csill, Gurba, Bogyesd, Silingyia, Butyin, Bohány, Bokszeg, s más községekben, sok magyar nevű oláhot találunk: Árkosi, Balta, László, Balog, Bartos, Bogaros, Fejér, Gábor, Gyöngyös, Ballangó, Borbiró, Horváth, Kiss, Kőrös, Kondorosi, Miklós, Palkó, Szabó, Sütő, Szücs, Kerekes, Bocskai, Sándor, Bélteki, Lázár, Pusztá, Szász, Bakos, Budai, Bosnyák, Hollaki, Karácsonyi, Kaba, Pallagi, Mezei, Papházi, Szilágyi, Szombati, Tudomány, Tokodi, Varga, Zászló.

Legtöbb magyar nevű oláh Boros-Jenőben lakik; itt a fiatalság a régi magyar viseletet is megtartotta. Nevezetes, hogy oláh nők még viseletben is mily conservativek, itt is (Boros-Jenőben) erdélyi szabású ruházatokat viselnek, míg a legényekben, egy-egy alföldi magyart vélünk látni.

Az oláhság vándorlásainak képe nem volna teljes, ha azoknak Erdélybe, a magyar megyékbe, Moldvába s Havaselvére történt bevándorlása mellett, nem utalnánk az Erdély és Moldva felől az északibb szláv területekre történt kiszállingózásokra¹⁾ s részben manapság is tartó folytonos terjeszkedésre.

¹⁾ Miklosich: Ueber die Wanderungen der Rumunen. Wien. 1879.

Galicziában a XIII. század óta több ilyen oláh letelepülés nyoma marad fön, úgy helynevek, mint a lengyel és ruthén köznép nyelvére lenyomódott oláh hatáscsban. Styrj, Sambor, Brody, Sanok, Kolomyja, Przemysl kerületekben hosszú sora van olyan helyneveknek, melyek arra mutattak, hogy Erdély s Moldva felől Galiczián végig huzódott nomád oláhság, mely később a nagyobb szláv elembe elzüllött. Ilyen helynevek Galiczia és Lodomériában: Kamionka wołoska, Kobylnica wołoska, Akreszory, Królik, wołoski, Tyrawa wołoska, Własowice, Wałachowka, Wołochy, Wołosianka, Wołoska wies, Wołoszcza, Wołoszynowa, Wołoszczyzna, Brustury, Fereskul Stryczora, Ruszpeboul, Pekura, Kyratura stb.

Ilyen nyoma az oláh vándorlásoknak a „Hucul“ nevű ruthén lakosság Galiczia és Bukovinában, mely mint neve is mutatja, oláh eredetű.¹⁾ Nevezetes, hogy a huculság, máig megőrizte eredeti típusát, a marhatartás és pásztorelet iránti kiváló előszeretetét. „An walachische Abkunft der Huculen — írja Miklosich — erinnert nicht minder auch die Vorliebe derselben für Vieh und Schafzucht, dann die Art und Weise, wie sie ihren Käse zubereiten, und ganz speciell noch eine lange Reihe von Ausdrücken: ich erwähne bloss solche wie: berbenyca, byrki, bowhar, bowharka, buteja watach, wurda (auch hurda und urda) kl'aga, kl'agaty, sakl'agaty, hanca, harmasar, wakar, marga, batalem, ryndža, bryndža, žentyca und andere, mittelst deren die Huculen die auf Vieh und Schafzucht, sowie die auf Zubereitung der Käse bezüglichen Gegenstände zu bezeichnen pflegen.“

Az a vándorörszön, mely az oláhság ősi sajátja, *Teschenig* (Morvaország) vitte egyes csapatait. Ott egy morva nyelvű vidéken a lakosság magát „Walach“ névvel különbözteti meg, egyéb morva nyelvű lakosoktól. Az ott beszélt nép-nyelvben tényleg vannak rumén szavak, melyek különösen a báromtenyésztésre vonatkoznak: bača (juhász), merend'a (uti eledel), muńka (juh), salaš (szállás),²⁾ urda (kecskesajt) vakesa (tehén),

¹⁾ U. o. Hucul, der Hucule, ganz gewiss vom rumun hocul, tüchtiger, kriegslustiger Mann, Räuber.

²⁾ Magyar eredetű rumén szó.

vatra (túzhely), valach, valaška (pásztor), žintica (zsenedice), s mások.

Morvaország felől, vagy a Kárpátok hosszán északmagyarországi tót megyékbe is eljutottak ilyen oláh nomád népfajok, melyek többnyire összevegyültek a kárpáti tótsággal, itt-ott azonban még ma is vannak elszóródva.¹⁾

Igy jutott az „oláh“ név tót területekre, hol ezzel a pásztorságot üző lakókat nevezik: valach = pásztor, valasi = pásztorok, valaški sír = juhsajt, valaška vlna = juh gyapju. Így értelmezendők a tót megyékben előforduló „oláh“ helynevek. Árvavármegyében van egy Oláh-Dubova (Dubova Valaška), egy másik Oláh-Patak (Vlahov) Gömörmegyében.

A XVI. századból származó sok okmány pásztorokat ért az oláh név alatt Észak-Magyarországban.

Révay Mihályné, Bakics Anna Holicsról és Szklabinyáról (Nyitra és Turóc m.) 1566—1580. években írott leveleiben többször is *oláhokról* „ezt az írást azon módon k'd mindjárt alá küldje egy *oláhtól*“ — „az *oláh gazdát* cserélje meg Markó, Szent-Iván napban tölt ki esztendeje, mert semmi szaporodása nincsen *marháinknak*, tudom haszonvéthetlen vagy gondviseletlen, azért keressen valami jó gazdát, szólván az János uraimék gazdájával.²⁾

Ilyenféle „oláhság“ a Zólyom megye erdeiben tanyázott pásztorelem, melyet a megye 1565-ben nyájaival kiűz az erdők és hegyi legelőkről, mert adóját nem fizeti.³⁾ Nyitramegyében egy táncz nevében is föl-találjuk e népnek vándorlását; a XVI. században Pásztó községben ünnepnap sokadalom alkalmával járták az „oláhot“.⁴⁾

¹⁾ Trencsénmegyében 70, Nyitrában 67, Hontban 57 oláh ajkú lakos.

²⁾ Deák Farkas. Magyar Hölgyek levelei, Budapest, 1882. 34—37.

³⁾ Nemz. Muz. nem regisztrált oklevelek.

⁴⁾ Orsz. levéltár N. R. A. fasc. 711. Nr. 19.

Ilyenféle emlékezésekkel találkozunk az országos levéltár diccalis jegyzékeiben is Felső-Magyarországról (1553),

„Trstena (Árvamegye): iudex 1; combustae 2; desertae 4; inclini 5; wolachi 2.“

„Likavka (Liptómegye): nov. ercte 2. desertae 2, inclini 14 wolachus 1.“

„Dubova (Árvamegye): piscator 1; libertinus 1; wolachus 1.“

Ugyancsak *pásztor* értelemben használják az oláh nevet Bártfa város régi jegyzőkönyvei.¹⁾

A tót bethlehemes énekekben is megtaláljuk az oláh névnek e jelentését. Lehet azt hallani az alföldi tótok közt is, kik Turócz, Sáros megyékből telepedtek Szarvas, Csaba stb. békésmegyei városokba. — Kollár tót népkölteményei közt (Buda, 1835) találunk ilyeneket.

Péld. a „Veselhrra s Betlehemem na Vánoce“ eziműt:

„Pásli ovce valasi
Pri Betlemskén salaši:
Anjel se jim ukázal
Do Betlema jít kázal:
Vstaňte hore a chod'te
Pána Krista najdete:
Najdete ho v jesličkách,
Ovitého v plenočkách.“

Magyar fordításban:

„Juhot legeltettek oláhok,
A bethlehemi tanya alatt:
Angyal jelent meg nekik
Jelenti, hogy Betlehembe menjenek:
Keljetek fel, menjetek,
Krisztus Urunkat találjátok ott;
Kis jászolban találjátok
Ruháskába takargatva.“

A kárpáti tót nyelvű oláhságról szólva, nem mulaszt-

1) Fejérpataki László: Magyarországi városok régi számadás könyvei. Budapest, 1885. „— Olachos — Walachos — Walochos — Walochen.“

hatom el még *Sasinek* F. V. tót írótól idézni, a mit ő *tót és rumën oláhok*-ról ír:¹⁾

Az Aldunától, a Kárpátok vidékein fel Morvaországig ér az *oláhság*. Egyik része tót, a másik rumën nyelvű. (Jedni sú jazika slovanského, druhí rumunského) *A rumën nyelvű oláhok* Valachiát, Moldovát, Bukovinát és Erdélyt lakják s felérnek Marmaros megyéig; e megyén túl kezdődik a *tót oláhság* területe, mely Bereg, Ung, Zemplén, Sáros, Szepes, Árva, Trencsén, megyéken át Morvaországig húzódik, hol a lakosság egy része Bečva felső partvidékein, melyek Moráviát Magyarországtól és Sziléziától elválasztják:

Sasinek így folytatja:

„A vlach vagy valach név, mely a Kárpátokban „juh-pásztort“ jelent, szláv eredetű. Különben e nevet csak a kárpáti és balkánvidéki szláv területeken találom ilyen értelemben. Nézetem szerint az oláh név a kárpáti és balkáni havasokon, a juhászattal foglalkozó lakosoknak *népies neve*. (A dolog úgy van, mint fennebb láttuk, hogy az oláh nevét rumën pásztorok vitték az északi Kárpátok vidékeire).

Az oláhság Moldva felől, ma különösen orosz területen terjeszkedik, hol a Dnjeperig kisebb-nagyobb tömegben beszélik a rumën nyelvet. Sok orosz falu oláhosodik el ilyen módon. De legnevezetesebb, hogy még a *Kaukázusban* is találunk oláhokat, rumëneket; itt a Feketetenger partján Ducha, Mdsymta, Gagri orosz-abcház községek táján van egy oláh telep.²⁾ Mikor s hogyan került az ide, nem tudom.

Megrajzolva az oláh vándorlások képét Maczedoniától Szerbián át Erdélybe, Havaselvére, Moldvába, s azon túl északi szláv területekre, nem lesz felesleges, ha azok irányát szemlélhető alakban is bemutatom.

A mellékelt térképen a rumën nyelv eredetének helyéül Spalatótól Durazzóig terjedő partrészt, illetőleg

¹⁾ Slovenský Letopis. Szerk. *Sasinek*. Szakolcza 1882. 3. sz.

²⁾ Petermann: Geographische Mittheilungen 1880. 340. l.

belföldeket (Montenegro, Hercegovina, Bosnyákország s Albánia egy része) jelölöm meg. Innen huzott vonalak mutatják a *makedoniai rumënség* kiágazását Makedonia-Thessália-Chalkidike, a *rumërekét* Istria s a *dunáninnyi* rumënségét Erdély, s a magyar megyék, Havaselve, Moldva, Lodoméria, Galiczia, Morvaország, Dél-Oroszország s a Kaukázus felé. Kiemelem a térképen a két Bukarestet, az erdélyi Vulkán s a szerb Vukan hegyet, az (r) jeggyel a rumërek s a rumër dialectus nyomait Istrián kívül: Moldvában, a (c) jeggyel a makedo-rumënek vagy czinczárok, (alb) jeggyel pedig az albánok nyomait a dunai oláhok között; végre *-gal Dunántúl azt a területet jelölöm meg, melyen az oláhság először feltűnik a magyar oklevelek emlékeztetéseiben.

IX. FEJEZET.

MAGYAR HATÁSOK.

Azon összeköttetések folytán, melyben az oláhság a magyarsággal áll, s még inkább az erdélyi magyarságnak sok századon át folyt *rumánizálódása következtében*, az sok kulturhatást fogadott el, melylyel a rumén nyelv hiven beszámol. A kölcsönszókat Hunfalvy állította össze; Cihac is összeírta azokat, melyeknek magyar eredetét felismerte.¹⁾

E szavak nagyrészen a Kárpátokon túli oláh területeken is honosak; ismerik azt a Dnyeszteren túl is, a merre (orosz területen) az oláhság nyomúl az útjába kerülő földnépet rumunizálva. A magyar szavak és ez általános kelete a ruménben egyfelől Moldva-Oláhsország egykori magyar nyelvű lakosságról tesznek bizonyosságot, más felől jelzik azt, hogy a vajdaságok lakossága Erdély-felől való kivándorlásokkal is gyarapodott.

Ilyen hatások szavakon kívül egyebekben is nyilatkoznak.

a) A magyar -os, -ös, -ság, -ség képzők a rumén nyelvnek szerves tulajdonává váltak, úgyhogy a magyar vameš, nemeš, kočias, rävas, meštešug-on kívül, azokat rumén képzéseknél is alkalmazza: armaš, sutaš, urmaš (fegyveres, százados, örökös), pretešug = barátság (pre-tin = barát).

b) *fel* féle segédszó is beleilleszkedett a rumén nyelvbe: *če fel* (miféle); *de ast-fel* (ilyen-olyan-féle); *de multe fel*urj (sokféle); *de ničun fel* (semmiféle).

c) Észjárási sajátságok. A magyar emberelni, meg-

¹⁾ A „Nyelvőr“ 1887. évi első füzeteiben indult meg egy nagy tanulmány Alexi Györgytől „Magyar elemek az oláh nyelvben“ czímmel, a mely nemcsak a mai oláh nyelvben élő, de a régiségben is előforduló magyar eredetű szavakat, képzőket, észjárati találkozásokat fogja magába ölelni. A tanulmány mint önálló kötet is, még ez évben fogja elhagyni a sajtót.

emberelni (megtisztelni) rumënben omînesk = a omeni pre čineva (megtisztelni valakit); valakire v. valamire vetni a szemet = a arunka oki unde va; magát elhatározni: a sâ hatârä; m'am hotârät (elhatároztam magam). Ilyen észjárású sajtásokok a bolta čeruluj = égbolt, dare de samä = számadás, mänü drjaptä = jobb keze (segítség) valakinek.¹⁾ Ilyen a vil'ag (világ) szó is, melyet az oláh a magyar észjárás szerint „nyilvánosság“ értelemben is használ, pl. mit mond a világ? azt hiszi a világ stb.

d) Magyar eredetű a családnévnek a keresztnév elé való helyezése: Križan Petru, Argyalán Nikuläje, Popesk Vasilie. Egy Vitéz Mihályról szóló régi ének is így tudja:

„Vitézul Mihaiu
Säre pe siépte cai,
Si striga Banatul vai!²⁾

e) A rumën népköltészet számos példát nyújt arra, hogy a magyar elemek beolvadása mily termékenyítőleg hatott a rumënre.

Az oláh mesemondó a magyarnak a volgamenti s finnországi rokonokkal közös elbeszélő modorában kezdi meséjét, a mit parallelizmusnak nevezünk, a mi a Kalevalát s a vogul énekeket is jellemzi O fost odatä, čeo fost, kü de nar fi fost, nu s'ar pomeni, ao fost odatä doj âmeñ stb. megfelel a magyar mesélő formának: „hol volt, hol nem volt, az operenciás tengeren is túl volt, volt egyszer egy ember...“

A magyar népkölteményeknek jellemző vonása, hogy a versszakot kezdő sorban kifejezett gondolatból a daloló egy új gondolatba csap, melyeket mindig valami vonatkozás s jóhangzású rím köt össze:

Kék eres a szöllőlevel,
A szép asszony szép lányt nevel
Három alma, meg egy fél,
Kérettelek, nem jöttél

¹⁾ Novacu hetmanul man'a drépta a lui Mihaiu (Novák hetman Mihály vajda jobb keze).

²⁾ Vitéz Mihály hét paripán repül s a Bánság egy jajt kiált! Gazeta Transilvaniei 1881. 24. szám.

E verselési modor ép oly közönséges és általános a ruméneknél mint nálunk: ugyszólván minden rumën népdal így kezdődik. E sajátság eredeti ugor, illetőleg altaji s a zürjének, vottyákok és baskorok költészetének is tulajdona.

Rumën :

Frunzä verde sälčioarä,
Čaj ën gurä Märioarä ?
— Busujok ši tämäjoarä.

Frunzä verde, lemn uskat,
Mä bätu al mjeu bärbat.

Frunzä verde de pä täu,
Numaj pot de dorul täu.

Báskir:

Kékszinü a szárnya széle
A légben szálló hattyúnak,
Mig veled találkozhatom
Hetek után hetek múlnak.

Ajtóm előtt almafa állt,
Kivágtam, nem volt gyümölese ;
Levelet irok tehozzád,
Mert a szivem telis tele.

Mióta a két oláh vajdaság megalakult, a magyar elem s a magyarsággal közvetlen érintkezésben lévő erdélyi oláhság játszotta azt a szerepet, mely az európai civilisatiót az Al-Duna felé közvetítette.

A moldvai és havaselvi vajdaságok, mint souzerain országok érmeit a XIV. században az Anjou-k czimerével verették; III. Lapușueán Sándor (1552—61. és 1564—65.) és Heraklides János (1553.) magyar mintára vertek bel-földi dénárokat, melyeken Magyarország védasszonyának Szűz Máriának alakja látható „Patrona Moldaviae“ körirattal. Moldva és Havaselvén a nagyobb pénznemek közt első helyet foglalnak el a magyar aranyok (galbën unguresk); forgalomban voltak az erdélyi protestáns-mozgalmakkal hazánkba vándorolt hollandi tallérok is, az ugynevezett „oroszlámosok“ (czimereik után nevezve így), melyeket oláh földön „leu“-nak neveztek. E név

máig fenmaradt a vajdaságokban s a mai Románia leu, lei név alatt vereti frankjait.¹⁾

Maga a pénz „ban, bani“ is magyar eredetű. Magyarországon IV. Bélától Albert király koráig verték az ugynevezett báni pénzeket (banales).

Eredetileg Sclavonia számára vert pénzek (Moneta ducis vagy regis pro Sclavonia) később az országban szerte forgalomban voltak s Kolozsvárott is verettek eredeti alakjukban a szlapon címerral és körirattal.

A mi a rumëa irodalmat illeti, már fennebb láttuk, hogy azt az erdélyi protestantismus hozta létre; az oláh historia-írás pedig az erdélyi unitus oláh papok után fogamzott meg. Legújabb időkhöz az oláh cultur-mozgalmakban Erdély játszott a főszerepet.

Románia nagyobb városaiban az ipart bolgárok és görögökön kívül erdélyi szászok, magyarok és székelyek üzik. Bukarest műhelyeiben ma is legkeresettebb munkás az erdélyi magyar és szász. (V. ö. lakat = lokat; lakatuš = lakatos; kovač = kovács; ilău = üllő; suč — szücs; méșteșug = mesterség).

A magyarság hatásainak legjelentősebbje, mert sokat magyaráz s az oláhság életébe mélyen látnunk enged; az oláh nemzeti színek és az új romániai államczimer története.

A régi vajdaságok: Moldva és Havaselve között, mint láttuk, a legújabb korig semmi politikai összefüggés nem volt. Külön keletkeztek azok, Cumánia területein vegyes népromokon; népiségi viszonyai is külön fejlődtek, mígnem összefolytak, a mi a két vajdaság egyesülését hozta létre.

Az új román állami czímer is, mely, Moldvát és Havaselvét, mint egységes államot jelképezi *újabb keletű*; részei: a moldvai és havaselvi vajdasági czimerek egyesítéséből származnak.

Hogyan? megmagyarázom a következőkben.

Az Anjouk korában, mikor, a rege szerint, Drágos Mármaros felől telepíteni kezdte Moldvát, ott a bölény még nagy számban élt a Pruth és Szereth nádasaiban

¹⁾ A pénzegység e neve Bolgárországba is eljutott, hol a frankot szintén „lev“-nek nevezték el.

ez a nevezetes állatfaj ma már csak Lithvánia erdeiben található. Moldva címéréül a fekete bölényfejet fogadták el az új vajdaságban, a regével magyarázva azt, hogy Drágos Mármarosból elindulva, egy bölény (szlávul zombru) üldözése közben fedezte fel Moldva nyájas legelőit, dús erdeit, vizekben gazdag földjét s foglalta el magának és népének.

Moldva címere, mióta ismerjük, mindig „aranymezőben fekete bölényfő” volt; ilyen alakban festették azt oklevelek széleire, régi templomok falaira. Az első moldvai vajdák, a kik pénzeket verettek: Mušat Péter (1374—1390), Sándor (1401—1433.) mindig a bölényfejet használják országos címéréül.

A bölényfő mint specziális moldvai címér Bukovina címérévé is lett s ha jól tudom, Jászvásár városa is a bölényfejet fogadta be címérébe.

A második oláh vajdaságban a legrégibb címér a Bassarabáké, Bessarábiáé: három szerezcsenfő kék mezőben.

Ez is az Anjouk-korából ered s mint azt Havaselve alakulásánál elmondtam beszélő címér, mely azt jelenti, hogy az állam a Bassarabák országa; muzulmánok vagy szerezcsenek (saracénok) birta föld.

A Bassarabák címere, a három szerezcsenfő, a muzulmán vallású áltai nyelvű dynastia s a vezérlő elemek beolvadásával a szláv oláh elembe, elvesztette jelentőségét; már a XIV. század második felében, mikor I. Vlád Bassaraba (1350—1373.) ezüst denárait verette: egy sisakon álló s keresztet tartó sas jelképezi a havaselföldi vajdaságot. Ettől fogva napjainkig, a keresztet tartó sas volt Oláhország címere, melyet heraldice így írhatunk le: Keresztet tartó fekete sas ezüst mezőben, vagy: zöld halmon álló arany koronából lépő fekete sas, ezüst mezőben.

Moldva címere tehát, hogy heraldikai színeire fektessem a súlyt: fekete bölényfő arany mezőben, Oláhországé: fekete sas ezüst mezőben. A címerek összes színei: *arany, ezüst, fekete, zöld.*

Ezek azok a színek, melyek hitelességét minden emlék támogatja.

E színek szerepe a legújabb korig ér le, mígnem

„Románia“ névben egyesül a két vajdaság s Románia nagyfejedelemsége a régi címereket: a bölényt és a sast egyesítette.

Csodák csodája, az új államczímer, sehoggy sem nőtt ki a régi gyakorlatból. Az alakok meg vannak tartva, de színei, már nem azok! A fekete bölényfő arannyal van festve vörös mezőben. a fekete sas is eltűnt s helyén arany sast találunk kék mezőben a román nagyfejedelemség és román királyság hivatalos s törvénybe iktatott czímerében.

Mi ennek az oka?

A román törvényezikk csak annyit felel a kérdésre, hogy az új czimer színei a *vörös, arany, kék*, ezek lévén a román nemzet színei!

Ezek tehát a román nemzet színei? Hogyan? mióta? Hiszen sem Havaselve, sem Moldva országok nem ismerik régibb címereikben a vörös, sárga, kék színeket, melyek most az államczímerben szerepelnek!

E kérdésre a feleletet kerülő úton kaphatjuk meg.

Magyarország Erdélylyel együtt a mohácsi csatáig egy ország volt, közös czímerrel, a nyolcz vörös-fehér pólya s a kettős kereszttel. Erdély különválása Magyarországtól II. János Zsigmond alatt megy végbe. Innen kezdve az elszakadás mind teljesebb s az erdélyi fejedelemség külön országgá alakúl.

Az új ország, új czímert alkotott magának.

A három nemzet: t. i. a magyar, székely és szász nemzet címereiből alakult a külön erdélyországi czímer, melyet először Báthory Zsigmond (1581—1601) pecsétjén találunk. A czímerrel, annak színei: a *vörös-sárga-kék* jelezték Transylvania különállását a Habsburg dynastia uralma alá került Magyarországgal szemben.

De a ki a történetet ismeri, fogja tudni, hogy az erdélyi fejedelmek Erdélylyel együtt Magyarország egy részét is birtokolták, s hogy az erdélyi fejedelemség soha sem szűnt meg a *nemzeti egység* és szabadság reménységének vára lenni; hogy nagy alakjai Bocskai István, Bethlen Gábor, a Rákóczyak, az egységes Magyarország

eszméjéért küzdöttek; viselték a „Rex Hungariae” czímet is (Bethlen Gábor); pénzeiken, zászlóikon, függő pecséteiken: Erdély czímere és színei mellett, Magyarország czímerét és színeit, Szent László és a boldogságos szűz alakjait alkalmazták, annak jeléül, hogy Magyarország s Erdély elszakadása csak ideiglenes állapot s a két országrésznek a nagy magyar haza jelvényei alatt egyesülnie kell.

Mikor Mária Theresia idején a független Erdélyország megszűnt, azt a bécsi kormány mint Magyarországtól külön államrészt kormányozta. Czímerét és színeit a *vörös, sárga, kéket* törvénybe is iktatta.

A Szent István koronája alá jutott, de Bécsből külön tartományként kormányzott Erdély magyarsága azonban a bécsi politika nyomása alatt mindjobban érezte a tartományi állásban rejlő sérelmeket.

Ez időtől fogva egy közös óhaj füzte össze a Királyhágón innen s túl lakó magyarságot; Magyarság és Erdély egyesítésének óhaja, egy országgá, a milyen a mohácsi csatáig volt s a közös óhajt az erdélyi magyarság is Magyarország czímere s színeivel symbolizálta, a törvénybe iktatott, *erdélyi czímer és színekkel szemben*, melyekben nem látta többé a Bethlenek és Rákóczyak független Transylvaniáját, csupán a gyűlölt *tartományi állást*, mely 1791 óta minden országgyűlés sérelmi pontjainak legfontosabbika.

Erdély régi színei ilyen körülmények közt nem lelkesíthették többé Erdély magyarságát s mikor 1848-ban az uniót törvénybe iktatta a nemzet: a két ország a *magyar tricolor* alatt egyesült.

Az erdélyi oláhság más állást foglalt el az uniókérdésében. E század elején megindult irodalmi mozgalmak alapján, magát Erdély őslakosságának kezdé binni, a miből Erdély birása iránti jogvélemények fejlődtek ki; az oláhság Magyarország és Erdély uniójában, melylyel a magyar elem tulsúlya van biztosítva Szent István koronája területén: az oláh nemzetiség sérelmét, képzelt politikai hivatásának veszélyeztetését s jogtiprást látott: az unióval szemben a régi állapotok fentartását kívánta, melynek ideális conzequentiája lett volna Er-

délynek. mint *román statustestnek* megformálódása, akár Szent István koronája alatt, akár pedig (a mit maig nyiltan is hirdetnek) a kárpáton-túli román területekkel egyesülve.

Az 1848—49-iki események megérlelték az oláh aspiratiókat.

Jánk Ávrám és hívei egy új Dácia alakításának fantasztikus vágyával, kibontották a *régi Erdély* zászlaját, melyet az oláhság a vörös-fehér-zöld színekkel szemben, e század eleje óta a magáénak vallott, s azt most az unióval szemben a halászfalvi gyűlésen *oláh nemzeti színekké is deklarálván*: vörös - sárga - kék lobogók alatt hirdette a havasokon az új román állam megszületését.

A régi Erdély színeit ilyenképpen oláh színekké devalválja az idő. Az erdélyi színeket, különösen az 1848 óta, oláh színeknek tekintjük mi is s az erdélyi magyarság nem reclamálja azokat, lévén ezek egy többé vissza nem óhajtott korszak emlékei.

Annnyival inkább ragaszkodnak azokhoz oláhjaink, kik *nemzetiségük symbolumának* tekintik e színeket, melyek az ő révükön már a 40 es években Moldvában és Oláhországban is meghonosodtak azon szellemi hatás folyamán, melyet az erdélyrészi oláhság, mint jelentékenyen előrehaladtabb elem, a vajdaságok területén érvényesített.

Igy történt, hogy az erdélyrészi oláhság által occupált erdélyi színek is általános tiszteletnek örvendtek a Kárpátokon túl s midőn az egyesült Románia tudós heraldicusai, az új államczímert alkották, vagyis a régieket egyesítették: azzal a különösséggel álltak szemben, hogy a régi vajdaságok czímereinek színei, (arany, ezüst, fekete, zöld) az állítólagos román nemzeti színekkel *semmi viszonyban sem állanak*.

A bukaresti kamara heraldicusai könnyen megalkudtak a helyzettel; nem magyarázva, de *nem is ismerte* az ellenmondás lényegét: egyszerűen megváltoztatták a régi moldvai és havaselvi címereket, azokat újból vörös sárga-kékre festve.

Igy született meg az új román állami czímer: az arany bölényfő vörös mezőben és az arany sas kék mező-

ben. Az összebonyolódott és sokféleképpen félremagyarázott erdélyi viszonyok így játszották a Bethlenek és Rákóczyak országos színeit oláh kézre.

Mikor néhány év előtt a török-orosz háborúba Románia hadereje is be lett vonva; nem gondolt arra senki sem Bukarestben, hogy az oláh dorobánczok az erdélyi fejedelemség (magyarok, székelyek és szászok) zászlaja alatt vívták meg a griviczai sánczokat!

Röviden egyes jelenségekre szoritkozva állítottuk össze a magyarnak az oláhságra gyakorolt hatásait.

Nem sovinizmus, de a tények elfogulatlan szemléletéből származó eredmény, hogy az oláhság kulturéletében a magyar befolyásnak első rendű szerep jutott.

Természetes folyamánya ez a civilizáció menetének, mely nyugatról veszi irányát kelet felé.

A magyar nemzet a vallási reformációt nyugatról veszi s az ő közvetítésével ismerkedik meg azzal az oláhság, a minek *nemzeti nyelve* egyházi művelését köszönheti.

Az oláh protestantismus csak kis körre szorúlt, de annál nagyobb mértékben érvényesült a nyugati szellem az egyházi *unióban*.

1697 május 21-én történt, hogy Kollonich bíbornok-prímás által megindított egyházi egyesség a Jezsuitarend buzgalmával létrejött s 2000 oláh pópa 200,000 hívővel a florenczi zsinat alaptételeit elfogadta. E tény az oláhságot szorosabb kötelékekkel fűzte a Nyugathoz.

E lépésnek köszönheti az oláhság *irodalmát*. Az oláh nyelvtudomány és történetírás útját — mint látni fogjuk — *unitus papok* egyengették.

X. FEJEZET.

AZ OLÁH HISTORIA-IRÁS ÉS NYELVUJÍTÁS

mai Romániát (az orosz-török háború óta: Románkirályság) fiatal erejű, munkabíró, nagy ambícióknak élő nemzet lakja, mely lázas sietséggel igyekszik az európai régibb nemzetek nyomába lépni. Testvéreik, kik magyar területeken laknak, osztoznak e törekvésekben, sőt sok tekintetben elül is járnak azoknak. S Európa *legfiatalabb* nemzete, melynek kezébe az első anyanyelven írott könyvet egy idegen, az erdélyi protestáns mozgalom adta volt a XVI. század végén; ma már nagyobb szabású, nemzeti jellegű irodalmat is felmutathat, melynek központja a „*bukaresti román akadémia*“, mely 1864-ben megalakulva, úgy a romániai, mint az erdélyi, bukovinai stb. oláhok irodalmi férfait egyesítette. História és nyelvészet s az ismeretek minden ága buzgó művelőkre talál ma az oláh nemzet körében s egy Cogalniceanu és Hasdeu, egy Cipariu, Baritiu és Maiorescu, egy Hurmuzaki és Laurianu, egy Slavici, és Xenopol neveit ismerik Nyugat-Európában is.

Mint kezdő nemzet, tele lelkesedéssel, első sorban a *nemzeti históriát* műveli. Könyv könyv után jelenik meg, mely az oláhság eredetét, a rómaiság s az oláhság egymáshoz való viszonyát, a rumén nyelv állását a latinnal szemben, az oláhság középkori történeteit stb. tárgyalják.

S nincs semmi csodálni való benne, hogy mindannyi egy jelszót visel homlokán: „*Rómaiak vagyunk, Traján legióinak maradékai, Dácia örökösei!*“

Fiatal korral illúziók járnak; fiatal irodalmak illúziókból élnek. Nem kutatnak még, de hisznek s költenek, nem bírálnak, de lelkesülnek, s éles torokkal hirdetik a *jelszavakat*, mert a fiatal tudónek tágulnia kell

Az oláh irodalom első ifjúkorát éli ma.

Dicső-szentmártoni Major Péter, erdélyi unitus pap és író volt az első e század elején, ki az oláhok történetét megírta.¹⁾ Bonfiniusból indulva ki, kora tudományosságának eszközeivel állította össze mindazt, a mit *akkor* az oláh történet körébe tartozónak hittek.

A könyv a dáciai római hódítással kezdődik, mely az oláh nyelvet Itáliából Erdélybe plántálta át s az oláh nemzet alapját vetette meg. Majd Dácia elestét írja meg a mint a tartomány feloszlik, de rómaisága *tovább* virágzik. Góth-gepid, hunn-avar történetek ecsetelése után a magyarokra tér s itt a már akkor ismert Anonymus szolgáltat a római-oláh történetekhez kapcsolatokat. A nyelv continuitásán kívül az oláh egyház ősiségének theoriáját találjuk meg Major könyvében, ki Dáciában római keresztény társadalmat s egyházi szervezetet képzelt s a góthok kereszténységét is az oláhokéval kötötte össze. Szerinte a rumenség térítette a kereszténységre a bolgárokat, kikkel az egyházi életben oly szoros egység jó létre. A könyv a bessenyők, kúnok oláh nemzetiségének bizonyításán kívül sok egyéb nyelvészeti fölfedezést tartalmaz; ilyen az oláhok ősrégi *latin betűs irodalmi nyelve* s ehhez hasonlóknak (!).

Az oláhság, mely eddig vallásos tartalmú könyveken kívül egyebet alig olvasott: most nemzeti nyelven egy Rómában tanult s kora tudományának színvonalán álló férfiú kezéből veszi nemzetének egész történetét!

Major történetírása mint a varázslat hatott az olvasóra. Kik, mik vagyunk? ... Most hallja először ... rómaiak ... a nagy császár népe ... s a rög, melyen járunk ősi tulajdon ... A szép Erdély kéklő hegyei, az Olt-Maros kigyózó ezüst vonala, minden, minden a mi körülveszi, róla és őseiről beszél. Kis oláh egyházak oldalba épített római sirkövek, a demsusi templom, a begyepesedett omladékok, az eke alól felbukó régiségek, római pénzek császárok és császárnék arczképeivel, melyek mintha beszélnének, oly életteliességek ... mind, mind az ősök emlékét hirdetik neki ...

¹⁾ Pentru ănceputul rumênilor ăn Dakia. Buda (Egyetemi nyomda) 1812.

Major tudománya nagy befolyást gyakorolt az oláh nemzetre.

Major kora összeesik a mi Horvát Istvánunk korával. Ez a nemzetiségi kérdés fellobbbanásának kora volt Kelet-Európában.

A *nemzet*, a *faj* ideája foglalta el akkor a régi ideák helyét, e körül forgott a világ.

Költők, historikusok, politikai elmék vállvetve igyekeztek a *nemzetiségi* tudatot növesztetni s győzelemre segíteni. Az oláh nyelvterületen hasonló alakban nőtt az, mint másutt.

Major könyvét szerte olvasták Erdélyben s az oláh vajdaságokban. A nagy ősökre, a dácziai rómaiakra való hivatkozás, a dicsőség és viszontagságokban gazdag múlt ecsetelése megnövesztette a nemzetiségi tudatot, de el is kápráztatta az oláh szemét, mely a *múlt* nagyságának fénye mellett a *jelen* kicsinyes állapotait, elmaradottságát, baját, nyomorúságait látva: új korszakról álmodott, melynek hasonlónak kell lenni a régihez. A hajdani *regés Dácia* lett az az ideál, melyről az oláhság írástudói beszéltek s titkon vagy nyíltan hirdették e kornak leendő megújulását. Ekkor jött forgalomba a daco-román nevezet is, melyet az oláh nyelv megnevezésére a nyelvészet ma is használ.

Megjegyzendő, hogy ekkor még fönnállt a jobbágyi intézmény Magyarországon (a mi ép úgy sújtotta a magyar, tót s más nyelvű paraszti népet, mint az oláhokat)¹⁾ s csak nemrég zajlott le az erdélyi oláh pórlázadás. Hora, Kloska és Krizsán jobbágyok vezérlete alatt, kikben az oláh írók nemzeti martyrokat szeretnek látni. A két oláh vajdaság területén pedig az Ypsilanti-féle felkelés tartja ébren a kedélyeket, mely Oláhország modern fejlődésének tör útát. — E viszonyok összetalálkozása csak növesztette a Major-féle história hatását és hitelét.

Major történetírásának idején — alig kell mondanunk — nem volt még oknyomozó história, a római

¹⁾ Tudnunk kell azonban, hogy a magyarországi jobbágy-nak, az oláhnak is, hasonlíthatatlanul előnyösebb állása volt, mint az oláh vajdaságokbeli jobbágyoknak.

világról is keveset tudtak s a mit tudtak, nem azokkal az eszközökkel, melyekkel *ma ismerjük* s műveljük a római történetet; a balkáni történeteket pedig éppen nem ismerték akkor Európában. A mi a nyelvészetet illeti, az akkor még nem is volt tudomány. Major még semmit sem tudott „árja nyelvészetről“, még kevésbé tudhatott az összehasonlító nyelvészet eszközeivel bänni.

A mit Major írt rómaiságról és oláhságról: az akkor éppen *nem ellenkezett* a kor tudományos készültségével. Major könyve kikerült a *budai* nyomdából, tanai ellen senkinek sem volt kifogása. Az oláhság eredete, a mint ő megírta, mindenütt elfogadott tétel volt; hiszen Nyugat-Európában ma is olyannak nézik azt. Újabban is felmerül nem egy tanulmány, mely ez alapon indul ki, olyan tudósok kezéből (Julius Jung: Römer u. Romanen in d. Donauländern; Pič: Ueber die Abstammung der Rumänen), kik messziről látják a kérdést, melynek részleteibe, úgy a keleteurópai ethnografiai viszonyok, mint az összekuszált nyelvi állapotok miatt látni nem tudnak.

Major korától jó félszázad választ el bennünket. A magyar irodalom Horvát István iskolájával rég leszámolt ... az oláh történetírás nem mozdult ki helyéből.

Az oláh történetírás — hisz ma már egy gazdag akadémia áll mögötte — volna hivatva arra, hogy a rendelkezésére álló eszközökkel kutassa a nemzet s a nyelv történeteit, kritikai szemmel vizsgálja a Major-féle tanokat s utána járjon annak, mennyire egyeztethetők azok össze a haladó tudomány eredményeivel?

De az oláh tudományos irodalom nem jutott odáig. S ez ma még nem is lehet máskép.

A mai oláh irodalmat nem a tudomány, de a vallások, a hitek mértékével kell mérnünk. A Major-féle tanok *dogmákká* lettek; az ösiségi tan egy *álmodozó* irodalmat hozott létre, melynek szemei elé rózsás fátyolt vont a nemzetiségi érzés.

Költészet és tudomány él a szép álmokban; nem lát s nem is akar látni mást.

Minden oláh költő, történetudós, szónok Rómáról és Trajanusról énekel, ír és beszél nemzetének.

Erdély rómaisága, a nemzet ősisége azok a témák, melyekbe a költő merül s a színek gazdagságával festi ki azt a világot, melynek fénye mint égő nap sugarai áldoznak le a láthatáron, míg azon innen az utód, csak elveszett nagyságának romjait sirathatja.

Irigylésre méltó gondolatvilág, melyben az oláh költészet él. Mily bősége a képeknek, milyen mámore az érzéseknek, mely egy Alessandri, Vulcan, Haralambu, Grandea lelkét eltölti, midőn kobzán mélabús, majd lelkesült, a fájdalomtól szakgatott s a megbántott önérzet rezgő hangján énekel régi dicsőségről, *mesebeli* harczokról, *képzelt* szenvedésekről!

Vulcan József, a magyarországi oláhok egyik költője, megénekli Trajánt, ki tizennyolcz századdal nemzetének mai földéit megszerezte:

„Optu-spre-diece vécuri grele
Dispare-vor ca si eri,
De când mosii gintei mele
Au cuprinsu aceste tieri;
Si dela Trajanu cel mare .
Si pân' astadi, nencetatu,
Multe dile de 'ntristare
Si de glorii am gustat.“¹⁾

Marginean a török-orosz háború idején, midőn Románia hadereje a mozgalomba vonatott, a magyar területek oláhságát, mely a *nemzeti harcztól* távol állt, Trajánra emlékezteti:

..... Tu populu marmatianu!
Tu, când se 'ntempla aceste, flori vestede uscate
Voiesci dara a pune pe fruntea lui Traianu?²⁾

Macedonschi éj idején, mikor a hold feljő, a völgyben jár, melyet Trajánus vallumai öveznek..... s mintegy

¹⁾ Tizennyolcz nehéz század elmúlik, mint a tegnapi nap mióta nemzetem ősei, e földet megszerezték; s a nagy Traján óta a mai napig sok szomorú és dicső napot értünk.

²⁾ Te Marmatia (Mármaros) nemzete, te, mikor ezek történeke: száraz és fonnyadt virágokkal akarod köríteni Trajánus homlokát?

varázsütésre az árnyak hosszú sora támad, sötét szemekkel, melyek lángtól telvék..... mindannyi ős-római típus! S hangnélküli nyelven szólnak a költővel, ki megérti az ősök síri beszédét:Te vagy a mi utódunk, te? Te vagy a mi árnyunk árnya? Te a sötét éjben egy pont..... Te vagy a mi utódunk, te?.....

Alessandri „A római előrs” című költeményében a népvándorlások viszontagságait énekli meg, melyből a dáciai római utódok győzedelmesen válnak ki: „.....Dárdájára támaszkodva áll a római előrs; jó egy sas s menekülésre inti őt. Jön az ár -- hunnok, góthok, gepidák, longobárdok! Eredj menekülj, fuss vagy elveszel!..... Én fussak? felel az előrs. Soha, soha! s megküzd mindannyival!..... Fut a hunn, góth, gepid, longobárd; fut, mint az özön árja. S ő áll s örökké áll, mert ő Róma előrse a Keleten.....“

Milyen szépen énekli meg *Heliade Radulescu* a Bassarabák eredetét:

„Toti Bassarabi d'a-rondulu, in susu din fiu in tata
Pène la capitanulu legioniloru romane,
Carii se stabilira în tiéra Macedona
D'Aurelianu-Augustulu, si loculu, ce s'adapa
De Istru si Morava, d'atunci illu numira
Bassarabitia Romei, ca sa se scie'n secolu
Ca Bassarabu fu capulu acestei colonie;
Acestu Bassarabu fost'a unul din Printii Romei
Si capitanul celebru, ce pentru mari succese,
Victorii laudate ce'n arme repurtase
In Bassa-Arabia, astu nume i se dede!“

Azaz:

Minden Bassarabák rendben fiakról az apára
Egészen a római légiók kapitányáig (érnek föl),
Melyek Aurelianus császár Makedoniájában
S azon a helyen feküdtek, a mely
Az Ister és Morava hullámaint issza; akkor
Római-Bessarabiának neveztetett, tudniillik, mivelhogy
Bassarab volt feje ennek a gyarmatnak.
Ezen Bassarab Róma előkelőinek egyike volt
S jeles vezér, ki nagy származása miatt,
S győzelmeinek dicséretére, melyekkel fegyverét viselte
Bassa-Arabiában: ezen nevet vette fel maga is.

Densusianu pedig egész hőskölteményt ír több énekben „Negriada“ cím alatt, melyet „epopeia nationala“-nak nevez, a minek tartalmát természetesen Dácia meghódítása, az oláhok középkori történetei, az új vajdaságok megalakulása, tehát a szakadatlan *continuitás* eszméje képezi.

Az a lelkes hang, mely a költeményeken átvonúl, az érzések heve s az előadás naivsága meglep bennünket s érezzük hogy mindez az ifjú kor *hitének* őszinte kifejezése.

A törtériaírás egy nyomon halad a poézissel.

Cogalniceanu, Laurianu, Xenopol, Maniu még mindig Bonfinius és Major álláspontjáról nézik az oláh történetet. Szerintök a rumén nyelv a dácziai colonusok nyelve, hogy Traján légionistái és a pakurárok közt megvan az a szakadatlan *continuitás* (*continuitate neintrerupta*), hogy a dácziai colonusok kitelepítése Aurelianus császár idején: hypothesis, hogy a dácziai rómaiság végig élte a népvándorlásokat, mint hegyekre menekült lakosság, hogy Dáczában Traján kora óta él a kereszténységben, hol régi latin hierarchia virágzott; a magyarok inváziója pedig tönkre tette az oláhok ősi jogait, intézményeit, később (hogy mi végből? nem magyarázzák meg) az erdélyi s a többi oláhság a római katholicizmussal szemben (!) a görög egyházhoz csatlakozott s régi latin szertartásos könyveit megsemmisítette s ekkor fogadták el a régi latin írás helyett a cyrill betűket.

Ha az oláh nyelvnek szláv elemeiről van szó, az oláh tudósok ezt a szláv egyházi nyelv befolyásának tulajdonítják, ezzel magyarázzák az oláh vidékek szláv topográfiáját is (!). Azt pedig, hogy az oláh egyházak a XVI. század végéig szláv liturgiával élnek, úgy értelmezik, hogy a szerbek betolakodtak a „román“ egyházakba s felsőbbbségüket rájuk erőszakolták. (Mikor? hogyan? ezzel adósok maradnak.)

S ezt az egyveleget *kritikai* tudománynak nevezik. Ebben él minden oláh tudós, ebben nevelik a nemzetet. Az irodalmi törekvések mind oda sarkallanak, hogy a képzelet játékait tovább szinezzék. Koszorús tudós az, a ki valami új rómaiságot fedez fel a nemzetben, annak nyelvében, institutióiban. Könyv után táplálja a fantá-

ziát, mely homokon épülő oszlopot emel a nemzet multjának. Az oláhság legnagyobb tudósa *Hasdeu* könyvet is ír, melyet „*Istoria critica a Romaniei*“-nek nevez, a mi voltaképen nem más, mint a sofismák tárháza. *De mi is lehetne egyéb?*

A „kutatásnak“ minden irányára rányomta bélyegét ez a szellem. Major óta kezdték *purifikálni* (!) a nyelvet. Minden szlavizmust és magyarizmust kigyomlálni; ez lön a jelszó.

Mert látták azt az oláh tudósok, hogy nyelvük tele van idegen elemekkel. Ezek foltok a nyelven — úgy vélték — azon a nyelven, mely a *latinnál is régibb* (!). Ez nem maradhat így!... s mert a *latin*nak voltak barbarizmusai, Baritiu (Baricz) az *oláh nyelv* idegenségeit is ilyeneknek nézte s nézi ma is, s azokra a nyelvelemekre, melyek a kis latinsággal szemben, igazi *culturelemei*; ezeket a terminus technikusokat honosította meg: „barbarismu slavénu“ és „barbárismu ungurésçu“. Ilyen fogalma van Baritiu-nak az oláh nyelv történeteiről!

Irtották és irtják is serényen a barbarizmusokat az irodalmi nyelvből, helyettesítve a régi szláv és más idegen szavakat latin szavakkal, melyeket oláh kiejtés szerint változtatnak meg. A Major kora óta megjelent könyvekből látjuk, mint nő *fokozatosan* ez az új csinált nyelv az irodalomban, mely időről időre mindig *classicusabb*, s időről időre mindig *idegenebb* az oláhok édes otthonában, hol a közélet természetesen a *történeti rumén nyelvet* beszéli s beszélni fogja mindig.

A mai irodalmi nyelv telisdedteli van rakva *latin elemekkel*, úgyannyira, hogyha nyugateurópai ember *román*¹⁾ könyvet vesz kezébe, alig lát abban egyebet, mint latin, olasz, francia szavakat. Csodálatos benyomást tesz az emberre ez a csinált nyelv, melynek roppant gazdag latinizmusát az a primitív *illyr szerkezet* tartja össze.

Ha meggondoljuk, hogy a rumén nyelv eredeti latinsága mily csekély, nem fogunk csodálkozni, hogy a szláv és magyar helyére rakott latin szavak a nyelvkészletnek több mint felét (!) teszik ki.

¹⁾ Az oláh nyelvészek a rumén nemzeti nevet is elvetették s a román-t hozták forgalomba.

Mutatványúl egy csomó olyan új-latinságot sorolok itt elő, melyek szláv és magyar szavak helyére kerültek az irodalmi nyelvbe. Zárjel közt a kiküszöbölt idegenségek:¹⁾

Az a másfél ezeréves történeti rumën nyelv ilyenformán szét van rombolva; melynek helyére egy újat „gyártottak“, a mit senki sem ért, ha külön meg nem tanulja. Új nyelv, mely nem a históriai fejlődésen épül, nem a nemzet szerzeményeiből táplálkozik, mely mint ilyen szín- és élettelen. Ennek a consequentiája az, hogy az oláh nyelvterületen *mesterségesen* két néposztály, vagy jobban mondva *kaszt* alakúl, a műveltek és a nem műveltek kasztja.

A nemzetek nagyobbik része mindenfelé a kerek világon a nem iskolázottakból áll, a mi nem is lehet másképp.

De úgy találjuk mindenfelé a civilizált világon, hogy a nemzetek iskolázott és nem iskolázott része közt meg van a folytonos szellemi kapocs, éppen a nemzeti nyelv

¹⁾ Amicu = barát (pretin), amicia, amicitia = barátság (pretešug), onóre = tisztelet (činstä), memoria = emlékezet (pomanä), liberu = szabad (slobod), libertate = szabadság (slobozenie), ama = szeretet (jubi), amor = szeretet (jubire), servu = szolga (slugä, služitor), servitiu = szolgálat (služba), norma, regula, instructiune = szabály, törvény (pravilä), rege = király (kraj), garantu = kezes (kezeš), gloria = dicsőség (slavä), erou = hős, vitéz (vitaz), ocașiune = alkalom (prilež), fruntaria, cönfinia = határ (hotar), duce = fejedelem (vodä), litera = betű (slovä), morbos = beteg (bet'ag, bolnav), ora = óra (čas), nega = tagad (tägädui), delicia = élvezet, gyönyör (zabav), ripa = part (mal), usu = szokás (običaj), obiectu = tárgy (predmet), decada = évtized (vjak), opidu, urbe, capitale = város (oraš), maiestria, arta = mesterség, művészet (meštešug), abundantia = bőség (bešug, biušug), ginte, naciune = nemzet (ňam), patiintia = türelem (räbdare), sacrificiu = áldozat (žärtvä), fortuna = szerencse (norok), arcu = boltozat, bolt (bolta), specu = tükör (ogлиндä), docente = tanító (daskäl), causa = ok (pričina, ukä), comanda, ordina, mandatu, edictu, decretu = parancs stb. (porunkä), sperantia = remény (nädežde), costu, spese = költség (keltujalä), comereu i = vásár (tërg), mundu, universu = világ (lumja, vil'ag), eternitate = örökkévalóság (ën več = örökké), plebe = pór, paraszt (cäran, prost), cive, burgesu = polgár (pärgar) stb., stb.

által, a mi a művelődés csatornáit mindenkinek megnyitja, mert az irodalmi nyelvek mindenütt a *népnyelvből* nőnek ki, annak örökké buzgó, teremtő forrásaiból merítve erőt és ujlást, míg viszont az irodalmi nyelv, mint a nap, az egész nemzetre hinti szét sugarait s árasztja életető melegét.

A rumén nyelvészet éppen megfordítva jár el. Nem a meglévő elemekből bővíti a nyelv fogalomkörét (szóképzés) sőt restelkedve fordul el attól s úgy szólván *lefoglalja magának az egész latin nyelvet*, s kénye kedve szerint rendelkezik vele. Major Péter óta, ki először mondta ki, hogy a rumén nyelv a latinnál régibb; ez tudniillik szerinte az oláhból fejlett és finomodott az irodalom által (!) — a rumén nyelvészet annyira beleélte magát képzelte ősiségébe, hogy ez a rendelkezés senkinek sem tűnik fel, sőt természetesnek tartja minden író azt, hogy az ősiség czímén abból minél bővebben markoljon.

Major Péter az oláh nyelv ősiségét így fejezi ki:

„... Végre figyelemre méltatni kívánom, hogy semmi esetre sem azt igyekszem kimutatni, hogy az oláh nyelv a latin vagy olasztól veszi eredetét.... mert az oláh nyelv, mint régi latin népnyelv *sokkal ősbibb mint a művelt latin*“..... tehát, folytatja..... nem állhat meg az a vélemény, mintha az oláh nyelv „a latinból korcsosult volna el“ — ellenkezőleg — „a *művelt latin van az oláhból fejlesztve*, valamint minden művelt nyelv a népiesből szokott fejlődni.....“

Ezen elven épült fel a mai román irodalmi nyelv „mely ha a latinból kölcsönöz, csak a magáéból kölcsönöz“ (!).

De az oláh írók midőn nyelvüket latin elemekkel rakták meg, egy más hibába is estek. A latin szavak lefoglalásánál t. i. oly gondatlanul s nyelvük fonetikai törvényeknek *oly sekély ismeretével* jártak el, hogy megelégedtek azzal, ha a latin szót *látszólag* a rumén kiejtéshez idomítják, mellékesnek vagy éppen feleslegesnek ítélve azt, hogy az új kölcsönzött anyagban a hangtani szabályok következetesen keresztül vitessenek.

Igy aztán a latin fonetikát összezavarták a rumén fonetikával, a mivel a nyelv egyénisége új oldalról van megtámadva.

Ha egy új-román szólajstromon végig megyünk, észrevesszük, hogy az éppen nincs beleillesztve a rumén nyelvbe. Csak szemkápráztatás az, olyan önámitás-féle, mely a külszinnel beéri. Ott vannak például a liberu, libertate szavak. Ezek mint rumén szavak indokolatlanok. A rumén nyelvnek régi balkáni latinismusában meg van a jert-tője, (jerta, jartare) a mi a libertare latin szóból fejlődött, specialis rumén hangtörvények szerint; így lett a lepus leporisból; jepure; a filius, filiá-ból: fiju, fija, mulierből: mujere. Indokolatlanok a deceniu, dictiune, binedictiune, discursu, discusiune, diligente, dispositiune-féle szókölcsonzések, mert a latin „d” hangnak „z”-vé idomulása figyelmen kívül van hagyva; indokolatlanok a clementia, clima, inclinatú szavak, mert a dunai rumén a latin olasz clavis, clamo szókat, kejä kjamä alakban ismeri; a lacte = lapte, octo = opt, nocte = nãpte hangváltozások pedig a doctor, actor, perfect, corect, obiectu, proiectu, pertractare, tractatu, fictiune, respectu, colectiune, instructiune, functiunariu szavakban vannak mellőzve.

Igy vagyunk a con-képzővel: contempla, complet, constitutiune, conscientia, conventiune, computu, consumatiune, converzatiune: a ruménben tudniillik a latin-olasz con = cu.

Nem a rumén fonetika szerint vannak átvéve a favorabilu, preferabilu, legalu, egalu, nobilu, seculu, discipulu. Ezeknél a qualis = kare, subtilis = subcire, singul = sêngur, avunculus, oculus = unkj, okj képzésekre kellett volna figyelemmel lenni.

Az oláh nyelvújítók a tagadó ne szócska helyett a latin in-t szeretik alkalmazni, ami a népnyelvben hiányzik: independinte, nedependinte helyett stb. stb.

Természetes, hogy a tömeges szóátvétellel olyan latin képzők és képzések egész sora került az oláh irodalmi nyelvbe, melynek semmi analogiája sincs a nép nyelvében.

Az oláh nyelvészet ilyen utakon valóságos korlátokat emel úr és paraszt közt; a szellemi jobbágyság intézményét állítja a régi jobbágyság helyére. Az iskolázás, a mi Romániában újabb időben nagy lendületnek indúlt, csakugyan oda fogja fejleszteni az állapotokat.

Az oláh nyelvújítók képtelenségeiket azzal is tetézik, hogy latin elemeken kívül, a rumén-francia rokonság czímén specialis francziaságokat is átsempésznek, *régi jó* és szép oláh szavaik helyébe.

Az irodalmi román nyelvben ott látjuk a „*nord*” „*sud*” frank szavakat, mjazüz és mjazënoapte helyett (Európa de Nord, Európa de Sud). A nyelvújítók nem ismerik annyira a történetet, hogy észrevennék azt, hogy e szavaknak egyedül a francia nyelvben van helyük, mint a galliai germán hódítás localis emlékeinek. Költőiket is előkelően „*bard*”-oknak nevezik, a királyt „*sir*” czímen szólítják meg.

Valami példátlan nyelvészkedés ez, a minek nevet adni sem lehet.

A nyelvújítás az egyházra is kiterjesztette figyelmét. Egész liszták készültek, melyekkel a „*corrupált*” egyházi nyelv megjavítandó s régi (!) állásába visszahelyezendő. Természetes, hogy ismét latin szavakkal helyettesítik a mindenütt értett szláv és görög egyházi szavakat.¹⁾

S azt képzelik a nyelvújítók, hogy ezzel egy szent kötelességet róttak le nemzetük s őseik iránt, mert hisz: Rómaiak vagyunk, a légiók maradványai, Dácia örökösei!

Arra az oláh nyelvészek nem gondolnak, hogy a nyelvet szavakon kívül más egyebek is alkotják: a nyelv szelleme, belső szerkezete. Valódi szerencse! Kétségtelen, hogy akkor a megindult nyelvújítás nem elégednék meg a „*barbarismusokkal*”, hanem neki esne a nyelv szerkezetének s tudja Isten micsoda uton-módon purificálná azt is, visszahelyezendő régi állásába (!).²⁾

Az oláh nyelvészek, a mint a nyelv anyagát a *latin nyelv* keretébe erőszakolták, úgy jártak el az ortográfiával.

Mikor a XVI. század végén az oláh nyelvet először írni kezdték, az első irodalmi kísérletek az egyházi szláv nyelv betüit, a cyrill-féléket alkalmazták.

¹⁾ Az „Observatoriulu” című lapban. Szeben, 1881. 6. sz.

²⁾ Meg kell itt jegyezni, hogy ilyen törekvések a nyelvújítás első fellendülése idejében foglalkoztatták is az oláh nyelvészeket. Ilyen csinálmánynak tartjuk Bojadži maczedoniai infinitívusát.

A rumén nyelv kiválásának a bolgárság kötelékéből, a mit, hogy hasonlattal éljünk inkább *pólyának* nevezhetünk mintsem *rabigának* (lásd Baritiu: Catechizm. Calvin.), természetes folytatása volt, hogy a rumén nyelv, melyet történeti fejlődésének tetőpontjára a szláv nyelvhatások emeltek: külső alakjában is a cyrillismus medrében haladjon.

A cyrill betűk, eltekintve a rumén nyelv $\frac{3}{5}$ rész szláv anyagától: a c, z, č, ž, š, ě, ü, hangoknak megfelelő jegyeivel alkalmas volt annak kifejezésére.

A rumén nyelvnek a cyrill-betűkkel való élése a kezdett nyomokon harmadfél századig tart. Ez időn belül egyházi tartalmú könyvek (e század elejéig az oláh irodalom az egyházi élet határát alig lépte túl) a vajdaságok állami oklevelei s az első világirodalmi termékek általában cyrill betűkkel látnak napvilágot.

Ez állapotok természetszerűleg szakadozóban vannak azzal a korrallal, mikor a rumén történetírás és nyelvészkedés az első jelszavakat kiadja. Oláh grammatikák és szótárak már a múlt század végén és e század elején a *latin írással* kísérlik meg a régi cyrillt helyettesíteni. Ezzel egy időben a cyrill-írás is módosulni kezd s a latin jegyekhez igyekszik alkalmazkodni (mintegy átmenetül), bár az egyházi czélokra szánt könyvek a legutolsó évtizedekig csak a régi nehézkesebb cyrill írással érnek újabb s újabb kiadást.

A törekvés a nyelvnek európai külsőt adni, a ruméniség fejlődésének megfelelő követelmény volt. A horvátok, tótok, szlovének, bolgárok (Cankof) is ekkor formálják át régi írásmódjukat, többnyire a latin betűknek különféle jegyekkel való pótlásával: a szerbek is ekkor idomitatták át ortografiájukat (Vuk Stefanovič Karadžić) a cyrill írásjegyeknek egyszerűsítése által.

A ruménségnél, a latinizmus *szerencsétlen ideája*, (mert valóban csak annak lehet azt nevezni) az ortografia kérdésében is bábeli zavarnak lett kiindulása.

A mint a rumén nyelvet ismerjük, annak állását a latinnal és olaszszal szemben a „welsch“ fogalmaival jelölve meg: tisztában vagyunk arra nézve, hogy annak átírásánál a latin jegyekkel s a latin szóalakokkal lehető csinnyán kell bánni.

A nyelv hangtani viszonyai olyan eljárást tettek volna szükségessé, a mit a szlávok alkalmaztak.

A rumén tudósok azonban ilyenre csak nem is gondoltak. Az oláh szavak hasonlítgatása a latinhoz és olaszhoz (a rumén nyelvészet színvonala máig is alig emelkedett ezentúl) s a Major-féle ősiségi theoria *végzetszerűleg* nehezedett a nyelvújítókra, kik a purificálás elengedhetlen követelményének tekintették azt, hogy az oláh nyelv a latinhoz külső megjelenésében is minél inkább hasonlítson.

Egyik kísérlet a másikat követte (ismerünk vagy tizféle variációt) mindannyi a latin etimológiát vette alapúl, a mit az is befolyásolt, végre pedig teljesen megkötött, hogy az irodalom növéseével a százával kiküszöbölt nem latin eredetű szavak pótlására, a nyelvet, a latinból, olaszból, francziából átvett szavaknak úgyszólván végnélküli sora árasztotta el.

A külső és belső tényezők mesterséges egymásra tukmálása, az *oláhság* és *latinság* fogalmainak össze erőszakolása végre is oda juttatta a román irodalmi nyelvet, hogy annak ortografiája, fonetikája, szóképzése, anyaga: a félreértések, kétségek és ellenmondások útvesztőjénél, értelmetlen lomha zagyvaléknál nem egyéb!

De hát az eredmény megfelel a kiindulás eszméjének; a latin nyelv az oláhból fejlett hajdan, tanítja Major Péter . . . miért ne járhatná meg az oláh nyelv azt az útát még egyszer? . . . gondolják a mester tanítványai?

S ennek a szellemnek maga a *bukaresti román akadémia* a tűzhelye. A bukaresti akadémia szentesíti ezt a nyelvet s ezeket a történeteket. Most íródik a nagy román etimologiai szótár, néhány év óta pedig, egy 4,000 frankos (Cuza-féle) pályadíj szerepel a pályakérdések között, egy *húsz íven* megírandó műre, melynek „a románok dácziai történetét Aurelianus korától a két vajdaság alakulásáig“ vagyis egy *lehetetlen témát* kell tárgyalnia.¹⁾

¹⁾ E pályatételre az 1887. évi nagygyűlésig sem érkezvén pályamunka, a román akadémia mint (Gazeta Trans. 1887. 100. szám) olvasom, a pályadíjat 10,000 frankra emelte fel.

Ez a képe a mai oláh irodalomnak. Csupa tájékozatlanság, csupa zavar.

Az oláh nemzeti tudományyal szemben, már régen helyes úton jár egy tudományos áramlat, melyet Sulzer, Roesler, Miklosich, Hunfalvy, Tomasehek képviselnek, a kik régen elmondták a magukét az oláh kérdésben.

Hiába! Mit érnek ott az érvek, a hol azok előtt bedugják a füleket, hogy ne halljanak, behunyják a szemeket, hogy ne lássanak. Mert az oláh írók, a kiknek ma volna már alkalmuk többet tudni, mint Major és kortársainak: mesterségesen zárkóznak el a historiai igazság elől.

Elzárkóznak, mert kénytelenek vele!

Kénytelenek pedig politikai okokból,

Vessünk erre is egy tekintetet.

Az olvasó művemből meggyőződött arról, hogy a trajánusi Dácia s a mai kárpátvidéki oláhság között nincs *semminemű összefüggés*; hogy az oláhság Dunáninnen csak a középkorban jelentkezett s mint nomád nép helyezkedett el Erdély hegyvidékein, annak *magyar, székely, szász* lakossága közé ékelődve, melyek az országrész kizárólagos politikai elemei voltak.

Meggyőződött arról is, hogy román fejedelemségek Erdély területén *sohasem* léteztek s nem létezhettek, sőt a két vajdaság önálló politikai élete is idegen színezetű civilizációból nő ki, a mi csak később lesz ruménné, midőn tudniillik a nemzet megalakulása e területeken végbement.

Ez a historiai igazság.

Igen, de az oláh nemzet Major kora óta más ideákban élt! Az oláh történetírás a nemzeti gondolkodásnak medret ásott, ebben a mederben haladt az egész irodalom, ebben a mederben csinálódott meg a „román“ irodalmi nyelv; ebben a mederben folyt össze az oláhság összes törekvése. A politikai érzés és aspirációk is a megásott meder irányában növekedtek. A Major-féle tanok hozták létre az oláhság egyesülésének ideáját, melynek eredménye

volna egy Havaselve, Moldva, Erdély, a magyar alföldi megyék, Bukovina, Bessarábia területén alakulandó *nagy román státus*.

Nem titok, hogy Románia nagyzó politikusai egy ilyen státus megalakulásában hisznek s e hitben oszta-koznak a Magyarország területén lakó oláhok túlzó elemei is.

Egy ilyen státus alakulását pedig csak a *trajánusi Dáczíára való hivatkozás indokolhatja!*

Folyik is a tollharcz évtizedek óta, e státus lét-jogáért. A bukaresti és erdélyi oláh ujságok naponta hirdetik az oláhok ősi jogait Erdélyre s szítják a gyű-löletet a magyar állam s a magyar faj ellen. Gradisteanu képviselő Jassyban pohárköszöntőben mondta el, hogy a román koronának hiányzó gyöngyeit (Erdélyt, Buko-vinát) fegyverrel is *vissza(!)* kell szerezni. Congressusok ülnek össze, (így Nagy-Szebenben 1881-ben), melyek az európai közvélemény elé terjesztett memorandum¹⁾ alak-jában tüntetnek a fennálló, politikai státus ellen (Erdély uniója).

Romániában a népiskoláktól kezdve, fel az universi-tásig tanítják és magyarázzák ezt a történetet (a gyen-gébb sarjadékoknak versekben, az egyetemi hallgatónak „istoria critica“ alakjában; a geografiát is olyan térképek-ről tanítják — *Dáczia moderna* — melynek részei: Havas-elve, Moldva, Bessarábia (Romania subjugata), Bukovina, Erdély, Marmatia(!), Tímisiana(!), Crisiana(!)

Természetes, hogy az oláh nemzeti felfogás, melyet politikai tényezők tartanak fönn: *fogva tartja az oláh tudó-sokat*, a kik akarva, nem akarva, kénytelenek a kikezdett nyomokon haladni, különben ellentétbe jönnének önma-gukkal s ellentétbe jönnének a nemzeti politikával, mely-nek alapeszméjét a Traján-féle tanok s a rumënség dácziai continuitása képezi.

Nem akarom én ezzel azt mondani, hogy egy Gre-disteanu vagy az akadémiai titkár Maniu ismerné nemzete történetét s politikai célzatokkal bujnék el az elől; éppen

¹⁾ Emlékirat. A román választók képviselőinek 1881. évi május hó 12-étől 14-éig tartott egyetemes értekezlete megbizá-sából. N.-Szeben 1882.

nem. Gredisteanu, Maniu és velük együtt az oláh olvasó közönség legnagyobb része hisz a Major-féle történetekben. Nem is lehet az máskép. Egy százados irodalom, ugyanazon tónusból hirdeti ezeket a tanokat, több generatio felnőtt azokban, a nemzet gondolkozó részének úgyszólván vérébe mentek át.

Hanem azokat az oláh historicusokat értem, a minő *Hasdeu* is az „*Istoria Critica a Romaniei*“ kiváló tehetségű, tudós szerzője, a kinek könyvéből pontról-pontra ki tudjuk mutatni, hogy az oláh nemzeti tudomány gyengéit csak olyan jó ismeri mint mi, a mit a tárgyalás módjával árul el; azzal tudniillik, hogyan kerülgeti a kérdés „*ne nyulj hozzám virágait*“, hogy síklik el lényeges és fontos körülmények mellett, lényegtelen és *látszólagos* bizonyítékoknak mesterséges fogásokkal minő kiváló szerepet tulajdonít, hogy bonyolítja össze a kérdés szálaait ott, a hol azok önként kibomlanának

De az oláh tudományosság legkiválóbb elemei is első sorban politikusok s csak másodszorban tudósok . . . Usznak az árral maguk is, jól tudva azt, hogy abban a pillanatban, mikor az oláh historiai-írás felhagy a megkezdett iránynyal: menten szétdül a bástya, a mely mellől a politika jelszavait hirdeti s megszűnik az az alap, melyen *Románia Erdélyt magának reklamája*.

Az *ösiség jogáról*, az oláh nemzet *politikai hivatásáról* mondani le theoretikus ismeretekért! . . . Micsoda kárpótlás volna ez? Halomra hányni egy egész irodalmat, melyben élő nagyságok vannak érdekelve . . . Micsoda felfordulás kerekednék ebből? . . . gondolják az oláh tudósok s fáznak mindentől s elzárkóznak minden elől, a mi ilyen fordulatra csak emlékeztet is.

Ekkor nem lehetne többé az erdélyi oláh ujságoknak sem (Tribuna, Gazeta Transilvaniei, Telegraful Roman) *magyar invázióról* beszélni, mely az oláh területek régi *civilizációját* semmisítette meg; nem lehetne az oláhoknak a többi erdélyi nemzetekkel szemben való műveltségi és gazdasági hátramaradottságáért untalan a magyarságot s a magyar államot tenni felelőssé, hanem a *faj eredeti characterében*, bevándorlásának körülményei-

ben, s a bevándorlást megelőzőtt történetekben kellene keresniök az okokat s kénytelenek volnának beérni azzal a helyzettel, a melyet a magyar haza *befogadott idegen ajkú* lakosainak oly *páratlan bőkezűséggel* biztosít (Nemzeti-ségi törvény). Az ifjú Romániában is új korszak kezdőd-nék: a szerény megférés kora, a hatalmasabb és öregebb szomszédal a Kárpátok mögött.

De ki érné be ezzel ma a fiatal Románia politikai köreiben s az erdélyi oláh ujságok redactióiban?

Az oláh nyelvtudomány és historiálás ilyen körülmények közt a *legsíralmasabb tétlenségre* van kárhoztatva. Az oláh tudósok folyton hazug úton kénytelenek haladni, hitegetni magukat s *áltatni a közönséget* s kénytelenek nézni, hogy a rumén nyelv és nemzet kritikai történetei, hogy *íródnak meg idegen irodalmakban*, melyeket a nemzet minden tiltakozás ellenére is előbb-utóbb *el fog fogadni!* s hogy vesztenek az ő jelszavaik az idegen munkásság eredményei mellett.

Mitevők legyenek ilyen kényszerhelyzetben? azt teszik az oláh írók, (tisztelet a kivételeknek) hogy mivel érveik nincsenek, *értéktelen műveik* tekintélyét erőszakolják, gyanúsítanak, vádaskodnak, szerte és folyton hirdetik, hogy egy Roesler Róbert, egy Miklosich, egy Tomaschek *ignoránsok* a rumén nyelv - kérdésben, hogy *história hamisítók* (miért, kinek a kedviért?), Hunfalvy Pál pedig a *magyar chauvinista politika eszköze* stb. stb.

Ha pedig köztük akad ember, a ki a tudományt, nem a nacionalitás hamis szempontjából és eszközeivel műveli, de olyan eszközökkel és célokkal, minővel azt Nyugat-Európában művelik: az menten *bukott ember*. Az érdemes Cihac, a kiváló oláh nyelvtudós, a „Dictionnaire d'etymologie Daco-Romane“ szerzője a példa rá, a kinek vétke az, hogy két kötetes művében a rumén nyelv latin eredetű és idegen anyagát külön választotta, a miből kitűnik, hogy a rumén nyelv összes anyagának *egy ötöde* latin eredetű, *három ötöde* szláv, egy (ötödik) ötöde albán, görög, magyar stb.

Cihac bukott emberré lett Romániában (úgy tudom Wiesbadenben élt és írt; műveit pedig majnai Frankfurtban nyomatta); róla jegyezte meg keserűen Maniu:

„s ez az ember a román nemzet kebelében nőtt fel!“¹⁾ Tavalý, mikor a lapok Cihacnak halálhírét közölték, a román sajtó, egy-két közönyös sorban emlékezett az oláh nyelv-tudomány e derék s mindenestre legeurópaibb képviselőjéről.

Ilyen körülmények között, a román történetirodalom emberei két kézzel kapnak egy-egy nyugat-európai író munkája után a ki távol a kérdés forrásaitól s be sem láthatva a román nemzeti tudomány műhelyébe: jóhiszeműleg áll melléjük.

Az oláh tudománynak közvetítőkre van szükségük.

Ilyen közvetítők Picot, Jung, Pič, Kiepert.

Jung könyve ujabbán jelent meg második kiadásban. A román sajtó melegen üdvözölte az új kiadást, amit a tudós író meg is érdemel, mert a könyv őt a duna-melléki *római történetek* legszorgalmasabb bűvárai egyikéül mutatja be; mi is haszonnal forgathatjuk a könyvet, méltán sajnálhatjuk azonban, hogy a derék történetíró nyelvi kérdésekben az oláh tudósok vékonyka tudományával beéri s ugyyszólván semmi ügyet nem vet arra a nagy vitairodalomra, mely az oláh nyelvkérdés körül keletkezett.

Ilyen közvetítő Kiepert, a nagynevű geografus is, aki azt hiszi (Lehrb. d. alten Geogr. 337.), hogy a régi Dácia s az oláhság mai lakó földeinek (esetleges) egyezésére theóriát lehet építeni.

Jung, Kiepert tekintélyek, Miklosich, Tomaschek, Hunfalvy ignoránsok — az oláh *nyelvtudományban!*

¹⁾ Maniu. Romanii in literatura straina. Bukarest. Akadémiai kiadás. 1883. 142.

XI. FEJEZET.

AZ OLÁH NEMZET KÉPE.

z ethnologus, a ki népeket akar megismerni, keresse fel őket tűzhelyeik körül, lássa otthon, mindennapi köntösükben, foglalkozásuk, életviszonyaik között. S a kinek szeme van, hogy lásson: többet fog látni akkor, mintha könyvek kalauzolására bizza magát. Aki az oláh népet akarja megismerni, járja be Erdély hegyvidékeit, keresse fel az oláh alföldet egy Krajovával, Tirgovişttel, keresse fel a fővárost Bukureştet, a Dimbrovicza partján s vesse össze a látottakat. A vidékek, melyek szemei előtt vonulnak el, falvak, városok, melyeknek utczáin az élet hamisítatlan alakban jelenik meg előtte: olyan képzetet nyújt a szemlélőnek, melyből a jelennel együtt, a multat is megismeri.

Ha az erdélyi hegyvidékeken járunk, feltűnik mindjárt, hogy a *városi élet* mindenfelé vagy magyar vagy szász. A városok közepén római katolikus, helvét vagy lutheránus egyházak tornyai emelkednek ki a házcsoporthoz; legtöbbször régi, vagy éppen középkori építmény, góth stílusú falkákkal; a belvárosok lakosságának legnagyobb része is magyar és szász. S a hol oláh lakosság is helyt foglal, azt a külvárosokban találjuk, kisebb és szerényebb házsorokkal s a XV. és XVI. századnál sehol sem régebbi egyházzal, bizánczi festésű képek a szláv feliratú siremlékekkel, a miből nyilván kitűnik, hogy csak újabb járulékok a középkorba nyúló városi életnek Transilvániában. Kolozsvár, Gyulafehérvár, Szeben, Brassó s annyi más, ma már oláh lakossággal bíró város a példa rá.

Nincs Erdélyben *egy város se*, mely oláh alapítás volna. Nincs egyetlenegy pontja sem Erdélynek, melyről azt mondhatnók: ez azt oláhság központja. Összefüggés nélkül, szerte a hegyvidékeken s a hegyek alján találjuk az oláh községeket, kisebb nagyobb falvakat. Legtöbbször

egymástól elszórt apró lakokból álló telep, egy-egy messze eső templommal, hova egész hegyvidék gyülekezik ünnepek alkalmával. Brassótól Mármaros legtavolabbi széléig, ilyen szakgatottság jellemzi az oláh vidékeket, melyeknek típusa ma is a *pásztorélet*. Ez a legkedvesebb foglalkozása az erdélyi oláhnak. Érdekes és jellemző, hogy Magyar- és Erdélyország területén lakó 2.500,000-nyi oláh lakosságnak, csak aránytalanul kicsi százaléka: 77,000 ember lakik városokban.

Jellemző az is, hogy a görögkeleti román metropolia, mely 1864-ben alakult meg, a szászok főhelyén *Nagy-Szebenben*¹⁾ székel, ide gyűlik az intelligencia, itt nyomódott soká a legrégibb s legelterjedtebb oláh hirlap is a „Gazeta Transilvaniei“.

Hogy az oláhságot a városokban idegen lakosság előzte meg: az a görög keleti felekezeten belül is constatálható, vagyis hogy a legrégibb görög vallásu (oláh) városlakók nem rumének, de szerbek, görögök és bolgárok voltak. Ezek, mint kereskedők és iparosok alapítják nagyobb helyeken, a régibb görög vallásu egyházakat.

Az aradi oláh egyház alakulásánál már láttuk ezt. Így alakultak meg a brassai, alvinczi s az ország fővárosában Budapesten is a görög-keleti egyházak, melyekben ma rumén, (a budapestiben még görög és rumén) az egyházi nyelvé. Nagy-Váradon a Szent-László téren is diszes nagy templomuk van az oláhoknak. Ezt sem ők alapították. Az oltárfal előtt a templom talapzatába egy sarkő van építve, Mihályi Kristóf egyházi felügyelő emlékére, kinek hamvai a templom sirboltjában vannak eltemetve. S e siremléken, mely 1780-ban készült, négy nyelvű (latin, magyar, görög és ó-szláv) felirat olvasható. Rumén felirata nincs, mert a Bihar-megyei vidéki oláhság, mely a megye hegyvidékeit már a XVI. században lakta (lásd VIII. fejezet) még nem nyomult a megye székhelyére; az egyház 1780-ban még görög-szerb schizmatikus egyház volt.

A pásztorellettel járó elszórtság hozza magával, hogy az erdélyi oláhnál a „patria“ fogalma nincsen meg olyan

¹⁾ Az oláh könyvek Szebent hol Sibiiu-nak, hol Sabiniu-nak írják, összekötve e nevet a Sabin-okkal.

alakban, mint földműves népek tudatában. Hegye, erdeje, legelője neki a haza, ilyenről tudnak dalai is, melyeknek melabús melódiáiban a pásztorkürt visszhangját véljük hallani. Egész világnézete a nomád élet színvonalán áll: „A rumën népköltészet, az eszmék egyszerűsége és természetességével, a lakott föld zöld hegyeinek, hímes réteinek, zugó patakjainak, sokszínű virágainak s általában a természet jelenségeinek szeretete által mindég a pásztorhoz szíttott — írja egy oláh író.¹⁾

Regéi is hegyek ormaihoz, szakadékok és barlangokhoz vannak kötve, melyeket csetályéknak (četate) nevez, hova zivatarok alkalmával menekül nyájaival. Mesés hősei sem kalandos lovagok, de pásztorféle hősök, naiv gondolkozással s olyan tettekkel, melyeket a nomád élet viszontagságai magyaráznak.

Apró hegyi lovon ülve, tarka katrinczás bogár szemű oláh asszonyt látunk, (gyakran festői szép alakkal) a mint koczogva a hegyi uton a lenszálat fonja; ura egykét lovat hajt, melyekre dézsák vannak kötözve. Az ut szélén nyers kövekből összerótt kereszttele áll, mely előtt megáll, süvegét leveszi, görög ritus szerint vet keresztet. Vásárra menők. Majd gypjut s juhsajtot szállító mőczczal találkozunk, kitől megtudjuk, hogy falubelije a közeli erdőben hatalmas medvét ejtettek el.

Bolyongásunk közben falut érünk, melyen keresztül kristály vizű patak folyik. Néhány utcasor képezi a falucskát, melynek közepén a fából épült biserika (egyház) áll, mellette egy □ alakú állványról deszkatábla csüng, a mi a harangot pótolja.²⁾

Egy ilyen erdélyi faluban sokszor a pap, dászkal vagy jegyzőn kívül (akik többfelé egész vidéknek szolgálnak) alig találunk más írástudó embert s aki érti a betűt, cyrill betűkkel (ku patkove) írja alá nevét. Néhány évtized előtt pópák is voltak még, akik írni nem tudtak s tudományuk abból állt, hogy a cyrill-betűs liturgikus

¹⁾ A. Urechia Vazul: Buletin. instruc. publ. I. 126.

²⁾ Táká (albán tokê, olasz tocco).

könyveket olvasni tudták hiveiknek. Ma már sok gondot fordít a gör. kel. román metropolia a papok képzésére s szemináriumaiból olyan emberek kerülnek ki, mint más felekezetek intézeteiből.

Olyan erdélyi oláh pópát azonban láttam magam is, vásáros alkalommal, a ki tüszőt s paraszttöltözetet viselt s papi állását hosszú szakállal s nagy selymes kalapja jelezte, minőt az oláh papok viselnek.

Ha oláh faluban ünnepnap időzünk, igazi gyönyörűséget nyújt az öltözetek szépsége. Különösen a nők. Az oláh nő különben is szép, tarka öltözetében pedig festői jelenség. (Az oláh nők szépségében áll a rumunismus egyik tényezője. Erdélyben a magyar legény szivesen vesz oláh leányt feleségül, míg a magyar vagy szász leány oláhhoz ritkán megy férjhez.)

Vasárnap vagy ünnepnap délutánján a templom táján, vagy a kocsmá udvarán összegyűl a falubeli fiatalság s táncczsal üzi az időt. Legkedveltebb tánczuk a „hora“ körtáncz, melyet legények és leányok nagy körbe fogódzva lejtének. A hora balkáni eredetű (a név maga görög: *χορος*;) mint ilyen az egész Balkánon el van terjedve. Tánczolják ezt Hellásban, Albániában, (alb. *hóra*) Bulgáriában, Szerbiában. Szláv területeken kóló a neve.

Oláh vidékeken járva, feltűnik a szemlélőnek a viseletek külömbisége is s a typus, mely az egyes oláh vidékek lakosságát megkülömbözteti.

A krassói oláh s a móczi, a mezősegi, s a hunyadmegyei, a szebenvidéki s a mármarosai, más-más benyomást fog tenni rá, s aki az oláhság alakulását csak nagyjából is ismeri s Kelet-Európa s a Balkán népei közt forgott: rá fog ismerni s nyomon követni azokat a tényezőket, melyekre e külömbségek visszavezethetők.

A krassói oláhság viseletét az Albán-hegyvidékeken is megtaláljuk; Zajkány-Bukova hunyadmegyei oláh közösségek viseletében a szerb eredetet ismerjük fel, Boros-Jenőben (Aradmegye) magyarosan öltözködnek, az erdélyi mezőségen s a magyar megyékben dívó fehér posztó öltözet diszitményeit az útskübi bazárban. (Észak-Albánia) maczedoniai bolgárok és oláhok ruházatán láttam.

Alig kell mondanunk, hogy a „rómaiság tudata“

amit könyvirók csináltak meg, az oláh nép körében teljesen idegen. Még a *rumën-faj* ethnografiai egysége is túl van a köznép látkörén. A rumën faj életviszonyai, az erdélyrészi, moldvai, oláhországi rumënség egymástól külön, össze nem függő körülmények közt való megalakulása magyarázza meg, hogy a nemzeti összetartozóságot az élet nem ismeri. Maga a rumën név sem általános. A rumën nép vidékek szerint nevezi fajbeli testvérét. Az erdélyi rumën *muntyán*-nak hívja az oláhországit, míg az *ungurén* alatt a magyar alvidékről Kis-Oláhországba átjáró rumëneket érti. Erdélyben a havasi oláh: mócz, az Abrud-, Toroczkó-, Bánffy-Hunyad vidéki: mokány, a határszéli: maržinán. A moldvai magát moldován-nak, nyelvét „limba-moldovenăska“-nak hívja; így az orosz területeken lakó rumënek is.

Erdélyi utunk után Romániába készülünk. Brassó alatt kanyarodik le a vasutvonal, mely a tömösi szoroson Bukarest felé vezet. A gyorsvonaton ülünk, mely Brassóból délre érkezik a román fővárosba.

Rendkívül szép, regényes úton vágat a vonat. A tömösi szoros, melyen át a Prahova ezer akadály közt, bujkálva, eltűnve meg előtörve, folyton emelkedő sziklatömegek, festői fenyvesek s áttört hegyfalak alatt lassan halad tovább, oly megragadó tájkép, minőhöz hasonlót csak Helvéciában találhatunk.

A legpittoreskebb pontok egyikén, a vasutvonalra néző emelkedésen honvéd emlék tűnik szemünkbe! Itt állták útját a székely csapatok 1849-ben az oroszok hatalmas haderejének, mely a maroknyi székelység védelmével szemben, csak a legmegfeszítettebb erővel tudta az átjárást kierőszakolni. Tűnődünk az emléken, s az emlékhöz kötött eseményeken. Gondolataink a régmúltban is járnak, mikor a szoroson túl Havaselvén még más világ volt.

Cumánia sorsa jut eszünkbe. A magyar királyok csatákat vesztek a Kárpátok alatt s nem tudták hatalmukat azon túl is meggyökereztetni.

A természet döntötte ezt így el! A Kárpátok rengetegek örök határvonalat vonnak Erdély s Havaselve közt. Egy

gazda nem birhatja a két területet, sem az mely innen, sem az mely túlhan az úr....

Másfél óráig vágat már a vonat, mikor Predeált érjük, a magyar-román határállomást. Az indóház mellett, emelkedettebb helyen őrálló dorobánczot látunk, szürke katona köpenyében, fehér szíjjal derekán és félreacsapott süveggel fején, melyen a nemzeti kokárda mellé magas toll van tűzve. Mellére szorított jobb karjával tartja fegyverét. Érdekes alak; félig katona, félig kárpáti vadász.

Rövid ideig a szoroson haladunk még, — majd szélesebbre nyílik a Prahova völgye s nagy sik tájak bontakoznak ki az elágazó lejtők mögött.

Dél van, vagy délutáni egy óra, mikor a távolban gyárkémények füstölgése jelzi, hogy a keleti Párishez közel vagyunk.

Kíváncsian nézünk ki a coupé ablakából, de Bukarestből, mely lapályon épült, alig látunk valamit. Rövid idő múlva, az utitársak mozgásából vesszük ki, hogy a főváros már előttünk van.

Megérkezünk Bukarestbe. Az indóház előtt pompás bérkocsik hosszú sora áll, melyek néhány percz múlva a „Strada Grivită“-n repülve viszik az utazókat a városba. A griviczai út (a híres csata emlékére) földszintes és egyemeletes házaival, itt-ott deszka kerítéseivel és csárdáival, melyek előtt paraszt szekerek állanak, kovács műhelyei és szatócsboltjaival nem teszi azt a benyomást ránk, mintha királyi székhelyen volnánk. Az utcza sűrű népe, festői öltözetű pór nép, egy-egy elvonuló dorobáncz csapat, a szőlőjét, brágáját nagy hángon kínáló gyümölcsáros, a bérkocsisok meg nem szűnő lármája, a sípoló Tramway azt a hatást teszik mégis ránk, hogy nagy városban vagyunk, élénk és törekvő élet központjában.

Szűk utcák tömkelegén, folyton nyüzsgő járókelők közt, kies kerti lakások rácsai előtt, majd alacsony vityilló s plakátokkal beragasztott kerítések, majd byzanci stílyu templomok mellett s díszes utczarészteken a kirakatok végtelen sora előtt haladva, csakhamar megérkezünk a „Hôtel Dacia“ elé, mely a nagy vásártéren áll.

Nagy város, tömérdek utcza s megszámlálhatlan templommal, melyek mind byzanci kupolákkal ékeskednek. Az utcák szűkek, többnyire egy emeletes há-

zakkal szegélyezve, alul a boltok hosszú soraival, melyek elé minden kigondolható árúcikk van kirakva, mikre az utcáról lehet alkudni.

A város közepén a Dimbrovicza folyik, vagy jobban mondva a Dimbrovicza árka fut át egy kis zavaros vízzel. A hagyományos dal azt tartja róla, hogy:

Dimbrovica apa dulče
Čine- o be nu se maj duče . . .

Bukarest utcáin járva kelve *keleten* érezzük magunkat, bár az utcái élet orientális színezetébe az európai hatások erősen belevegyülnek.

Egy-egy vonalán, a Calea Victoriein (az egykori Podu Mogoșoj), az Akademia boulevardján határozottabb alakban látjuk a felülkerekedő európai színezetet, bár itt sem értjük meg, hogy Bukarest miért volna Paris sur Dimbrovicza? Az ensemble hatása, a mit Bukarest tesz ránk az új Athénét juttatja eszünkbe, a hepehupás kövezetű régi városrészek agóráival, a Hermes és Aeolus-utcákkal s az új útvonalak és terekkel, hol úgy mint itt: keleti s nyugati áramlatok találkozását látjuk meg mindenben.

Míg a Calea Victoriein, hol a régi barokk s az új renaissance stílusú királyi palota, színház s más nagyobb középület áll, a járókon elegáns közönség hullámszik, beszélve azt a nyelvet, mely prieten és frate helyett előkelően amice-t, povod helyett ocașune-t, čas helyett órá-t, sluga helyett servu-t mond: addig a mellék utcákban s a Dácia-téren igazi balkáni világot találunk.

A pékműhelyek nagy ablakai az utcára nyílnak, sétaközben látjuk, hogy rakják a kemenczébe a lepényeket — nyitott boltokban, maguk alá szedve lábaikat, szorgalmas bolgár szűcsök dolgoznak, — a zugráv boltja előtt vidékiek alkudoznak valamelyik szent képére, — a pénzváltó csörgeti bányéit, — sajtkereskedés előtt parasztszekérről rakják le az apró bődönökbe rakott juhtúrót, — laczikonyhák előtt hamálok (teherhordók) és parasztlakoznak, — az utcái árusok „strugur, strugur! braga braga! apa de Filaret!“ kiáltásokkal kínálják árúczikkeiket s a járókelő, lótorfutó mindenféle népet, sertéseket hajtó parasztlakasztja meg útjukban. Egy-egy

kaluger magas süvegével komolyan lépdél a boltok előtt, csinosan öltözött uri ember szőlőlevélben friss földiepret visz s a szőlőárus, uri hölgynek mér ki árucikkéből, terhét, a mit két kosárban egy ív alakú rudon hord lerakva a járó szélére.

Egy sarkos ház lokandája előtt, melynek nyitott ablakán tódúl az utczára az ízes halászlé illata: görög és albán beszéd üti meg füleinket. Érdeklél hallgatjuk mindakettőt, különösen az albánt, melyről nem tudtuk, hogy Bukarestben ma is honos. (Később megtudjuk, hogy a román fővárosnak sok albán lakosa van, kik „Drita” cím alatt egyletet is alakítottak (sőt lapjuk is van), melynek élén Urechia Vazul román író áll, a ki maga is albán eredetű).

Egy mellékutczában alacsony házak közül kiemelkedő egyházba (Biserica St. Vineri) lépünk, melynek csillogó kupoláin a veréfény játszik. A pompás ikonostas, a szent képek gazdag aranyozásai, a nehéz függő-lámpák s az örök világosság, a csillagos boltozat s a falak tarkasága meglep bennünket, de hidegen hagy a byzanci ragyogvány. Az egyházfi a bejárat mellett egy szekrényen pénzt olvas s kötözetet zacskókba, az egyház egyik oldalán beteg gyerekekre olvasnak a papok . . . a sekrestyés az ikonostas előtt járkál s légyecsapóval verdesi a szentek képeire szállt legyeket . . . a nap üveglablakokon át vakító fényvel süt az egyházba, s törlik meg a széles kőkoczkákon, melyeken az ablakok tarka színei folynak szét.

Az Akadémiának s az Egyetemnek közös épülete van Bukarestben; itt van a Muzeum is elhelyezve. Előtte sétány közepén Vitéz Mihály lovas szobra áll, alul két ágyúval, melyeket a törököktől a román hadak szedtek el.

Dél felé jár az idő; az egyetem lépcsőiről jókedvű fiatalság siet le, közbe tudós professorokra vélünk ismerni, iratcsomóval hónuk alatt. A lépcső alján marcsona dorobánczok ülnek (a muzeum őrségéből), egyikök a fal felé támasztva puskáját, az aszfaltra nyújtva ki lábait s a „pestyé”-ből nagy léleknyugalommal falatozik.

Este színházba megyünk, hol Bukarest elegáns tár-

saságait találjuk együtt. A földszinti zártszékek első sorait, mint más európai városban, a jeunesse d'orée foglalja el, mely a felvonásközökben a város szépségeit látszóvezi, kik a páholyokban ülve, kecesen tartják szép fejüket s kicsi keztyüs kezeikkel játszanak a színlappal, melyre ez van nyomtatva nagy betűkkel: „Balul slujilor. Itt-ott gyémánt ékszer villan meg egy - egy ifjú bojár hölgy nyakán, némely idősebb s kissé tarkán öltözött uri hölgy karján több karpereczet is látunk.

A sokféle és rikító színek jellemzik a színházat s a közönséget. A nyelv pedig mely zsong körülöttünk, az a finoman csiszolt, az a *magasabb* román nyelv, melyet a karzat közönsége meg nem ért.

Az előadás valami operette-féle, nemzeti stylban s nemzeti zenével. A komikus ajka szélén azt az édeskés ravaszságot s tettetett együgyűséget látjuk, melylyel falukon a mesemondó a köré gyűlt hallgatóknak mondja el tréfás adomáit; a hangszerelt s európai formába öltöztetett zenében is felismerjük azokat a pásztori melódiákat, melyek az erdélyi havasokon olyan regényesen hangzanak.

Az egész képen, a mit Bukarestben látunk, nem találunk *semmi rómain*. Byzancz az minden ízében, annak fénye és árnyaival, mibe a balkáni hegyvidékek patriarchalis motívumai vegyülnek. Hiába kendőzi magát Bukarest, byzanczi város marad; hiába játszsza az új oláh nyelv a „rómain“, nem lesz az latin soha s a Vergilek, Lucretiusok, Coriolanok és Trajánusok (kedvelt keresztnevek művelt román családokban) sem hozzák őket közelebb a rómaihoz; a „*legionista*“ képében, melyet a román nemzeti bank papírpénzeire nyomtat, sem fog senki a *dorobánczok* ősére ismerni.

De miért is akar az oláhság minden áron más lenni, mint a mi? Hiszen úgy, a hogy látjuk, természetes, igazi mivoltában: oly szép, érdekes faj. Nyelve csodálatos alkotásával, illyr, római, görög, bolgár, kún, török és magyar elmeivel, olyan eredeti compositió, hangzásában pedig

annyi varázs van! Mily szép az a nyelv, melyet a nép beszél a falvakon, a hegyek között, mely a nemzeti génius igazi kifejezője, a miben poesise, humora, egész lelke szabadon nyilatkozik. Mennyi báj van abban a keresetlen egyszerűségben, a mely beéri azzal, a mije van.

Jó egy kor — hiszem — s pedig közel van már, mikor az oláh nemzet új korszakot fog kezdeni, mikor vissza fog térni *önmagához*, megfogja ismerni nemzeti individualitását s törekvéseit új mederbe fogja terelni, hogy egyénisége előnyeit minél jobban kifejthesse.

Be fogják látni a jövő oláh nyelvészei, hogy valóságos *sérelem* volt a nemzeti géniuszszal szemben, midőn avatatlan kezek, megvetve a nyelv traditióit, annak történelmi szerzeményeit — gyöngyöket és ereklyéket — mint *limlomot* szórták szét s „javítás“ czíme alatt vásári olcsóságokkal aggatták tele, a miknek a becse *éppen semmi!* Befogják látni, hogy a nyelvek, a hogy megalakultak, a népek *történeteinek fonalán* alakultak meg. Az egyes szavak színes mozaik kövecskék s a nyelvformák a motívumok, melyekből a kép megalakúl. Az oláh nyelv képe sokszínű mozaikból alakult meg, s ha kissé bizarr is: így szép, mert igaz.

Az angol nyelv is ilyen mozaikból kirakott kép. Normann-francia szavakkal van elárasztva, s ezek (mint a ruménben a szláv) legnagyobb része kulturális fogalmakat fejezi ki. S az emberi szellem legnagyobb alkotásai mégis az (idegen műveltségben növekedett) angol nyelven vannak megírva. Angliában senki sem szégyenli a normann-hatást s a normann-korszakot, senki sem igyekszik kiküszöbölni a történelmi emlékezetből, mert mindenki tudja, hogy a normann hódítás kora egyszersmind az *angol faj alakulásának egyik stádiuma*; a normann hódítók vére nem apadt ki, de a mai angol ereiben is folyik kelta és germán vérral vegyülve.

Minden nemzet így alakult meg, vérkereszteződés útján s így alakulnak a nemzetek folyton, szakadatlanúl, míg csak emberiség lesz. A fajok összefolynak, újra meg újra alkotva, felfrissítve a nemzetet, mely egy *nyelv keretén* belül növekszik olyan idegen elemeket szedve össze, melyek az összeolvadással járó versenyben felülkereked-

tek. Minden ilyen nyelvelem egy-egy emlék, mely a *nemzetet magyarázza*.

Be fogják ezt látni az oláhok előbb-utóbb s szakítani fognak mai hiú törekvéseikkel; akkor aztán a balkáni pásztor-oláhsággal együtt, a bolgárok, szerbek, kunok és böszörmény-jászok, a moldvai ruthének és lithván-lengyelekben is *véreiket* fogják emlegetni, mint a kikből nemzetük megalakult, a kiknek története az *ő történetük*, s majd akkor azt a *historiai oláh nyelvet* fogják új erővel művelni, melynek fonálán alakult meg a nemzet, győzedelmesen bontakozva ki, az összetódult ethnografiai konfigurációk közül.

Mig ma az iskolák csak a *nagyzás mételyét* oltják az ifjúságba s a *rómaiság* szertelen hirdetésével a serdülő elmét ferde gondolatvilágba erőszakolják s útját állják annak, hogy a nemzet magát igazi mivoltában lássa: a közel jövőben *ifjú elmék* fognak síkra szállni, a kik a nemzet sokoldalú tehetségeit *bilincseiből* fel fogják szabadítani.

S az olvasó csodálkozni fog azon, hogy volt idő (1885-ben), mikor a bukaresti *román akadémia egyik titkára, Maniu*, ilyen tanokkal lehetett népszerű és tudós:

„Traján kolonusainak ivadéakai“, a királyi vérből származó faj élő emlékei, tizenöt századon át *tolakodó rablókkal* küzdve elmondhatják az ó-kori spartaiakkal: borzasztó szenvedéseket viseltünk el, századokon keresztül óriás harczokat vívtunk, hanem a Duna völgyében, a Pindus és a Kárpátok hegységei között Róma *nevét, nyelvét és törvényeit* férfiasan megvédelmeztük!!“

„Dácia talaja *e nemzet kalváriája lett*: mert nem hagyta el. — Nyelve, neve, elnyomói előtt gúny, megvetés tárgya, mert nem vetközött ki belőlük. — Az ország törvényei (értsd Magyarországé) a heloták sorsára juttatták, a *rab-szolgaság ígáját* vetették nyakába, mert nem akart előle kitérni...”

„A feledékenység bűne a fanatizmussal születik, mely a *magyar tudósokat* a neveltségességgel határos önhittségre ragadja, midőn azok a ruménségben a magyar kultúra nyomát keresik, jól tudva pedig, hogy nekik ugyan nincs mit adniok; a mijök van tulajdonuk; minden idegen kölcsönzés vagy *bitorlás* — első sorban éppen az *oláhok*...

tól, a latin-római kultúra hordozóitól Dácia területén!!“ stb., stb.

Az ilyen *deklamációknak* nem lesz akkor többé hatása, s az író, a faj természetes felfogásában fog termékenyebbnél termékenyebb eszméket találni, melyek mint a friss hajnali szellő üdítik fel a gondolkozó lelket.

A történetíró s nyelvésznek majd a maguk nevén *szabad* megnevezniök a dolgokat s szinte látjuk, hogy a *rumén nyelv tanára* a bukaresti egyetemen már ilyen alakban fogja tárgyalni az oláh nyelv történeteit:

I. *Illyr őskor.* (VI. századig Kr. u.) Albán-romén rokonság. Albán szavak a ruménben. Grammatikai formák. Fonetikai kapcsolatok.

II. *Római hatás kora.* (VI—VIII. század.)-Szókölcsönzés a lingua rusticából. Pásztorkodó életviszonyok kifejezései. Emlékezések a római hódoltság s a latin kereszténységre. Nemzeti név.

III. *Szlávokkal való első találkozás kora.* (VII—VIII. sz.) Szláv hatás a nyelv alakulásra. Tíz-es számrendszer; képzők.

IV. *Byzanti kor.* (VIII—IX. század.) Görög kereszténységgel való érintkezés; görög kölcsönszók.

V. *Szláv civilizáció kora.* (IX—XII. század.) Culturszavak tömeges kölcsönzése. Szláv államokban való élés.

VI. *Költözködés kora, dunántúli területekre.* (XIII—XIV. század.) Magyar-romén kapcsolatok Erdélyben. Havaselve és Moldva alakulása. Szláv állami és egyházi nyelv.

VII. *Az oláhság nyelvi egysége.* (XVI. század.) Assimilált szlávok, albánok, jász-kúnok eloláhosodott magyarok. Rumén egyházi-nyelv; rumén államnyelv a vajdaságokban.

VIII. *Nyelvújítás kora.* (XIX. század.) Az irodalmi rumén (román) nyelv új-latinismusa.

S majd akkor — de csak akkor — ha a százados köd eloszlik: az oláh irodalom nem fog többé a magyar tudományosságban sötétben gondolkozó *ellenfelet* látni, — de *idősebb testvért*, a kinek módjában volt *többet élni, többet tapasztalni!*

Hogy e korszak mielőbb beköszöntsön: első sorban a *román nemzet érdeke!*

Néhány napot töltünk még Bukarestben, majd Krajovát, Turnu-Severint keressük fel, hogy a Dunán-folytassuk utunkat haza felé.

Turnu-Severin alatt az innenső oláh s a tulsó szerb parton Traján hídjának maradványai romladoznak.

Elnézzük a táját, mely oly változatos históriát látott.

Tünődünk a romokon s képek vonulnak el lelki szemink előtt.

Ott látjuk a légiók pionnirjait, kik a damaskusi Apollodoros terve szerint ácsolják és rakják a hid gerendáit, melynek fáját mósiai erdőségek tölgyeiből vágják; majd a kész hidat látjuk, hatalmas karzatokkal, midőn azokon római gyalogság vonúl keresztül, lovas cohorsokkal, társzekerekkel, segélycsapatokkal; a Dunán a flotilla hajói állanak, fedezve az átvonulást.

Látjuk aztán a mint később egy Trajánus hirnevére féltékenykedő császár felgyújtatja a hatalmas alkotást: hogy csapnak fel a lángok óriás füstfellegek között, hogy bomlik, roskad s hid, hogy hull az üszök a Duna hullámaiba.

Majd ismét mozgalmat látunk a partokon. Hajók és bárkák hadi és polgári népet szállítanak át a vizen. Római hadi jelszavakat, görög, syriai nyelveket vélünk hallani, melyeket a tulparra igyekvő csoportok beszélnek. Kivándorlók, a kik a góthok elől kincseiket vive magukkal új hazát keresnek a tulparti tartományok városaiban.

Mögöttünk egy kökénybokorban rigó fütyöl. Mintha mély csend venne körül, melyet csak a magányos madár hangja szakaszt meg... Néptelen vidéken képzeljük magunkat... A merre látunk, berkek, erdők, buja füvű mezők zöldelnek. Seholy embernek hire sincs... A Duna színén hal dobja fel magát s eltűnik...

A romokon fű nő magasra s cserje ássa bele gyökereit a porló kövekbe. Századok vonulnak el az elfelejtett romok fölött... S íme! A parton halászkunyhó épült... a berkek mögött kis falucska látszik... Lovakat itatnak a Dunában... A szerb partok felől deréglyék nyájakat hoznak át. A falu alatt nádból font aklokból bégetés, a legelőn tehenek csengői hallatszanak. Egy halmon pásztor hever, csimpolya-szóval úzva a hosszú időt... Mikor a nap lemegy, hazatérő süldők nagy port verve rohannak végig a falu utcáján...

... A gőzös érkezik Viddin felől. Gondolatainkból felocsúdnak... Hazafelé!..

Hajóra ülünk s gyönyörködünk a tájban, mely mind regényesebb lesz. Orsova táján a sziklafalba vésvé Traján táblája tűnik szemünkbe, kétoldalt szárnyas génuszok és delphinekkal:

IMP · CAESAR · DIVI · NERVAE · F
NERVA TRAIANVS AUG GERM
PONTIF · MAXIMVS TRIB · POT IIII
PATER · PATRIAE · COS · IIII
MONTIS · E · FLVVII · ANFRAC · BVVS
SVPERATIS · VIAM · PATEFECIT

Erre vezetett a „Via Traiana“... A vizparton nyárfa-cserjék fehér levelei rezgenek... seregélycsapat hangos zsvajjal tör elő közülök... a cserjés alatt nagy süvegű oláh halászok szárazhalat pirítva tüzelnek...

Könyvet veszünk elő, hogy olvassunk. Xenopol könyve: — „Les Roumains au moyen âge. — *Une énigme historique*“ — akad kezünkbe. Lapozgatunk benne.... Minden sora mintha furcsábban hangzanék mint máskor...

Azt hiszszük *nagyon fiatal* ember írta... *Rómaiak vagyunk, a légiók maradékai, Dácia örökösei!*... Hosszú jelszó!... *Nagyon fiatal tudó* kell hozzá, hogy egy felkiáltásra el lehessen mondani!